

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

Дипломски рад

Хрватске националне и политичке елите и 27. март

Ментор:

др Мира Радојевић

Студент:

Саша Филиповић ИС 14/87

Београд, 2018.

Садржај

Предговор.....	2-3
Увод.....	4-5
Од уједињења до проглашења Шестојануарске дикатуре.....	6-12
Од проглашења дикатуре до Марсељског атентата.....	13-16
Од атентата до споразума Цветковић-Мачек.....	17-30
Бановина Хрватска у Краљевини Југославији до 27.марта 1941.године.....	31-36
Настојања хрватских елита за интернационализацијом хрватског питања.....	37-47
Клерофашистичке струје на хрватској националној и политичкој сцени.....	47-56
Павелићева организација.....	57-66
Краљевина Југославија на међународној сцени до почетка Другог светског рата.....	67-74
Политика Краљевине и држање вођства ХСС-а од почетка рата до 27.марта.....	75-83
Припреме и војни пуч од 27.марта.....	84-89
Реакција хрватских елита на догађаје од 27.марта.....	90-93
Покушаји Симовићеве владе да избегне рат.....	94-96
Закључак.....	97-98
Извори и литература.....	99

Предговор

Циљ овог рада јесте да користећи доступну литературу и архивске изворе ближе представи положај хрватских националних и политичких елита на југословенској и међународној политичкој сцени у времену пре, за време и непосредно након војног пуча од 27.марта. О овој теми до сада није писано у форми засебног рада, али је она помињана у литератури која се бави историјом Краљевине Југославије. Доста пажње политици хрватских елита посвећено је у делу Љубе Бобана *Мачек и Политика хрватске сељачке странке 1928-1941 I-II*. Љубо Бобан је у ове две књиге дао један заиста исцрпан приказ политичке сцене у Краљевини Југославији тридесетих година и успео је да на прилично јасан начин прикаже методе борбе на првом месту најаче хрватске политичке странке за остварење својих циљева. Бобан је одређену пажњу посветио и представницима екстремне франковачке струје у хрватском друштву. Ипак када је реч о тој политичкој струји, много више података нам је дала књига Богдана Кризмана *Анте Павелић и Усташе*. Одмах затим треба истаћи и дело Велимира Терзића *Слом краљевине Југославије 1939-1941* књига бр.1. Терзић је у овој књизи приказао крај прве југословенске државе, у њеној последњој фази. Ова књига нам је била од велике користи јер је аутор посветио значајну пажњу политици представника хрватског народа како на унутрашњем тако и на спољнополитичком пољу. Сем поменутих дела од велике користи биле су нам и књига Јакоба Хоптнера *Југославија у кризи 1934-1941*, захваљујући којој смо добили јаснију слику о спољнополитичком положају Краљевине Југославије, затим капитално дело Виктора Новака *Магнум Кримен*. Реч је о исцрпној студији која говори о зачецима и брзој поплави клерикализма у Хрватској. Истакли би смо још као драгоцене мемоаре неких од актера догађаја о којима ће се у овом раду говорити. Ту треба као врло значајне истаћи *Мемоаре* Влатка Мачека, захваљујући којима смо добили једну додуше једнострану, али ипак занимљиву слику о догађајима о којима ће овде бити речи. Затим ту је и *Дневник* грофа Ђана, десне руке Бенита Мусолинија и човека који је добар део своје политичке активности на месту министра иностраних послова посветио Краљевини Југославији. *Мемоари патријарха српског Гаврила* пружају нам на другој страни слику о томе како је вођство Српске православне цркве гледало на судбосне догађаје из међуратног

раздобља. Од велике користи биле су још књига Живка Аврамовског *Британци о Краљевини Југославији 1939-1941* књига број 3, затим књига *Геноцидом до велике Хрватске* Василија Крестића и *Зборник о 27.марту* који су приредили Никола Жутић и Бранко Петрановић. Књиге *Хрватска модерна повијест* Душана Биланцића и *Историја Југославије 1918-1991(хрватски поглед)* Хрвоја Матковића пружиле су нам увид у начин на који модерне хрватска историографија гледа на време о којем говоримо. Поред ових дела коришћена је и друга литература која је допринела да се колико је могуће употпуни слика о овој теми. На крају треба додати да када су у питању архивски извори који су у овом раду коришћени, они потичу из Архива Југославије тј. из фонда *Милана Стојадиновића* и фонда *Централног пресбиороа председништва министарског савета краљевине Југославије*.

Структура рада конципирана је тако да је у уводном делу дата општа слика политичке ситуације у Краљевини Југославији. Односно покушано је да се прикаже како су политичка превирања на релацији Београд-Загреб, гурала заједничку државу у све дубљу политичку и националну кризу. Рад се може поделити у две веће целине. Прва целина се хронолошки простире од стварања Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца из 1918.године, до споразума Цветковић-Мачек из 1939.године. У њој је покушан да се прикаже правац наступања хрватских националних и политичких елита на унутрашњем и спољном пољу. Односно, покушано је да се прикаже како су се политички, интелектуални и верски представници хрватског народа, трудили да у зависности од својих политичких циљева, допринесе или одмажу при решавању тзв. *Хрватског питања*. У другој целини рада која би се протезала од споразума из 1939.године до напада Немачке на Југославију од 6.априла 1941.године, покушали смо приказати на који начин је дошло до мартовског пуча и како су се хрватске елите држале за време и након тог судбоносног догађаја.

Приликом писања овог рада тежили смо што објективнијем приступу, односно на првом месту сагледавању релевантних историјских чињеница. Свесни смо да је то тежак задатак ако се узме у обзир чињеница да српска и хрватска историографија у приличној мери различито гледају на заједничку прошлост. Ипак се надамо да ће овај рад успети да оствари циљ који смо пред себе поставили, и да ће представљати колико

је то могуће, скроман допринос у сагледавању једне занимљиве теме из прошлости међуратне Краљевине Југославије.

Увод

Проглашењем Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца 1.децембра 1918.године остварен је вишедеценијски сан о стварању заједничке државе Јужних словена на Балкану. Међутим, још током припреме уједињења у тешким ратним годинама, а онда и већ од првих дана заједничког живота избијали су на површину многобројни проблеми. Тзв. *Хрватско питање* било је без сумње једна од највећих слабих тачки међуратне краљевине. Представници хрватског народа нису били задовољни начином на који је изведено уједињење а такође су од самог почетка имали и различите представе о томе како би требало да изгледа уређење будуће заједничке државе. Наиме, од почетка постојала су два дијаметрално супротна гледишта, залагање за централистички систем владавине, које су подржавала два најача фактора при уједињењу регент Александар Карађорђевић и председник српске владе Никола Пашић односно у каснијем периоду две најпопуларније српске странке Народна радикална и Демократска странка. На другој страни било је гледиште о будућој федералној држави, које је заступала политичка странка која је окупљала највећи број Хрвата, реч је о Хрватској републиканској сељачкој странци(од 1925.године Хрватска сељачка странка). Овенчани славом победника из великог рата и уз подршку великих сила(на првом месту Француске) представници српског народа успели су да наметну своје гледиште о томе како би будућа заједничка држава требало да изгледа. Самим чином проглашења од 1.децембра 1918.године регент је потпуно игнорисао захтеве из *Напутка* Народног вијећа, где је било предвиђено да о природи државног уређења има да одлучује Конституанта.¹ Онда и преко доношења Видовданског устава од 28.јуна 1921.године прешло се још једном преко воље представника хрватског народа али и преко Крфске

---

¹ В.Петрановић, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, knjiga br. 1, Beograd 1988, 26.

декларације која је предвиђала да устав будуће државе мора бити донесен двотрећинском скупштинском већином.

Треба одмах рећи да је за хрватске елите образовање Југославије(тј. краљевине СХС) био циљ другог реда, ако се остварење првог циља тј. успостављање независне хрватске државе покаже неизводљивим. Хрватске елите прихватиле су Југославију да би се прикључиле победничкој страни из рата и да би се спасиле судбине поражених Аустријанаца и Мађара на чијој страни је у највећем броју хрватски народ гинуо у Првом светском рату. Такође уласком у Југославију рачунали су да ће сачувати део јадранске обале који је по Лондонском уговору био обећан Италији.

Тако су искористивши као повод начин уједињења и питање облика државног уређења, хрватски представници одлучили да од почетка бојкотују заједничку државу тражећи упорно враћање на пређашње стање, тј. на стање од пре 1.децембра 1918.године.² Посланици ХРСС нису учествовали у доношењу првог устава а све до половине 1924.године бојкотовали су државне институције укључујући и парламент. Варнице на релацији Београд–Загреб, обележиће готово читав период постојања међуратне краљевине и биће међу главним узроцима перманентне политичке нестабилности у земљи. Хрватске елите у овом раздобљу биле су заокупљене само једном идејом а то је решавање тзв. *хрватског питања*. У фанатичној борби против тзв. *великосрпског хегемонизма*, борили су се за сопствени идентитет и државност, и то на основама идеологије хрватског државног права. За Хрвате, Југославија је била исто што и Аустроугарска, Беч је постао Београд, и тежња ка сепаратизму аутоматски се пренела из једне средине у другу. То може да се објасни тиме што су Хрвати осам стотина година живели под туђинском управом, сањајући снове о обнављању своје државности. Пошто вековима нису успевали да то остваре, трудили су се да какав такав континуитет своје државности очувају у формално-правним актима преко разних санкција, нагодби и уговора. Сви ти векови нагодбењачких борби, оставили су трага на менталитету хрватских елита које су слободно можемо то рећи, обе Југославије посматрале само као успутну станицу ка коначном циљу тј. независној хрватској држави. Нагодбењачко понашање хрватских елита према Хабзбурзима било је мање штетно по ту монархију него исто њихово понашање према Југославији. У оквирима Аустроугарске, Хрвати су својим бројем, снагом и утицајем били без већег значаја. Али у оквирима Југославије

---

² Н.Матковић, *Повијест Југославије 1918-1991(хрватски поглед)*, Загреб 1998, 84–85.

они су играли улогу чиниоца без којег би та држава била тешко замислива. Свесни тога хрватски представници су бескомпромисно искоришћавали своје нагодбењачко искуство, себично и безобзирно изнуђујући све веће уступке. Тако им је и Југославија била добра само докле се задовољавају сви захтеви Хрвата. Када се то све узме у обзир онда је јасно зашто су међуратну краљевину потресале тако тешке политичке тј. националне кризе.

Од уједињења до проглашења Шестојануарске диктатуре

На политичкој сцени Краљевине Југославије до 1934.године главну реч је имао регент(од 1921.године) краљ Александар. Он је директно и индиректно утицао на политички живот те су владе махом састављане на двору а не у скупштини. Краљ је био противник јаких странака и политичких вођа, вештим политичким махинацијама успевао је да одржи све конце власти у својим рукама. Највише његовом заслугом није могло никако доћи до уједињења на српском политичком фронту као што је то био случај на хрватској страни, већ је из страха од снажне српске политичке странке непрестано подстицао ривалитет међу странкама а за себе при том задржавајући улогу врховног арбитра. Српски грађански фронт представљале су највећим делом Народна радикална странка на челу са Николом Пашићем до 1926.године и Југословенска демократска странка на чијем челу се налазио Љубомир Давидовић. Прва је деловала доминатно на српском подручју и важила је за национално српску, док је ЈДС деловала на територији целе државе и важила је за номилано југословенску странку. Треба поменути још и Савез земљорадника Јоце Јовановића Пижона.

Хрватски део југословенске политичке сцене био је доста једноставнији у односу на српски. Доминантну улогу све време постојања краљевине играла је Хрватска републиканска сељачка странка. Странку су под именом *Хрватска пучка сељачка странка* основала браћа Антун и Стјепан Радић 1904.године. Одбацујући акт уједињења и монархију Стјепан Радић мења назив своје странке у *Хрватска републиканска сељачка странка* и залаже се за „неутралну хрватску сељачку

мироотворну републику“ у границама југословенске државе³. Дакле, он се залагао за неку врсту дуализма. На првим изборима за уставотворну скупштину странка је освојила 50 мандата али није учествовала у њеном раду. Методи борбе ХРСС често су варирали у зависности од односа снага, стања унутрашњих прилика и спољнополитичке ситуације. Предвођени својим вођом С.Радићем, представници ХРСС водили су до 1925.године ванпарламентарну борбу. Реч је о пасивној политичкој борби у којој српски политичари нису имали пуно искуства а коју су на југословенску политичку сцену хрватски политичари пренели из Хабзбуршке монархије. Радић се од самог почетка није слагао са начином на који је стварана заједничка држава, тако се и сукобио са вођством Народног вијећа јер је он предлагао да заједничка држава буде конфедеративног типа.

Радић је предлагао 6 федералних јединица(Србију, Словенију, Хрватску, Босну и Херцеговину, Далмацију и Војводину) свака од њих имала би свој парламент и владу уз одговарајућа аутономна права. Међутим, већина из Народног вијећа није прихватила његов пројекат. Радић није одустајао, апелујући на себи својствен начин и позивајући их да не „срљају као гуске у маглу“⁴. Радић је своја конфедерална замишљања изнео још једном и то поводом скупштинске расправе из 1921.године око доношења првог устава. Радић и ХРСС су у свом нацрту дефинисали државу ако конфедералну заједницу у којој би своје место имала и Хрватска, дефинисана као неутрална сељачка република са пуним суверенитетом, налазила би се у савезу са другим сувереним државама. Одлуке донесене да савезном нивоу постајале би извршне тек пошто их потврде све савезне јединице.⁵ Додуше, о овом нацрту није дискутовано у скупштини пошто је ХРСС бојкотовала њен рад.

Стјепан Радић је био сјајан говорник, импулсиван политичар, бескомпромисан клерикалац али и човек променљивих опредељења. Тајна његовог успеха у народу је у тзв“сељачком национализму“ наине Радић је успео да споји борбу за социјалну правду са борбом за очување хрватске националне индивидуалности. Он је у нерешеном националном питању налазио узрок свим друштвеним невољама. Он је заиста у странку уводио сељаке, ишао је из места у место и одседао код обичних људи. Треба додати да је на хрватској сцени постојало још пар мањих странака попут Хрватске заједнице на

---

³ Н.Матковић, *nav.delo*, 107–108.

⁴ D.Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb 1999, 69.

⁵ Н.Матковић, *nav.delo*, 92.

чијем челу су били др Матко Лагинја па потом др Иван Лорковић, ова странка је блиско сарађивала са ХРСС док није 1926.године распуштена. Из њених остатака је произишла Хрватска федералистичка сељачка странка на челу са Антоном Трумбићем. Ту су још и Хрватска пучка странка, која је окупљала махом католички клер и Хрватска странка права, која је иако је објавила своје распуштање, поново се активирала након уједињења заузевиши непомирљив став према заједничкој држави. У почетку је ХРСС била део тзв „Хрватског блока“ који су поред ње чиниле још Хрватска заједница и Хрватска странка права. ХРСС је брзо напустила блок и на изборима 1923.године остварила значајан резултат освојивши 70 посланичких места. Радић је исте године заједно са вођом најаче словеначке странке Словенске људске странке(СЛС) Антоном Корошцем и вођом најаче муслиманске странке Југословенске муслиманске организације(ЈМО) Мехмедом Спахом оформио тзв. „Федералистички блок“са циљем заједничког наступа у борби против централизма.⁶ Појава блока и изборни резултати натерали су председника владе Пашића на попуштање. Пошто је постојала опасност да радикалска већина у скупштини буде угрожена ако би се Радић изненада одлучио да његови посланици поново уђу у посланичке клупе, у сарадњи са СЛС и ЈМО могли би да надгласају радикале. Зато су започети преговори са Радићем. Као резултат преговора 13.априла 1923.године у Загребу је потписан тзв „Марков протокол“. Споразум је требало да представља полазну тачку за сарадњу две стране. Потписали су га представници ХРСС,НРС,СЛС и ЈМО. Међутим, без обзира на споразум све стране гајиле су узајамно неповерење и споразум је потрајао само дотле док радикали нису формирали хомогену владу.

Радић је у јулу 1923.године напустио земљу кренувши у турнеју по европским престоницама како би издејствовао подршку за хрватску ствар. Он је том приликом поред Лондона,Беча и Париза посетио и Москву, где се залагао за ближу сарадњу са Совјетским савезом. Сматрајући да он води опасну антидржавну политику(пошто је он том приликом ХРСС укључио у сељачку интернационалу) влада Пашић-Прибићевић је сматрајући да је Радићева деланост опасна по државни поредак одлучила да се разрачуна са вођством ХРСС. Убрзо је похапшено уже вођство странке укључујући и Радића. Странци је ипак на крају дозвољено да учествује на изборима 1925.године. Овај чин био је првенствено средство политичког притиска које је требало да збуну чланство

---

⁶ Н.Матковић, *nav.delo*, 155–156.

странке. Изненађујуће по власт ХРСС је на изборима фебруара 1925.године забележила врло добар резултат освојивши 67 мандата. У таквим околностима дошло је до успостављања сарадње ХРСС и дела опозиције(ЈДС,ЈМО,СЛС) те је закључено да се поведе заједничка борба и формиран је „Блок народног споразума и сељачке демократије“. Међутим, власт је нашла начина да план опозиције осујети, успостављен је контакт са затвореним Радићем и као резултат преговора дошло је до промене курса ХРСС. На основу опширне директиве коју је Радић упутио из затвора, његов брат Павле Радић је 27.марта 1925.године у својству председника хрватског сељачког клуба и заменика Радића у скупштини, прочитао изјаву којом Радић прихвата монархију и династију Карађорђевић.⁷ Странка је променила назив у „Хрватска сељачка странка“. Настављени су преговори са радикалима да би 18.јула 1925.године била формирана заједничка влада тзв“влада народног споразума“ у којој је Радићева странка добила 4 ресора, а он је постао министар народног васпитања и просвете. Сутрадан је Радић изашао из затвора.

Као што се види Радић је до тада као и касније мењао своје ставове. Овај његов потез одјекнуо је као прворазредна сенцазија, али сигурно да је Радић ушао у савез промишљено, рачунајући да га ситуација где се налази у затвору може блокирати а дуже време на политичкој сцени, вероватно је и да је веровао да у савезу са радикалима може да оствари зацртане циљеве тј. да се избори за ревизију устава. Сарадња са радикалима ипак није била дугог века, пошто Радић није пропуштао прилику да их критикује, тако се 1927.године ХСС нашла опет у опозицији. Те године поведени су преговори са Самосталном демократском странком Светозара Прибићевића, који се одвојио од ЈДС 1924.године, и тако су ХСС и СДС 11.новембра 1927.године образовале *Сељачко демократску коалицију*(СДК). Тако је дотадашњи најватренији заступник државног централизма и бранилац националног унитаризма Светозар Прибићевић, постао један од најгласнијих критичара централизма и политике двора. Он је сада са својим дотадашњим највећим противником Радићем организовао борбу за успостављање федералистичког уређења.

Радић јесте прекинуо сарадњу са радикалима али се није више намеравао враћати у политичку изолацију у којој се налазио до 1925.године. Опозициону борбу водио је из посланичких клупа. Коалиција је наступала врло борбено, на бројним зборовима Радић

---

⁷ V. Terzić, *Slom kraljevine Jugoslavije(1941)* knjiga br.1 ,Beograd 1982, 32.

и Прибићевић су наступали заједно, гласно истицајући борбу против *великосрпске хегемоније*. У народном представништву размењиване су тешке речи па и личне увреде, после једне такве увреде коју је упутио посланик СДК, Иван Пернар радикалском посланику Пуниши Рачићу 20.јуна 1928.године десио се познати скупштински атентат. Увређени Рачић је са скупштинске говорнице испалио неколико метака у правцу групе посланика СДК, том приликом су убијени: Павле Радић и Ђуро Басаричек, тешко је рањен Стјепан Радић, док су лакше рањени Иван Пернар и Иван Гранђа. Као последица атентата ХСС ће још више радикализовати свој програм, добивши подршку и хрватске федералистичке странке и хрватске странке права, СДС се сада још више везала уз ХСС. На састанку са шефовима странка 7.јула краљ је истакао да је као излаз из кризе спреман да привати чак и ампутацију хрватске пре него увођење федерализма. После неуспелог покушаја да образује неутралну владу са генералом Хаџићем односно после нуђења мандата Корошцу, ситуација се вратила на старо као и пре атентата.

Поводом сазива и наставка рада скупштине 1.августа 1928.године у Загребу је на исти дан сазвана седница посланичког клуба СДК, ово је требало да буде одговор на сазив скупштине. Ипак све се завршило релативно мирно усвајањем резолуције у којој је СДК изнела своје погледе на узроке и развој кризе у држави као и своја програмска стајалишта. У резолуцији се поред остало каже да је *у свести народа досадашње државно уређење у целини поништено познатим догађајима и да ће коалиција зато повести најодлучнију борбу за ново државно уређење које ће осигурати пуну равноправност свих националних индивидуалитета*.⁸ Резолуција је важна за процес развоја политике СДК, на првом месту зато што је у њој коалиција први пут службено формулисала свој програм по питању државног преуређења, додуше тај програм није био још увек довољно јасан. Резолуција је значила радикализовање ставова коалиције, до првог августа она је рачунала да до решења за излазак из кризе може доћи у парламенту, након 1.августа не верује се више у ту могућност и долази до све већег дистанцирања од парламента и српских странака.

Власт није прихватала ставове из резолуције, владало је мишљење да није погодан тренутак за расправу о ревизији устава и питању државног уређења. Вођство ХСС одлучило је да се више не враћа у парламент. Исто тако полазили су од становишта да је криза у земљи државна а не парламентарна и зато су покушавали да нађу договор са

---

⁸ Lj.Boban, *Маћек I политика хрватске сељачке странке (1928-1941)* I, Zagreb 1974, 21.

краљем. Рачунало се да ће краљ евентуални споразум лако наметнути српским странкама. Ситуација се додатно погоршала када је 8.августа преминуо Стјепан Радић. Напетост у земљи била је на врхунцу у том тренутку. Иван Мештровић у својим мемоарима скупштински атентат прокоментарисао је речима да је „Хитац испаљен на Радића био стварно намењен цијелом хрватском народу“.⁹ Ако је тако размишљао један од најугледнијих Хрвата, можемо замислити шта је мислио обичан свет. Готово сигурно да је владало уверење да је било какав договор са Београдом немогућ.

Иначе сам Радић је пред смрт давао дијаметрално супротне изјаве, од поруке из болнице „да сада постоје само краљ и народ“ и његове поруке коју је на погребу Павла Радића и Ђуре Басаричека прочитао у његово име Прибићевић „да ХСС има поверења у краља и да верује да ће српско-хрватско-словеначки народ и краљ донети најбоље решење у кризи коју је пороурзоковао атентат“. Супротно свему томе 24.јула Радић је дао изјаву за новинску агенцију „Telegraph union“ из Берлина где поред осталог каже да су се Хрвати у последње 3 до 4 године потпуно разуверили да са српским политичким представницима може доћи до било каквог споразума. Радић додаје да су Срби и Хрвати два народа, две природе и традиције, исток наспрам запада. У скупштини је извршен злочин после кога се Хрвати неће више никад вратити у београдску скупштину. Ту је изнео и хрватске захтеве где се поред осталог тражи, да се формира једна неутрална влада која ће расписати слободне изборе за нову скупштину која ће имати задатак да реорганизује државу. При тој реорганизацији потребно је да се формира у потпуности самостална хрватска држава која би са Србијом била везана персоналном унијом, једина веза би био заједнички краљ. Таква Хрватска, каже Радић мора бити потпуно независна. Дакле, требала би имати свој парламент и војску. Радић још тражи да се Војводини, Бачкој, Далмацији, БиХ и Славонији остави право да се одлуче на присаједињење Србији или Хрватској.¹⁰ Може се слободно рећи да ова Радићева изјава представља његов политички тестамент на коме су његови политички наследници заснивали своју политичку делатност све до почетка рата.

Смрт Стјепана Радића значила је једну од прекретница у међуратној историји Југославије. Много је сведочанстава савременика који су сматрали да је његова смрт једна врста трагедије, јер се рачунало да се са њим упркос свему ипак могло

---

⁹ I.Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Zagreb 1969, 173.

¹⁰ V.Terzić, *nav.delo*,35–36.

договарати. О томе пише и патријарх Гаврило Дожић, он у својим сећањима преноси разговор са краљем Александром од септембра 1934.године, тада му је краљ рекао да је огромна штета за државу нанесена Радићевом смрћу, како каже краљ он није дозвољавао поповима да му се мешају у послове, имао је ауторитет и пуно поверење хрватског народа.¹¹ О томе какав је био његов наследник Мачек лепо говори сведочанство кнеза Павла који се 1939.године жалио америчком посланику у Београду Лејну на Мачека говорећи“ Треба бити неуморан у разговору са човеком таквог калибра, Александар би изгубио стрпљење после једног сата и избацио би га из канцеларије а ја морам преговарати са њим и по пет часова без резулата “. ¹²

Са смрћу Радића окренута је нова страница у историји ХСС-а. На чело странке долази Влатко Мачек. У унутрашњој политици Мачек је полазио од става да решење за излазак из кризе треба тражити искључиво у краљевој личности. Улогу првог посредника одиграо је Мате Дринковић који је краљу пренео Мачекова гледишта тј. да је у овом тренутку најбоље формирати ванпарламентарну владу која би извршила припреме за преуређење државе. По постизању споразума о начину државног уређења та влада би расписала изборе. Међутим краљ је одбацио ову идеју пошто је већ тада био чврсто одлучио да заведе лични режим. Пошто је крајем децембра 1928.године председник владе Корошец дао оставку, краљ је формално примио представнике странака. Овом приликом је код краља у аудијенцији био и Мачек и то два пута, он је испред СДК изнео мишљење да се криза може решити само темељним преуређењем државе на бази државно-историјских и културно-историјских територија. Мачек је предвидео 7 јединица(Словенија,Хрватска,Србија, БиХ, Црна Гора, Македонија и Војводина) са законодавном и извршном влашћу а ако би се остварио овај програм потребно је да се формира неполитичка влада.¹³ Овај предлог је био у старту неприхватљив за странке владине коалиције тако је одлично послужио краљу као један од повода за завођење личног режима, пошто су консултације полазале да међу парламентарним групама постоје супротна гледишта те из тога произилази да је немогуће постићи било какво парламентарно решење.

---

¹¹Г.Дожић *Мемоари патријарха српског Гаврила*, Београд 1990, 86.

¹² Lj.Boban, *nav.delo*, II, 230.

¹³ Lj.Boban, *nav.delo I*, 41.

Од проглашења дикатуре до Марсељског атентата

Краљ Александар је 6.јануара 1929.године завео апсолутистички режим, тако што је суспендовао устав и распустио народну скупштину, затим је забранио све политичке странке и организације са племенским и верским обележјем. Истог дана донесен је и „Закон о краљевској власти и врховној државној управи“ којим је сва власт у земљи била у рукама краља. Нову владу по његовој жељи саставио је генерал Петар Живковић, он је покушао влади дати шире југословенско обележје тако што је у њу увео Хрвате(Славко Шврљуга, Желимир Мажуранић, Ото Франагеш) и Словенце које је представљао Корошец. Краљ је кренуо у промоцију *интегралног југословенства*, тако су стваране бројне организације са задатком да промовишу интегрално југословенство(нпр. Југословенски Соко). Позивајући се на државни и национални

унитаризам, краљ је укинуо поделу земље на области и племена. Краљевина СХС је 3.октобра променила име у „Краљевина Југославија“ и подељена је на 9 бановина(Дравска, Савска, Приморска, Дринска, Дунавска, Врбаска, Зетска, Моравска и Вардарска).¹⁴

Српске опозиционе странке су без већег отпора прихватиле ново стање. Прва реакција Мачека на вест о завођењу краљевог личног режима била је позитивна он је краљев акт пропратио чувеном изјавом „Лајбек је раскопчан!“ , пошто више није био на снази Хрватима омрзнути Видовдански устав, Мачек је исказивао своје уверење у снагу хрватског народа и краљеву мудрост, веровао је да ће се остварити идеал хрватског народа о томе да *Хрват буде слободан у свом дому у својој слободној Хрватској*.¹⁵ Међутим, убрзо је променио став.

Пошто је забрањен рад свих удружења са политичким и националним обележјима уследила је и забрана ХСС-а. Атмосфера у Хрватској се додатно погоршала због терористичких акција усташког покрета па је отказана и планирана краљева посета Загребу. Да би смирио ситуацију краљ је одлучио да прими угледне представнике хрватског народа, а улогу посредника одиграо је хрватски градски заступник др. Ритиг. Загребачко градско заступништво одредило је да се пошаље велика депутација за краљев рођендан. Ритиг је тим поводом написао једну декларацију у којој су били изнети хрватски захтеви, текст декларације није био познат јавности. Мисија ове тзв“Поклонствене депутације“ завршила се више неуспешно за њене организаторе него за двор. Иначе у време припрема за посету у Загребу је ухапшена група младића због сумње да су припремали напад на воз у коме је требало да путује депутација. Међу оптуженима био је и високи функционер ХСС-а, Ј.Јелашић, на основу његове изјаве која је теретила и Мачека да је одобравао средства за акције ове групе, ухапшен је и у истражном затвору завршио је и сам Мачек.¹⁶ Ипак брзо је ослобођен.

Краљев режим је како је време пролазило све више губио присталице а пристизале су све више и осуде из Европе. Почели су се све више ширити гласови о предстојећој модификацији личног режима, а први резултат је уследио у новом уставу. Наиме, 3.септембра 1931.године краљ је објавио да је земљи подарио(октроисао) нови устав. Назван је „октроисани“ јер га није донело народно представништво већ владар лично.

---

¹⁴ В.Петрановић, *nav.delo*, 190.

¹⁵ Лj.Бобан, *nav.delo* I, 44.

¹⁶ Исто, 50.

Октроисани устав је задржао централистичко устројство државе, такође новинама које је увео он није значио враћање на поредак из видовданског устава. Њиме је санкционисана политика и пракса шестојануарске диктатуре па је отворени апсолутизам замењен прикривеним.¹⁷ Влатко Мачек је у својим мемоарима на занимљив начин прокоментарисао доношење новог устава, рекавши да је Септембарски устав „Смоквин лист који има покрити голотињу диктатуре“.¹⁸

Нова политичка ситуација у земљи ублажила је антагонизме који су постојали између српских странака и СДК(пошто се сада и једни и други налазе у опозицији). Међутим, већ из првих контаката који су успостављени у пролеће 1929. године показало се да обе стране полазе са битно различитих позиција у оцени шестојануарског режима. И док је за опозицију у Србији основни циљ био повратак на парламентарни режим, СДК је полазила од тога да је укидање демократије у земљи само последица тежње режима да се учврсти унитаристичко-централистичко уређење. Дакле, за њих је основно питање државног уређења а не демократије. И питање изласка на изборе 1931. године поделило је опозицију. Мачек је био за учешће на њима, међутим услови прописани изборним законом били су такви да СДК није могла сама да иступи, зато је Мачек желео ширу коалицију са српским странкама али и са ЈМО и СЛС. Али остатак опозиције је сматрао да изборе треба бојкотовати. На изборе је изашла само једна листа-владина њен носилац био је председник владе Живковић. Заступници изабрани на тој листи формирали су скупштински клуб који се убрзо преобразио у политичку странку под називом Југословенска радикално сељачка демократија(од 1933. године носи назив Југословенска национална странка). Стварање ЈНС као ослонаца режиму и доношење устава показали су да режим није замишљен да буде привременог карактера. У ово време краљ је покушавао преко разних посредника да успостави непосредни контакт са вођством СДК и да Мачека придобије за споразум. Прва рунда преговора вођена је преко радикалног првака Мише Трифуновића, Мачек је преко њега краљу изнео своје гледиште у три тачке: територијална подела, разграничење компетенција и осигурање гаранција да ће се све то поштовати.¹⁹ Пошто никакав успех није посотигнут у краљево

---

¹⁷ Matković, *nav. delo*, 177–178.

¹⁸ V. Maček, *Memoari*, Zagreb 1992, 94.

¹⁹ Lj. Boban, *nav. delo* I, 69–70.

име сада је покушао министар Шврљуга, међутим Мачек је тврдоглаво остајао при ранијим захтевима.

СДК је све више јачала, на иницијативу самосталског првака Већеслава Вилдера, од 5. до 7. јуна 1932. године у Загребу одржан је састанак извршног одбора Сељачко демократске коалиције. Мачек је прво оклевао а затим је пристао, а онда се одазвао и Трумбић после чега је уследило повезивање дела бивших федералиста са политиком ХСС-а. У прва два дана састанка изнете су оштре осуде против владајућег режима. Мачек је тада указао велико поверење Трумбићу када у је поверио задатак да изради текст који би требало да буде прихваћен од свих учесника састанка. Тако је изгласана резолуција која је названа пунктацијом (реч је о тзв. *Загребачким пунктацијама*). Ту је изнесен политички, социјални и државноправни програм. Најзначајније су оне формулације које се односе на питање државног уређења у њима је очигледно и неспорно само то да се одбацује постојећи политички систем и државно правна структура тадашње Југославије. Док на питање шта би требало да дође на место таквог система свака група је имала своје гледиште. Мачекове изјаве дате страним листовима схваћене су као његово објашњење и допуна резолуције. Исте те изјаве тужилаштво је касније користило као доказ да је резолуција садржавала сепаратистички програм. У чему заиста и има истине. Тако је нпр у изјави за лист „Le petit Parisien“, Мачек изјавио да се после 14 година заједничког живота са Србијом стекло уверње о постајању два различита света. Он је тада затражио да се сви Срби из Србије са својим чиновницима и војницима повуку с друге стране трију река.²⁰ Још већу узбуну изазвало је Мачеково писмо Ситону Вотсону, у том писму Мачек говори да главни узрок проблема лежи у увреженој заблуди о тобожњем народном јединству Јужних словена. Он му објашњава даље да на југословенском простору не постоји југословенски народ већ : Срби, Хрвати ,Словенци и Бугари. Поред њих национално су свесни још само Црногорци. Он даље каже да је потребно враћање на 1918. годину. Србија мора да Хрватима и Црногорцима призна њихов насиљем одузети државноправни суверенитет. Становништву Војводине и БиХ треба допустити да се одлучи да ли жели да живи у самосталној јединици, или жели да се прикључи некој од горе поменутих.²¹ Због изјава сличних овој и ставова изнетих у загребачким пунктацијама, Мачек је изведен пред суд и осуђен на 3 године

---

²⁰ Lj. Boban, *nav. delo I*, 87–89.

²¹ Isto, 92–94.

затвора. Док је издржавао казну у пословима странке замењивао га је Трумбић. Краљ је поново покушавао да успостави контакт са Мачеком, међутим овај је одбијао сваке преговоре док се налази у затвору.

Почетком 1934.године Мачек је због потребе лечења пребачен у Загреб. Краљ Александар је у разговору са Мештровићем пред пут у Француску рекао да ће Мачек бити врло брзо на слободи и да он жели да се лично састане са Мачеком у Мештровићевој кући. Краљ је поверио Мештровићу да по повратку из Француске, планира да државу подели на српски и хрватски део(у који би ушле поред Савске, Приморске и Врбаске бановине, још Барања и део Бачке са Суботицом) оба дела државе би имала свој парламент и слала би представнике на састанке заједничке делегације.²²

Краљеву политику према опозицији свакако треба посматрати у контексту међународних прилика, наине тада је на њега вршен притисак из Париза о потреби да се среде односи у Југославији. Вероватно да је конкретнo решење одложено за време по повратку из Француске. Погибија краља Александра учинила је неактуелним његове планове, политику двора водио је од тада кнез Павле чиме је отворена нова фаза у односима Мачека и двора.

Од Марсељског атентата до формирања Бановине Хрватске

Краљ Александар убијен је приликом посете Француској у Марсеју 8.октобра 1934.године, атентат су извеле Усташе и ВМРО а у позадини су стајале Италија,

---

²² I.Meštrović, *nav.delo*, 236–237.

Мађарска и Бугарска. Више пажње око организације и позадине самог атентата биће посвећено у другом делу рада. Сада је битно истаћи да је у земљи по краљевој смрти образовано намесништво а да су према краљевој жељи за намеснике малолетном Петру II Карађорђевићу постављени његов стриц Павле Карађорђевић, затим др Раденко Станковић и бивши бан савске бановине Иво Перовић. Ипак, без дилеме главну реч у земљи све до 27.марта водиће кнез Павле Карађорђевић.

Мачека је вест о атентату затекла у загребачкој болници он тим поводом није издао званично саучешће али је послао поруку преко лекара краљевској породици. Убрзо је реконструисана Узуновићева влада која је и онако сматрана за прелазно решење. У нади да би могле да се домогну власти српске опозиционе странке у сарадњи са Корошцем и Спахом радиле су на формулисању заједничке платформе са којом би изашли пред кнеза као озбиљни претеденти на власт. На састанку од 2. новембра 1934.године Корошец, Трифуновић, Давидовић, Бехмен и Јоца Јовановић сложили су се да Мачек мора бити пуштен да слободу да би се уопште разговарало о српско хрватском проблему.²³

Односи опозиције у Србији и СДК били су у ово време спордични и њих су углавном иницирали Самосталци. Убрзо је пала Узуновићева влада а нову је формирао Богољуб Јефтић у његовој влади није било представника опозиционих станака изузев радикала Милана Стојадиновића. Иако ова влада није имала у програму да се бави хрватским питањем, одлучила се за чин који је био срачунат на то да допринесе смиривању ситуације у Хрватској. Одмах је предат предлог намесништву за пуштање на слободу Мачека. По ослобођењу Мачек је упутио захвалницу кнезу где је између остало рекао“Захваљујући на краљевском акту, којим ми је враћена слобода, надам се и вјерујем, да је овај акт први знак добре воље да се приступи праведном рјешењу хрватског питања у границама заједничке нам државе“.²⁴ Већина његове околине је осудила овај чин. Поводом ослобађања Мачека одржан је низ манифестација али и демонстрација. Клицало се краљу, намесништву и Југославији али на другој страни било је повика и за слободном Хрватском.

Убрзо су за 5.мај 1935.године, расписани превремени избори за парламент. Вођства СДК, Демократске странке Савеза земљорадника и ЈМО-а успели су да се договоре да

---

²³ Lj.Boban, *nav.delo I*, 161.

²⁴ V.Маček, *nav.delo*, 109.

изађу на изборе са заједничком листом као *Удружена опозиција* носилац листе био је Влатко Мачек, поред ове листе на изборима су биле понуђене још *владина* на чијем челу је био Јефтић, *старорадикалска* на чијем челу је био Божа Максимовић, и листа покрета *Збор* чији је носилац био Димитрије Љотић. Прихватање српских странака да носилац листе буде Мачек чин је потпуне капитулације и израз стварне политичке немоћи српских странака. Према званичним резултатима, владина листа је освојила 60,6% односно 1,746 982 гласа, УО је освојила 37,4% или 1,076.345 гласа, Љотићева листа је освојила 1,2% а Максимовићева 0,8%. Међутим, према изборном закону победничка листа аутоматски добија 3/5 мандата у скупштини а остатак се дели пропорционално. Тако је владина листа добила чак 303 места а УО само 67.²⁵ Иако је остварио тесну победу, Јефтић је морао да поднесе оставку а кнез је мандат за састав нове владе поверио Јефтићевом министру и угледном пословном човеку Милану Стојадиновићу.

Стојадиновић је у владу увео и СЛС и ЈМО са њиховим шефовима Корошцем и Спахом. Ради постизања што већег државног јединства 24.августа 1935.године Стојадиновић је образовао снажну коалицију „Југословенску радикалну заједницу“(ЈРЗ) од највећег дела Народне радикалне странке, Словенске људске странке и Југословенске муслиманске организације. Тако је он фактички Дравску бановину тј. Словенију препустио Корошцу, а Мехмеду Спахи је дао да води главну реч у Босни и Херцеговини. Тим потезом он је фактички политички изоловао Мачека.

Предавајући власт Стојадиновићу кнез је показао да прекида сарадњу са оним снагама на које се до тада ослањао апсолутистички режим.На ту су одлуку свакако поред осталог утицали и резултати мајских избора. Милан Стојадиновић се одмах суочио са великим незадовољством и отпором политичког вођства Хрвата у Југославији,иако је у влади имао неколико Хрвата(Милан Врбанић, Никола Прека, Људевит Ауер) огромна већина политичког вођства Хрвата није признавала легитимитет нове владе и Југославије уопште. Стојадиновић је полазио од тога да су хрватске политичке тежње опасне по државу и због тога их је настојао сузбити и на унутрашњем и на спољашњем плану.

Мачек се састао са кнезом Павлом 8.ноембра 1936.године на брду код Крања, састанак је организовао савски бан Виктор Ружић. О садржају разговора постоје само

---

²⁵ Н.Матковић, *nav.delo*, 187.

парцијални подаци односно препричавања онога што је Мачек касније изјавио особама из своје околине. У разговору је доминантно питање била унутрашња политика односно питање државног уређења. Мачек је захтевао укидање устава, и изразио је спремност да сарађује са сваком владом коју би кнез поставио ако би задатак те владе био да спроведе изборе за уставотворну скупштину. Мачек је одбио сарадњу са садашњом скупштином, и изразио је спремност и да у случају договора у нову владу делегира пар особа. Кнез је изнео став да је сада немогуће мењати устав, пре свега због његовог убеђења да би млади краљ када за то дође време требао да добије државу у онакавом стању у каквом ју је оставио покојни краљ. Кнез је истакао да он није крив за ову политичку ситуацију и да разуме Мачеков положај. Мачек је био задовољан састанком јер је кнез показао да је спреман за сарадњу.²⁶

У лето и јесен 1936.године странке УО вредно су радиле на стварању платформе на којој би се тражио споразум са СДК. Забрињавала их је могућност зближавања владе и Мачека. Ипак меморандум са којим је иступила УО није посебно заинтересовао ни кнеза а још мање Мачека, јер оно што је у њему нуђено није задовољавало ни минимум хрватских захтева. Стојадиновић је са друге стране покушавао да што више удаљи ХСС од опозиције у Србији. Контакт између њега и Мачека одржавао је др Красник, председник трговинско индустријске коморе у Загребу, друга веза је био Иван Пернар који је одржавао контакте са министром у влади Драгишом Цветковићем. Мачек и Стојадиновић су се састали 16.јануара.1937.године у једној ловачкој кућици на граници Словеније и Хрватске у близини Брежица. У својим мемоарима Стојадиновић каже да му је кнез пред одлазак на разговор дао упутство да може о свему да преговара али да не сме да дира у устав и да у земљу не уводи федералистичко уређење. Разговор се водио о унутрашњој и спољној политици а Мачека је логично мање занимала спољна. Мачек је поновио своје услове за сарадњу: обавезна ревизија устава, и увођење федералистичког уређења. Стојадиновић је одбио ово са истим одговором као и кнез Павле тј. да се устав не сме мењати док је краљ малолетан. Мачек је прокоментарисао да му аргумент није на месту, већ да је главна дужност намесништва треба пре свега да буде да будућем краљу преда једну консолидовану државу. Стојадиновић је онда Мачеку понудио свој предлог тзв *Мало решење* оно се састојало од понуде ХСС-у да у влади преузме 5 ресора, онда би та влада донела нов изборни закон, закон о збору и

---

²⁶ LJ.Boban, *nav.delo I*, 197–198.

договору и спровела би скупштинске изборе. *Велико решење* тј. ревизија устава било би актуелно тек за 4 године када млади краљ постане пунолетан. Мачек је одбио овај предлог и разговор се завршио Стојадиновићевим обећањем да ће влада донети нов изборни закон који ће претходно бити поднет Мачеку на увид.²⁷

Овај састанак је пропраћен са више публицитета него онај са кнезом. После њега Мачеку је постало јасно да не може очекивати од Стојадиновића никакве концесије које би задовољиле хрватску страну, ипак наставио је и даље да одржава контакт са владом просто јер му је до давало могућности да тактизира у својој политици према опозицији у Србији. Међутим, евидентно је да се од пролећа 1937.године, Мачек окреће све више ка постизању договора са УО. Јавност у Хрватској је различито гледала на Мачекове контакте са српском страном, део ХСС-а и хрватских интелектуалаца био је задовољан и оптимистичан док су се на другој страни франковци бунили осуђујући Мачека као издајника.

На другој страни УО се бринула због Мачекових контаката са владом. Иако је Мачек поручивао „прваку земљорадника, Драгољубу Јовановићу да неће правити договор са Стојадиновићем без УО то их није умирило те су убрзано радили на усклађивању гледишта. Демократе, Радикали и Земљорадници су израдили један нацрт као основу за програм и сарадњу опозиције и послали су га Мачеку. У нацрту је било предвиђено да УО и СДК пошто би дошле на власт прво што би урадиле суспендовале би устав и октроисали би привремени споразум са круном, онда би расписали изборе за уставотворну скупштину. Пре састанка скупштине споразумели би се о основама новог уређења. Мачек је одмах на овај предлог ставио више приговора, тражио је да се посебно нагласи да *од 1918. није рађено добро а од 1929 године све је рађено противзаконито*. Тражио је да странке српске опозиције признају не само *културно-историјски* него и *политички* индивидуалитет Хрвата.²⁸

У току јула и августа 1937.године контакти СДК и УО били су доста успорени највише због тзв. „Конкордатске кризе“ која је у то време привлачила највише пажње српске опозиције. Мачек се по питању конкордата нашао у нелагодној ситуацији, противљење конкордату доводило га је у незгодан положај према политичким сарадницима и у сукоб са римокатоличком црквом. Са друге стране подржати га значило би учврстити

---

²⁷ М.Стојадиновић, *Ni rat ni pakt: Jugoslavija između dva rata*, Buenos Ajres 1963, 512–519. i Архив Југославије (у даљем тексту АЈ) *фонд Милана Стојадиновића, Стојадиновић-Мачек*, фасцикла бр. 1, бр.јединице описа 5

²⁸ Lj.Boban, *nav.delo I*, 270.

положај Стојадиновићу. Зато су се Мачек и вођство ХСС-а одлучили да по том питању заузму неутралан и индиферентан став. У складу са тим је и изјава коју је 15.марта 1937.године Мачек дао Драгану Протићу шефу Стојадиновићевог кабинета када је на питање како гледа на конкордат одговорио “Мене се коначно то не тиче, да је свако питање тако важно као конкордат све би одавно било сређено“.²⁹

Опозиција се коначно успела договорити и то на бази нацрта споразума који је израдио Милан Гавриловић један од лидера Земљорадничке странке. Послата је делегација Мачеку у Загреб и он је изјавио да је спреман да се удруже на тој основи без обзира да ли ће се кнез сложити са тиме или не. По предлогу Јоце Јовановића поведени су преговори Удружене опозиције и Сељачко демократске коалиције у Загребу који су трајали од 26.9 до 2.10 1937.године. Мачек је тражио да се изврше неке корекције у нацрту споразума који је коначно јавности саопштен 10.октобра али под датумом 8.октобра.

Споразум су потписали страначки шефови:Мачек(ХСС),А.Прибићевић(СДС) А.Станојевић (НРС) Љ. Давидовић (ЈДС) Ј.Јовановић (СЗ) У споразуму централно место заузимају три тачке. У *првој тачки* каже се да је устав из 1921.године донет *без Хрвата* а устав из 1931. и *без Срба и против Срба*. Зато садашња влада нема ауторитет и неопходно је формирати народну владу од представника свих политичких странака која имају корена у народу. Та влада ће прогласити *привремени основни закон* којим се у исто време укида устав од 1931.године, у закону ће стајати да је Југославија наследна, уставна и парламентарна монархија на чијем челу је краљ Петар II, до чијег пунолетства влада намесништво. Закон мора да гарантује грађанске и политичке слободе. У *другој тачки* се каже да је потребно је да се распишу слободни избори за уставотворну скупштину. И коначно у *трећој тачки* да нови устав мора прихватити већина Срба, већина Хрвата и већина Словенаца. Констатује се даље да су странке потписнице споразума свесне да заступају српски и хрватски народ и стоје на становишту да је наступио крајњи час да се прекине са свим недемократским системима и режимима и да се допусти Србима, Хрватима и Словеницама да у договору организују своју државну заједницу. Наведене странке зато стварају блок ради заједничке борбе за споровођење програма из овог споразума.³⁰

---

²⁹АЈ, фонд Милана Стојадиновића, Стојадиновић-Мачек, фасцикла.1, бр.јединице описа 5

³⁰АЈ, фонд Милана Стојадиновића, Удружена опозиција, фасцикла.10, бр.јединице описа 60

Евидентно је да је реч о компромису, Мачек је прихватио заједничку државу(и династију Карађорђевић) а заузврат је добио обећање да ће бити укинута устав и да ће бити расписани слободни избори за уставотворну скупштину. Кнез и влада су споразум примили са негодовањем. Интересантно је да је кнез обавестио британског посланика Кембела да му је Мачек преко тајног емисара поручио да он увиђа да од споразума нема ништа, Кембел стога закључује да је Мачеков потпис на споразуму само тактика, јер ће на основу тога моћи да тврди како су старе српске странке спремне да прихвате федерализам.³¹

Следећи корак потписника споразума био је састанак у селу Фаркашићу код Загреба. Тамо су се састали да би се договорили о начину рада на пропагирању споразума у јавности. Мачек је посебно тражио да се састанак не одржи у Загребу јер је веровао да тамо постоје веће шанске да полиција изазове намерне инциденте. Договорено је да се споразум представи српском народу(посебно оном делу који живи у Србији) као први акт којим су Хрвати од своје воље и слободно признали државу и њене темеље. А хрватском народу га треба приказати као први акт којим су вође српских странака признале да су Хрвати у држави равноправни фактор.³² Постављало се питање шта даље, да ли радити на придобијању кнеза или покренути широку политичку акцију на терену која би била уперена и против самог кнеза. Мачек је час ублажавао час заоштравао став према опозицији и намесништву. Почетком марта 1938.године, он је слао поруке да и даље верује у могућност споразума са кнезом. Још једном се састао са кнезом 26.јуна 1938.године. Поновивши захтев за уставотворном скупштином тражио је од кнеза да прихвати споразум опозиције. Кнез му је тада одговорио да о томе не одлучује само он, већ се питају и друга два намесника, на шта је Мачек приметио да ако прихвати споразум питаће се само он(споразум је предвиђао да уместо 3 буде само 1 намесник). Мачек је веровао у пораз Стојадиновића на следећим изборима а кнез је њега уверавао да УО лоше стоји у Србији.³³

Крај 1938.године обележили су Децембарски избори. На изборима су се натицале три листе 1. *Владина* (коалиција владајуће ЈРЗ и ЈНС Светислава Хођере) њен носилац је био М.Стојадиновић, 2. *Листа УО* и (коалиција СДК и ЈНС П.Живковића) њен носилац је Мачек и 3. *Збор* Димитрија Љотића. Мачек је настојао да окупи што већи број

---

³¹ Lj.Boban, *nav.delo* I, 293

³² Исто, 325–327

³³ Н.Кризман, *Dnevnik (1937-1941): život u politici*, Вјеловар 2014, 104.

Стојадиновићевих противника и још више прошири свој табор тако се нашло места и за Петра Живковића. Политичке групе око Мачека нису имале јединствени изборни програм и у томе се Мачекова листа разликује од владине. Основ заједничког гледишта УО и СДК изражен је у споразуму од 8.октобра и поновљен у резолуцији од 15.августа 1938.године. Вођство ХСС водило је изборну кампању искључиво у знаку хрватског питања, и изборима је придавано значење националног плебисцита. Вођени су под паролом о праву народа на самоопредељење. Резултати избора нису се ни мало свидели Стојадиновићу, јер је његова листа је освојла 54,09%(тј.1,643.738 гласа) Мачекова 44%(тј.1,364.524 гласа) а Љотићева 1%(тј.30.734гласа). У односу на Петомајске изборе види се осипање владиних а пораст броја опозиционих гласова. Међутим, изборни закон је опет осигурао доминатну већину владиној листи 306 мандата за владину листу а Удруженој опозицији само 67.³⁴ ХСС је могла да буде задовољна резултатима пошто је освојила највише гласова у својој историји и поновила је резултат од 97% гласова на хрватском терену што је за њу било и најважније. Изборни резултати су значили неформалну победу идеје српско-хрватског споразума и захтева за демократизацијом земље.

Пошто се је из владе одстранио Коросеца кога је кривио за лоше изборне резултете владине листе у Хрватској, Стојадиновић је поново покушао да се договори са Мачеком ,међутим остајао је и даље при ранијој понуди јер је рачунао да Мачекову предност остварену на изборима може неутралисати подршком коју ужива код кнеза, својом премоћи у скупштини и подршком која му је стизала из Немачке и Италије. Нормално да је стога споразум две стране био немогућ.

Дан уочи састанка скупштине, у Загребу су се 15.јануара 1939.године састали посланици ХСС-а у својству *Хрватског народног заступства*. Састанку су присуствовали они хрватски представници који су били изабрани али и они који су у својим срезовима освојили већину а нису изабрани(због неправедног изборног закона). Донета је резолуција која ставља акценат на два основна принципа на којима се заснивају захтеви за посебним државноправним положајем Хрватске *1.право на самоопредељење* и *2. Посебно хрватско државно право*. Даље се наводи да ниједно од ова двоје није признато и да је зато дошло до унутрашњих несугласица које трају већ 20 година. Оспорава се ауторитет скупштинској већини и *Хрватско народно заступство*

---

³⁴ Н,Matković, *nav.delo*, 200.

одбија сваку сарадњу са таквим представништвом. Оспоравају се и не прихватају сви уговори које ова влада закључује у име хрватског народа³⁵.

Мачеков покрет је био по својој природи хетероген и било га је тешко дуго одржати на окупу, тако су многи од седнице заступства очекивали радикалне потезе, нпр да се прогласи хрватски сабор и да се изврши преузимање власти. Међутим, уже вођство ХСС је настојало да састанак протекне што мирније и нису се предвиђале далекосежне мере. Мачеков говор том приликом штавише посебно је био умерен и одударо је од духа резолуције. Мачек је у свом говору поред осталог рекао да су спољно политичке прилике такве да је у интересу и хрватског и српског народа да се најје решење у границама заједничке државе. Смисао његовог говора био је у томе да заступство изађе пред Београд јединствено и сложено.³⁶ Он је настојао да се уклони Стојадиновић као сметња споразуму и после избора он није више инсистирао на хитности избора за уставотворну скупштину. Мачек је сада више показивао склоности за формирање једне прелазне владе која би припремила решавање хрватског питања, а на то су првенствено утицали контакт са кнезом који су обновљени око нове 1939. године када је кнез преко Ивана Шубашића поручио Мачеку, да је спреман за решење хрватског питања по скраћеном поступку и да верује да се у оквиру садашњег устава може наћи задовољење хрватских захтева.³⁷ Мачек зато и није желео да се чвршће везује за Удружену опозицију, али се није ни противио њеној одлуци да не учествује у бојкоту скупштине.

Почетком фебруара 1939. године Стојадиновић је изненада примио оставке петорице министара (Цветковић, Спахо, Куленовић, Крек, Сној) наводно изазване незадовољством говором који је одржао министар просвете Богољуб Кујунџић у скупштини. Оставке су обрзаложили због постојања различитих мишљења на питању споразума са Хрватима, њихово уверење било је да влада кочи споразум.³⁸ Испрва Стојадиновић није придавао већи значај овоме и покушао је да изведе обичну реконструкцију владе. Међутим, када му је кнез одбио потврду исте, схватио је да је реч о завери против њега. Разлоге за рушење Стојадиновића треба тражити у његовим разговорима са министром спољних послова Италије, Ћаном око поделе Албаније. Наводно је Стојадиновић у тим

---

³⁵ Lj. Boban, *nav. delo*, 373–374.

³⁶ АЈ, фонд Милана Стојадиновића, Хрватска сељачка странка, фасцикла 19, бр. јединице описа 138

³⁷ Lj. Boban, *nav. delo I*, 380.

³⁸ Isto 461.

разговорима отишао предалеко у везивању за Осовину. Кнез је владу поверио бившем Стојадиновићевом министру, Драгиши Цветковићу, и њих двојица су се трудили да створе утисак да разлози за обарање Стојадиновића леже у унутрашњој политици тј. због неслагања око хрватског питања. Из редоследа догађаја произилази да је завера текла упоредо са преговорима кнеза и Мачека. Према тајном извештају британског посланика Кембела, завера рушења Стојадиновића је припремана у великој тајности и прва идеја била је да се чека док све не буде договорено са Мачеком. Кембел сматра да главни разлог који је кнеза натерао на обарање Стојадиновића лежи у Стојадиновићевој све већој амбицији за апсолутном влашћу у земљи. Овим чином је кнез по Кембелу устао у одбрану права малолетног краља, такође на његову одлуку су морали утицати и неповољни резултати децембарских избора. Кембел верује да је нова влада само прелазног карактера, и да кључ за будућност држи Мачек. По британском посланику, Мачек се сада налази на државничком искушењу, он се нада да ће бити довољно mudar да одржи своје захтеве на разумном нивоу како би договор што пре био постигнут³⁹. Мачек је у преговорима пак мудро оклевао, јер је веровао да може да извуче још уступака.

Док је био председник владе Стојадиновић није истрајао на путу разрешења српско-хрватских спорова и сукоба. Његова политика према хрватском питању, углавном се сводила на вешто маневрисање на унутрашњем и спољном плану које је водило ка неутрализацији хрватских политичких тежњи. Он је то чинио у име државног јединства и идеје интегралног југословенства у коју је веровао. Таква његова политика само је додатно распаљивала сукобе између Срба и Хрвата што су мудро користиле велике силе чему ће касније бити посвећена већа пажња.

Драгиша Цветковић је саставио своју владу претежно од чланова Јерезе и неколико неутралаца. Хрватско питање имало је посебан значај у новој влади, то се види већ по томе што су у нову владу ушли они министри који су своју оставку у прошлој образложили неслагањем њене политике у вези са хрватским питањем. Јасно је да је кнез довео овако слабу владу да би без сметњи могао остварити свој план о споразуму са Мачеком. Цветковић је играо улогу кнежевог курира а сама влада у целини није имала никакву улогу у току преговора. Владина декларација пред скупштином 16.марта била је карактеристична у више правца. Пре свега то је био први случај да је једна

---

³⁹ Ž. Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*; knjiga treća (1939-1941), Beograd 1996, 76–79.

влада на тај начин приступила хрватском питању и његово решавање означила за своју специјалну мисију. Важан моменат у том смислу је и наглашена одлучност владе да се у том послу користе нове методе и напусти свако тактизирање.⁴⁰

Удружена опозиција се сада нашла у врло неповољној ситуацији, она је заузимала негативан став према влади јер је сада влада преузимала на себе да буде главни носилац преговора. Са друге стране није смела ни да јој се претерано отворено противи јер се и она сама заузимала за споразум са Хрватима. Такође опозиција је морала да пази да се не замери кнезу пошто је јасно да он стоји иза владе.

Пошто је Мачек износио изнова нове захтеве кнежево одбијање на њих довело је до застоја у контактима, самосталски првак Хинко Кризман бележи у свом дневнику од 11. до 13. марта да влада потпуна политичка неизвесност и да не стижу никакве вести ни од стране кнеза ни од стране Мачека.⁴¹ Преговори су убрзо настављени са том разликом што је главни преговарач са српске стране сада уместо кнеза, био председник владе Цветковић. Мачеку је јављено да ће Цветковић почетком априла доћи у Загреб. На захтев Мачека морало је бити усаглашено да Цветковић на преговоре долази као *опуномоћеник круне* а не као представник српског народа јер он за тако нешто нема легитимитет.⁴² Пошто су од стране УО стизале поруке Мачеку да његови преговори са кнезом нису у складу са њиховим споразумом из 1937. године и да они неће признати никакав договор о територијалним питањима. Мачек их је уверавао да он неће водити никакве разговоре о територијалним питањима и позивао их је да пошаљу своје представнике у Загреб, ради дискусије о тим питањима. Мачек је намерно тактизирао играјући на обе карте пошто није могао бити сигуран како ће се даље развијати разговори са Цветковићем.

До првог сусрета Мачека и Цветковића дошло је 2. априла у Загребу, политички разговори почели су 3. и 4. априла. Цветковић је пристао да разговара на основи која је представљала суштину Мачекових гледишта тј. да споразум теба да буде закључен тако што ће бити одређена територија Хрватске, и за њу ће бити одређен посебан положај и компетенције. Када би се у том смислу договорили била би састављена влада која би имала задатак да све из тог споразума спроведе у дело. На Мачеков предлог преговори

---

⁴⁰ Lj. Boban, *nav. delo* II, 9–10.

⁴¹ H. Krizman, *nav. delo*, 122.

⁴² Lj. Boban, *nav. delo* II, 31.

су прекинути до завршетка ускршињих празника. Он је то време желео да искористи да се консултује са УО и ЈНС. Удружена опозиција се показала врло незадовољна а посебно радикали, сметало им је што се најпре преговара о територијалном обиму Хрватске. Мачек је у Београд послао А.Кошутића који је учествовао на 3 конференције са представницима УО и ЈНС, без обзира на сва уверевања српска опозиција је исказивала велико неповерење и према намерама Мачека и још веће према влади. Кошутић се у разговору са кнезом уверио да он ни у једној варијанти озбиљно не рачуна на УО. За то је постојало више разлога, долазак на власт УО не би био позитивно примљен у Берлину и Риму, кнез није био лично за то и јер је био против демократизације политичког живота, а рачунао је и да УО не може да постигне договор са Хрватима јер је превише хетерогена. Преко Кошутића кнез је послао поруку Мачеку да велике наде полаже у ове преговоре и најавио је да ће Цветковић ускоро доћи у Загреб са конкретнијим предлозима.⁴³ Мачеку је одговарало да у преговорима буде укључена и УО јер би самим тим и његове преговарачке позиције биле јаче, али је увиђајући да кнез нема намере да на било који начин сарађује са УО, све више је одустајао до те идеје окрећући се Јерези као једином партнеру.

Цветковић је поново дошао 15.априла одмах се прешло конкретом на ствар. Цветковић је понудио спајање Савске и Приморске бановине са градом и котаром Дубровником. Мачек је ово начелно прихватио уз захтев да се у року од годину дана изврши плебисцит у 4 среза Врбаске бановине.⁴⁴ На другом разговору 17. априла појавио се спор око Мачекових територијалних захтева који су прелазили преко територије две бановине тј. највише су се спорили око Босанске крајине односно тзв „Турске Хрватске“ на којој је Мачек инсистирао. Око питања преношења компетенција на будућу бановину и формирања заједничке владе сагласност је постигнута.⁴⁵ Дакле, остало је још да се реши територијално питање. У јавности се о самим преговорима ништа није прецизније знало.

Цветковић је дошао и по трећи пут у Загреб и то 22.априла доневши одговор на Мачекове захтеве. Кнез је прихватио предлог о плебисциту, и изнео свој захтев да се не мења устав до пунолества краља, а он ће лично преузети моралну обавезу да одмах по

---

⁴³ Lj.Boban, *nav.delo* II, 37–45.

⁴⁴ АЈ, фонд Милана Стојадиновића, влада Драгише Цветковића, фасцикла.2, бр.јединице описа 11

⁴⁵ Lj.Boban, *nav.delo* II, 44.

ступању младог краља на престо има да се сазове уставотворна скупштина. Мачек се сложио. Тако је 22.априла 1939.године постигнут споразум у три тачке.

1. Извршиће се спајање Савске и Приморске бановине са градом и котаром Дубровником у једну јединицу под именом Бановина Хрватска. Дефинитивни опсег Бановине биће одређен одлуком народа путем гласања у преосталим деловима БиХ, Далмације, Срема и Војводине

2. Извршиће се одмах пренос компетенција са државне власти на Бановину тако да општа надлежност остаје заједничкој централној власти и то за послове спољне политике, народне одбране и врховне државне управе

3. Ради дефинисања преуређења државе саставиће се заједничка влада која има задатак да припреми и спроведе ново уређење државне заједнице.

Постојала је и *четврта тачка* споразума а то је да се нова влада има политички орјентисати према западним демократијама и да се евентуално имају успоставити дипломатски односи са Совјетима. Александар Цинцар-Марковић је добио задатак да упозна Рим и Берлин са овим предлогом споразума. Ђано је одмах одбио 4. тачку споразума, а исто је поступио и Рибентроп који је додао да Југославија може да решава своја унутрашња питања како уме, али Немачка „неће дозволити да извесне политичке идеологије у Хрватској и Словенији потпомогну ма у ком виду да се преко Југославије на југоистоку Европе развија бољшевизам“.⁴⁶ Цинцар-Марковић је о томе одмах реферисао кнезу.

После састанка 27.априла у јавност је издат комунике, и изгледало је да је споразум и дефинитивно закључен. А онда као гром из ведра неба стигла је вест да намесништво одбија да прихвати споразум. То је последица чињенице да се кнез нашао под огромним притиском разних фактора. Против давања концесија Мачеку у Босни оштро се дигао Спахо, војни кругови су се успротивили због федерализације земље јер је то слабило њену одбрамбену способност. Међутим, изгледа да је споразум пао због четврте тачке, односно противљења Рима и Берлина. Посланик Кембел у свом извештају државном секретару лорду Халифаксу каже да је неуспех у преговорима био условљен одлучношћу Срба да очувају своје доминатне позиције у држави колико и тврдоглавошћу Хрвата. По његовом мишљењу одговорност је највише на Мачеку који

---

⁴⁶АЈ, фонд Милана Стојадиновића, влада Д.Цветковића, фасцикла бр. 2, бр.јединице описа 11 и Lj.Boban, *nav.delo* II, 47.

се понаша као „сељак који се погађа око јутра земље“, његови захтеви су дошли до мере у којој их намесништво не може да одобри а да не пробуди отворено непријатељство са српске стране. Он још додаје да је бескорисно решавати хрватско питање стварајући српско. Још је истакао да треба бити врло пажљив приликом одређивања граница јер се оне неће сматрати као границе провинција у Југосавији него као *линија раздвајања Срба и Хрвата одређена за сва времена*.⁴⁷

Док је трајао застој у преговорима самосталци су се залагали код вођства опозиције у Србији да се напусти пасиван став и да се преузме иницијатива за споразум са Мачеком. Међутим, УО је остајала и даље при својим гледиштима, одбијала је да се изјасни о споразуму а са друге стране је одбијала да сарађује јер није желела да прихвати споредну улогу уз Јерезу. Самосталски првак Срђан Будисављевић је почетком јуна саставо нацрт државног преуређења као компромисно решење предвидевши да у земљи постоје три јединице 1) *Словеначка* 2) *Хрватска* (која окупља савску и приморску и врбаску бановину без Дубровника 3) *Српска* која би окупљала осталих 5 бановина. Мачек је прихватио овај предлог али више из формалности ради да не би изгледало као да се кочи иницијатива самосталаца него што му је придавао стварни значај.⁴⁸ Самосталци су се залагали да што већи део врбаске уђе будућу Бановину, јер ће тиме 700 000 хрватских Срба бити јачи за 500 000 Срба крајишника такође тиме би се створила и јача противтежа франковцима. Вођство СДС није било јединствено у ставу, тако се нпр Х.Кризман није слагао са тиме што се Мачек задовољавао Цветковићем сматрајући да је „све друго горе“. Кризман је сматрао да продужење режима ЈРЗ коме сада доприноси Мачек, упропаштава споразум и слаби државу.⁴⁹

До новог сусрета Цветковића и Мачека дошло је крајем јуна, после тога Цветковић је изјавио да су преговори опет на добром путу. Успели су коначно да се договоре око територијалних разграничења док је посао око преноса компетенција био препуштен правним стручњацима пошто су са обе стране одређена по 3 експерта. Кризман је у свом дневнику забележио да се Мачек од свих стручњака највише ослања на проф. Крбека који је пренео Кризману да се чуди како малим се Мачек задовољава. Кризман је добио информације да се Мачеку жури да што пре склопи споразум те је за успехе у

---

⁴⁷ Ž.Avrakovski, *nav.delo*, 114–115.

⁴⁸ Lj.Boban, *nav.delo* II, 61.

⁴⁹ H.Krizman, *nav.delo*, 157.

питању територија и компетенција Бановине вољан попустити у питању система и сарадње са Јерезом. Он је даље описао садашњу ситуацију као врло неповољну по самосталце јер се преговори воде без њих и принуђени да прихвате сваки споразум који Мачек склопи. Кризман зазире од договора Мачека са Јерезом јер верује да ће она по сваку цену настојати да оствари превласт на простору ван Бановине Хрватске, ХСС томе не придаје значај јер су им *сви Срби једнаки*.⁵⁰

Да се Мачеку заиста журило да склопи споразум упућује и податак који у својим мемоарима доноси првак Земљорадничке странке Драгољуб Јовановић. Наиме, Мачека је почетком августа Јурај Крњевић обавестио да су хрватске позиције доста слабе код западних савезника, да власт у Београду по том питању много боље стоји односно да је већина сила за то да се Југославија одржи и да у Европи да сваког часа моће избити рат. То је Мачека навело да пожури закључивање споразума.⁵¹ На састанку 20.августа 1939. Године у Банским дворима споразум је добио коначну форму. Цветковић и Мачек примљени су 24.августа у аудијенцију на Брду код Крања где је требало да се постигне споразум о састављању заједничке владе. Истог дана је издато саопштење да је кнез примио предлог споразума. Споразум је објављен 26.августа, Цветковићева влада је поднела оставку и одмах је формирана нова у којој је СДК добила 6 ресора(5 за ХСС и 1 за Самосталце). Мачек је заузео место потпредседника владе. Из опозиције у владу су ушли још Бранко Чубриловић (СЗ) и Лаза Марковић (радикал) и Божа Маскимовић(радикал) остатак владе био је из редова ЈРЗ или неутралних личности. Истог дана су објављене и *Уредба о Бановини Хрватској, Уредба о проширењу прописа о бановини Хрватској на остале бановине, Уредба о политичким законима*, и укази о распуштању сената и народне скупштине.

Бановина Хрватска је настала спајањем Савске и Приморске Бановине са котарима Дубровник, Травник, Фојница, Брчко, Градачац, Дервента, Шид и Илок. Њен обим није био дефинитивно одређен јер је остављено да се коначне границе накнадно одреде. Законодавну власт у Бановини вршили су заједнички краљ и хрватски сабор а управну је вршио краљ преко бана(за првог бана именован је др Иван Шубашић) кога је он именован и који је био одговоран њему и сабору. Хрватски сабор имао је право да доноси посебан буџет за бановину. У надлежности Бановине спадали су следећи

---

⁵⁰ Isto 134–135.

⁵¹ Д.Јовановић, *Политичке успомене*; књига бр. 5 *Искушења*, Београд 1997, 163.

послови: пољопривреда, трговина, индустрија, шуме, рудници, грађевинарство, социјална политика, народно здравље и физичко васпитање, правда, просвета и унутрашња управа. Споразум је правно био одређен на основу члана 116. устава из 1931. године који је остављао краљу односно намесништву могућност да у изузетним ситуацијама може спорвести ванредне мере независно од уставних или законских прописа. Те мере по уставу мора накнадно да потврди народно представништво, међутим како се оно није састало до Априлског рата, споразум од 26. августа није одобрен.⁵² Стварањем Бановине Хрватске трасиран је пут у федерализацију Југославије, што је и учињено у послератном комунистичком раздобљу

Бановина Хрватска у Краљевини Југославији до 27. марта 1941. године

На седници Хрватског народног заступства након објављивања споразума, Мачек је истакао да је територијално питање привремено решено јер се о дефинитивним граница није могла постићи сагласност, исто важи и за питање компетенција.⁵³ Тако је питање територијалног обима Бановине остало отворено до тренутка дефинитивног преуређења државе до ког до избијања рата није дошло. У пракси је наравно долазило до спорова око практичне примене одредби пошто се вођство ХСС-а залагало да се те одредбе тумаче што шире као и да се надлежности у неким пословима пренесу на Бановину и у случајевима где то није било изричито предвиђено. Што се тиче финансијске самосталности Бановине она се састојала у самосталном прикупљању

---

⁵² В. Petranović, *nav. delo*, 296–297. и Н. Matković, *nav. delo*, 205.

⁵³ Lj. Boban, *nav. delo* II, 145.

одређених прихода и извршењу расхода предвиђених буџетом Бановине. *Уредба о финасирању Бановине* је донесена 30.марта 1940. године у њој су прецизно одређени извори прихода Бановине.⁵⁴ И после доношења ове уредбе питања између централне власти и нове Бановине и даље су остала отворена. Пренос компетенција и изградња Бановине чинили су претежни део Мачекове активности.на положају попредседника владе.

Дипломатски представници у Југославији различито су оцењивали резултате споразума, но сви су се слагали да је практична примена изазвала различите спорове и отпоре. Средином јануара 1940.године кнез Павле је посетио Загреб, његова посета је требала имати много шире значење у политици спровођења споразума. У исто време посета је према иностраним посматрачима требала да манифестује унутрашње јединство Југославије. У том смислу посети је дат велики публицитет. Посета је била пригодна прилика и да се истакне како између Мачека и кнеза постоји узајамно поверење и да се нагласе кнежеве заслуге за склапање и спровођење споразума. Што се тиче односа српских странака према споразуму, демократе су издале саопштење након седнице главног одбора у коме нису толико критиковали сам споразум колико начин на који је он закључен и начину како се притупило решавању хрватског питања. Ипак су га примили као свршен чин, али су са друге стране бескомпромисно тражили да у тзв *српску јединицу* буде укључена цела територија која није била укључена у Бановину Хрватску изузев Словеније. Интересантно је да су демократе сада напустили своје раније гледиште о Босни као посебној јединици. Радикали су у својој првој процени споразума били суздржани међутим када је постало јасно да неће доћи на власт постали су слободнији у свом држању и након тога су се више ангажовали у критици споразума. Земљорадници су поред свих резерви према споразуму ипак били склони да искористе пригодну прилику да дођу на власт. И док је вођство странке избегавало јавно ангажовање споразум је заступао сам Б. Чубриловић.⁵⁵

Међу највећим критичарима споразума била је група интелектуалаца окупљена око Српског културног клуба и њиховог листа „Српски глас“. Они су изнели паролу „Срби на окуп“. На простору Бановине, за гласове Срба вођена је велика борба између самосталаца и владајуће Јерезе чије је главно пропагандно средство на овом простору

---

⁵⁴ Isto 148.

⁵⁵ Lj.Boban, *nav.delo*,II , 285–286. i 291.

била „Српска Ријеч“ (касније „Нова српска ријеч“). Цветковић је рачунао да ће разбијањем СДК-а ослабити и ХСС. Ни једни ни други нису критиковали споразум, самосталци су само желели да самосталност Бановине не буде превише изражена. За њих проблем државно-правног положаја Хрватске није био толико актуелан зато су они више истицали потребу за државним преуређењем земље у целини и инсистирали су на питању демократизације политичког живота. Додуше, као што смо видели било је самосталских првака који су били врло скептични попут Х.Кризмана. Јереза је истицала да је споразум израз нужде и више се залагала за потребу осигуравања пуне равноправности за Србе и Хрвате у Бановини.

Пошто се коначно нашла на власти ХСС је добила прилику да спроведе свој социјални програм. Ратне прилике у свету и економске тешкоће које су из тога произилале још више су заоштравале тежину социјално економских проблема. У решавању тих проблема ни влада ни власт Бановине нису радиле на дужи рок него су мере из те области живота доносиле према краткорочним проценама. Сељаштво је било препуштено зеленашима, аграрни интересенти били су незадовољни политиком ХСС јер предузете мере ни издалека нису биле у складу са њиховим обећањима и очекивањима сиромашног сељаштва. Сељаштво је у Бановини нарочито истицало проблем власништва над шумама. Пораст броја аграрних и шумских прекршаја један је од показатеља незадовољства сељака политиком банске власти. Од јесени 1939. године, почео је бржи пораст цена пољопривредних производа. Бановина се нашла у ситуацији да мора да део потреба у пшеници покрива увозом и других подручја. Тако су брзо настале тешкоће у прехрани становништва у градовима и пасивним крајевима.

56

Колико је тешка ситуација била у Бановини најбоље показују два извештаја из октобра и новембра 1940. године која је председнику владе Цветковићу упутио један од његових агената на терену. Он у свом извештају каже: да је стање у Бановини ужасно, „народ пљује Мачека горе него Пашића некад“, на свим пољима влада дезорганизација, Павелићеве присталице су се умножиле, пошто је кукуруз скупљи од пшенице сељаци хране свиње пшеницом коју им пак власт одузима и продаје им кукуруз, а истовремено им говоре да ревидирају пшеницу за пасивне крајеве. У другом извештају, се каже да у Бановини међу народом влада политичка дезорјентисаност, једни су за Русе други за

---

⁵⁶Isto 169–177.

Немце, а мањина тј. франковци су за Италију. Англофили тј. група око Мачека имали би више присталица да их Мачек сам не одбија вођењем катастрофалне економске политике. *Диктатура највећих олоша* нарочито у Господарској слози додијала је свима. Непотребна пензионисања премештања и намештања чиновника отперетирли су бановински буџет до немогућности. Сељаци не плаћају порез позивајући се на двадесетогодишњу пропаганду да кад ХСС дође на власт неће морати да плаћају. Бановина живи од осталог дела државе, јавних радова нема, као ни помоћи сиротињи. Народ се по мало отржењује враћајући се југословенству. Сиротиња масовно прилази комунистима а богатији сталеж франковцима. Једна од најпопуларнијих парола је „кила круха 2 динара... доле Јефтић!, кила круха 3 динара... доле Стојадиновић!, кила круха 5 динара... живио Мачек!, а по локалима се масовно се пева на арију „љепе наше“, „Љепа наша домовина, нема круха-нема вина, нема брашна-нема масти, хвала буди банској власти..⁵⁷

На територији Бановине својим радом су се посебно истицале Хрватска сељачка заштита (ХСЗ) и Хрватска грађанска заштита (ХГЗ). Први зачеци ХГЗ-а падају у 1934. годину затим се почиње постепено обликовати и ХСЗ. Сељачка заштита је била бројнија и организована по срезовима. Грађанска заштита је била најбројнија и најорганизованија у Загребу. Испочетка ХСЗ је пред властима иступала као организација за заштиту од елементарних непогода. Од почетка њена унутрашња организација је имала полувојничко обележје све више је наступала као физички ослонац ХСС-у (раде на осигуравању функционера странке, зборова итд.) Вођство две заштите се пред властима у Београду представљало као организација која по селима спречава комунистичку и франковачку активност. Зато их је власт и толерисала. Међутим, често су наилазили на негодовања војних власти. То се види на пример из извештаја министра војног из фебруара 1938. године, где он пише председнику владе између осталог ту се жали на „сепаратистичку акцију вођства ХСС-а и организовање и рад илегалне организације ХСЗ“⁵⁸ Заштита је била полувојничка организација јер су њене јединице вршиле војничке вежбе а њени заповедници су на курсевима обуке поред осталог слушали и предавања и из војних предмета. Поједини припадници ХСЗ и ХГЗ имали су оружје које су сами набављали. Након споразума Цветковић-Мачек

---

⁵⁷ АЈ, фонд Милана Стојадиновића, Бановина Хрватска, фасцикла бр.9, бр.јединице описа 51

⁵⁸ V.Terzić, *nav.del.*, 177.

вођство ХСС настојало је што више да учврсти улогу ХСЗ и ХГЗ. Заштита се често уплитала у различита питања свакодневног живота примењујући насиље над противницима ХСС-а.

Са доласком на власт разбија се полако хетергоени покрет који је ХСС окупила око борбе за хрватско питање. Дobar део тих људи био је ту само ради конфротације режиму. Постојао је и динамичан процес унутрашњих сукоба унутар ХССа. Економска и социјална политика примљена је од доброг дела чланства са негодовањем. Унутрашњи сукоби у организацијама ХСС су у више случајева довели до распада организација. Све то је имао за последицу стално слабљење положаја странке. У странци се све више осећала подела на лево и десно крило. Мачеку је било јасно да након споразума мора рачунати с друкчијим односом снага на хрватској политичкој сцени, нпр. да велики део франковаца и комуниста неће више за њега гласати. Међутим, он је био уверен да они заједно носе само незнатан број бирача.

У програму владе био је и рад на пословима даљњег државног преуређења јер уредба о Бановини Хрватској гласи „ Прописи уредбе о Бановини могу се проширити и на остале бановине том приликом могу се бановине спајати као што се и уопште њихов територијални обим може мењати“. Одмах су у први план избила 2 битна питања *како ће бити извршено разграничење* односно колики ће бити *број аутономних јединица* и да ли формирање других јединица треба да предходи изборима или обратно. Прво се преуређењем више бавила опозиција. Преовладало је мишљење да треба што пре извести изборе како би се створили услови за даљи рад на преуређењу државе. Ускоро је то гледиште напуштено и у први план је дошло питање формирања нових јединица у првом реду српске што су најгласније заступале Демократе. Изјава словенца Крека је привукла доста пажње он је изјавио „ мислим да нема препрека више и да је дошао моменат када треба уредити поред Хрватске једнакоправну словеначку и српски део државе и уопште све крајеве по народним жељама“.⁵⁹

Главни проблем са даљим преуређењем земље и формирањем нових јединица био је у разграничења између хрватске и српске јединице посебно у БиХ и Војводини. Цветковићев део Јерезе и све српске политичке групације у земљи стајали су на гледишту да све територије источно од бановине, дакле осталих пет бановина, треба да уђе у састав српске јединице. Са тим се није слагала ХСС те је стога питање уређења

---

⁵⁹ Lj. Boban, *nav. delo*, 228.

одлагано. На крају није дошло ни до преуређења земље ни до избора. Кембел у априла 1940 пише да су у влади против избора јер би они показали да је Мачек неспорни вођа у хрватској а да у Србији нема таквог јединства. Кембел даје слику о резултатима споразума на терену, он каже да су позитивни резултати скромни, Срби осећају да су Хрватима учињени превелики уступци. Хрвати су задовољни споразумом и Мачек добро стоји у народу. Кембел даље каже да процес преношења компетенција на бановину тече без проблема осим по питању финансија. Он још додаје да ако се желе задовољити Хрвати мора решити проблем садашње преваге српских официра у југословенској војсци, исто тако он сматра да Срби треба да изађу у сусрет Хрватима по питању легализације Хрватске заштите односно да се дозволи да се она трансформише у регуларне органе безбедности.⁶⁰

У Бановини су у мају 1940. године одржани само избори за сеоске општине, и показали су се као одлична прилика ХСС-у да елиминише остатке претходног режима. Интересантан је поглед Х. Кризмана на ове изборе, он је забележио да се нови политички живот почео изграђивати на основама и методама дотадашњег режима дикатуре пошто се Мачек одлучио за јавно гласање и за именовање градских заступника.⁶¹ Мачеков проглас за ове изборе говорио је само економским питањима и проблемима села без истицања политичких проблема. Протагонисти покрета за окупљањем Срба у Бановини настојали су изборима дати проворазредно политичко обележје, њихова кампања је била усмерена углавном против Самосталаца. ХСС-у није одговарало слабљење самосталаца те су били приморани да их подупру у нападима на њих. Према подацима „Хрватског дневника“, званичног листа странке“, ХСС је сама или у коалицији са самосталцима победила у укупно 564 општине а остале листе у 61. Интересантно да нису објављени подаци о излазности то је зато што је била мала.

У току 1940. године све више утицаја у банској власти добијали су франковачко-клерикални елементи то потврђује и Хинко Кризман који се у августу те године, лично жалио код бана Шубашића на неодговорну политику банских власти.⁶² Што се тиче унутрашње политике до 27. марта 1941. године на простору Бановине није било значајнијих догађаја, Мачек је постепено радио на спровођењу споразума у дело трудећи се да за бановину избори и више него што је споразумом било предвиђено.

---

⁶⁰ Ž. Avramovski, *nav. delo*, 412–413

⁶¹ H. Krizman, *nav. delo*, 155.

⁶² Isto 161.

Економска ситуација је као што смо видели била катастрофална, а на политичком плану распламсавала се све већа борба између франковаца и мачековаца. Самосталци су све више увиђали да их је Мачек изиграо направивши договор са Цветковићем. На политичкој сцени Југославије у наредном периоду доминираће спољнополитичка питања што је било условљено почетком Другог светског рата.

**Настојања хрватских елита за интернационализацијом хрватског
питања**

Током читавог периода постојања међуратне краљевине, хрватске елите су настојале да искористе међународно политичке околности за своје политичке циљеве. Хрватски политичари су у европским престоницама настојали да хрватско питање прикажу као потенцијални европски проблем, односно трудили су се да убеди европске државнике да се директно укључе у решавање хрватског питања плашећи их истовремено чињеницом да би нерешено хрватско питање могло лако да прерасте у регионални па и проблем европских димензија. Те покушаје можемо пратити кроз два раздобља, *за време одржавања* и *након пада версајског поретка* у европи. Док је тај поредак био стабилан и европске престонице су биле слепе и глуве за хрватске позиве у помоћ. Међутим, од средине 30их година, са постепеним рушењем Версајског поретка, и брзим успоном нацистичке Немачке и фашистичке Италије, у условима политичког прегруписавања и стварања два тора. Европска јавност показивала је све више пажње за хрватске политичаре. Са једне стране савезнице југословенске краљевине, Француска и Велика Британија уплашене од даљег Немачког продора на исток биле су живо заинтересоване за ситуацију у Југославији у којој су гледали једног од главних бедема који треба да спречи даљи Немачки продор на исток. Њима је била потребна стабилна Југославија и зато су вршиле притисак на Београд да удовољи хрватским захтевима, јер су рачунали да је српско-хрватски споразум услов за стабилну Краљевину Југославију. После Првог светског рата, Британија је препустила Француској да води главну реч на Балкану, али од тренутка када је Француска постала све више заокупљена Немачком, Британија ју је полако замењивала у тој улози. Исто тако ревизионистички расположене земље биле су и више него заинтересоване за политичку ситуацију у Југославији те су у складу са циљевима своје политике заузимале различит став у односу на хрватске захтеве.

У складу са својом политиком не признавања заједничке државе ХРСС је већ 3. фебруара 1919. године ступила у акцију. На великој народној скупштини (сабору) донета је одлука да се упути „Меморандум“ западним силама првенствено председнику САД Вудроу Вилсону, као захтев *да помогну да дође до остварења и признања миротворне сељачке неутралне човјечанске републике Хрватске.*⁶³ На крају од ове иницијативе ХРСС-а није било ништа али је она значајан показатељ којим је све средствима био спреман да се служи Радић да би постигао своје политичке циљеве. Три

---

⁶³ V. Terzić, *nav. delo*, 48.

године касније, 14.јануара 1922 године у *Меморандуму* клуба хрватских заступника упућеног домаћој и страној јавности се поред осталог каже „да су Хрвати у европску историју ушли као већ организован и цивилизован народ. Да њихова политичка независност није правно никада прекидана, да српски политичари немају свест о миру и правном поретку и да на простору Хрватске воде *хрватомождерску* политику под етикетом југословенског народног јединства“ Тај меморандум се завршава захтевом за стварањем хрватске државе у заједничким границама међународне заједнице Срба, Хрвата и Словенаца.⁶⁴ Следећи корак био је у пролеће 1922.године када је ХРСС на међународну конференцију у Ђенови послала своје делегате да покушају да интернационализују хрватског питање. Међутим, сви ти покушаји остали су без конкретних резултата, као и Радићева турнеја по европским престоницама у коју је кренуо јула 1923.године . Све европске престонице у ово време упућивали су хрватске политичаре на договор са Београдом.

Тежња за интернационализацијом хрватског питања постала је снажна нарочито након скупштинског атентата 20.јуна 1928.године. Облици активности били су различити од личних мисија и контаката, преко пропагандних акција до јавних апела. Тако је поводом заседања скупштине друштва народа почетком септембра 1928.године вођство СДК издало један комунике у коме се оспоравало право делегацији Краљевине СХС да говори у име државе Срба,Хрвата и Словенаца. Још су се износиле тврдње да владајући кругови у Београду не поштују обавезе у погледу поштовања грађанских права и слобода, затим говори се о споровођењу хегемоније Србије над остатком државне територије.⁶⁵ Убрзо је живу акцију по том питању у име СДК повео Анте Трумбић, он је од октобра до децембра 1928.године боравио у Бечу, Паризу и Лондону. У разговорима које је водио песимистички је приказивао ситуацију у Југославији, форсирајући тезу да се не ради о *српско-хрватском* већ о *српско-пречанском* сукобу. Што није била истина, штавише ни унутар СДК у то време није постојао договор око заједничког наступа у иностранству. Док се ХСС борила да оствари што већи одјек у свету самосталци су сматрали да *хрватско питање* треба да остане првенствено унутрашњи проблем. Док је Трумбић водио ове разговоре, Прибићевић је дао изјаву где каже да са Трумбићевом мисијом он није упознат.⁶⁶ Трумбић је европским

---

⁶⁴ D.Bilandžić, *nav.delo*,78.

⁶⁵ Lj.Boban, *nav.delo* I, 24

⁶⁶ Lj.Boban, *nav.delo* II, 36.

саговорницима говорио да је излаз из кризе могућ или у преуређењу земље на федералној основи или да се обезбеди самостална Хрватска која би била везана са остатком државе само преко заједничког краља(персонална унија). Уочљива је и тежња да се ХСС представи у Европи као легитимни представник хрватског народа што је она заиста и била. Беч, Париз и Лондон били су врло резервисани према Трумбићу упућујући га да договор тражи са краљем Александром.

Проглашење шестојануарске диктатуре добро је дошло хрватским политичарима, те су средином 1929.године чланови вођства ХСС-а Јурај Крњевић и Аугуст Кошутећ отишли у емиграцију са задатком да придобију званичне европске факторе и јавно мњење за борбу против краљевог режима. Крњевић, са седиштем у Женеви, требало у првом реду да одржава везе са Француском и Британијом а Кошутећ са седиштем у Бечу са Италијом и Немачком. И Мачек је свој пут на лечење у Карлове Вари октобра 1929.године одлучио да искористи у политичке сврхе. Он се том приликом у Бечу састао са генералом Саркотићем, иначе представником екстремистичке групе Саркотић-Перчевић-Перчец, он му је преко својих контаката уредио састанак са бившим аустријским канцеларом Игњацијом Сајпелом. Сајпел је у разговору са Мачеком поставио занимљиво питање „ Да ли би Хрвати за случај независности Хрватске ушли у ужу везу са Аустријом и Мађарском?, Мачек му је на ово одговорио доста увијено „ да ако би констелација за то могло бити“ али је идејно против тога.⁶⁷ На заједничком састанку са Крњевићем и Кошутећем, Мачека је Крњевић уверавао да је у Европи повољна ситуација за хрватску ствар и да је он предао меморандум француском министру спољних послова Бријану у коме је затражио да се приликом организовања европског поретка мора водити рачуна о српско-хрватским односима јер они могу довести у питање и европски мир. Мачек се у Карловим Варима састао и са Стевом Дуићем(још једним представником Саркотићеве групе) да би се коначно на крају састао и са Антом Павелићем у Салцбургу. Интересантно је да Мачек у својим мемоарима не помиње ни један од ових састанака.⁶⁸

Мачек је своје изјаве за иностранство нарочито радикализовао након објављивања Загребачких пункција, ту су већ помињана изјава за „Le Petit Parisien“ и писмо Ситону Вотсону. Посебно би требало истаћи јо и Мачекову изјаву за “The Manchester

---

⁶⁷ V.Terzić, *nav.delo*, 49.

⁶⁸ V.Маћек, *Мемоари*, Zagreb 1992, 92–93.

Guardian“ од 30.септембра 1932.године у којој је Југославију упоредио са „човеком који болује од неизлечиве болести и који мора умрети, та смрт ослободиће Хрвате.“⁶⁹ Из ове и сличних изјава може се закључити да су Хрвати условљавали опстанак у заједничкој држави јасним повлачењем линија и разграничењем надлежности између Београда и Загреба. Међутим, још увек за тако нешто није постојала подршка најмоћнијих сила. Иако је у ово време главне наде полагало у земље западне демократије, вођство ХСС није желело да пропусти прилику ни да испита терен на другој страни. Мачек је покушао да на више начина сазна какве су намере Италије. Тако је Мусолини у јулу 1936.године примио Кошутиха у својству Мачековог изасланика, и он му је том приликом изнео програм ХСС-а. Између осталог у разговору су се дотакли и усташког питања. На Мусолинијево питање шта да ради са усташама? Кошутих је одговорио да њих никако не треба предати на милост и немилост Београду већ предлаже да се они мање познати врате у Југославију а остали да се пошаљу на рад у Белгију или Јужну Америку.⁷⁰ Из овог се може закључити да вођство ХСС-а није желело да прекине све везе са усташким покретом, односно рачунали су да им могу користити у будућности посебно као средство притиска на Београд. Ову посету треба посматрати у контексту промене Мусолинијеве политике према Југославији пошто је он тада привремено одустао од њеног разбијања. Међутим, Мусолини није никада трајно одустао од свог сна о разбијању Југославије у којој је гледао највећу брану даљем империјалистичком ширењу Италије на Јадрану и у Подунављу. Сходно томе природно је да је подршку давао сепартистичкој струји хрватске опозиције пре него вођству ХСС који је најчешће на првом месту тражило инострану подршку за договор са Београдом па тек онда ако то не би било могуће остављало је могућност за отцепљењем.

Пакт Ђана и Стојадиновића од 25.марта 1937.године везао је руке усташкој емиграцији, и затворио је једна врата и за Мачека додуше показаће се само привремено. Међутим, како то обично у политици бива када се затворе једна отварају се друга врата. Тако се на другој страни Француска политика према Југославији све више мењала проузрокована све бржим везивањем Италије за Немачку. Убрзо је из Париза почело да стиже све више поздрава поводом спорзума СДК и УО из октобра 1937. Французи су слали поруке да само демократска власт у Југославији може зауставити немачки

---

⁶⁹ V.Terzić, *nav.delo*, 51.

⁷⁰ Lj.Boban, *nav.delo*, 408.

продор, што је била јасна осуда Стојадиновићеве политике. Крњевић је преносио поруке од француских представника да су они спремни да раде код Енглеза како би код њих пробудили интересовање за хрватско питање. У разговору са британским конзулом у Загребу Рапом, Трумбић се трудио да што више драматизује хрватски проблем. Међутим, званични Лондон се и даље држао своје устаљене политичке праксе да не одржава контакте са опозицијом других земаља. Са друге стране, незванични политички чиниоци у Британији били су заинтересовани за ситуацију у Хрватској.

Тако посебно место заузима *меморандум* Ситона Вотсона о приликама у Југославији из 1936. године. Вотсон је посетио Југославију, обавивши бројне разговоре са разним политичким чиниоцима од кнеза Павла, преко Мачека, Трумбића до Слободана Јовановића. У основним цртама Вотсон у свом *меморандуму* каже да је дошао до закључка да камен спотицања лежи у питању промене устава. Док Мачек тражи моменталну промену садашњег устава, Београд инсистира на томе да је то недопустиво учинити док је краљ малолетан. По Вотсону обе стране су у криву. Он предлаже да се Видовдански устав остави на снази до 1937. године док се нов не би израдио. По његовом утиску у Београду нико неће да призна да је српска политика према Хрватима банкротирала, чињеница је да је диктатура ојачала Хрвате, да они сложено стоје око Мачека који држи у шасти оба екстрема хрватског друштва и франквце и комунисте. Вотсон апелује да мора доћи брзо до споразума иначе ће уследити политички хаос. Нерешено хрватско питање уз економску кризу и администрацију која је у лошем стању чини Југославију врло рањивом у случају рата. По њему питање да ли треба Југославију уредити на федералној основи више се и не поставља, расправа се своди на то које државне послове треба задржати на савезном нивоу и на број федералних јединица. Док Мачек предлаже 7 Београд је за 4, он је стекао утисак да је Мачек спреман да попусти око Црне Горе и Македоније. Спор би се тако свео на 5ту јединицу тј. Војводину за коју Мачек тражи бар аутономију. По Вотсону као идеално решење намеће се успостава 5 федералних јединица. Вотсон још истиче да је Мачек легитимни представник Хрватског народа а да Срби немају такву личност и да су подељени на три странке. Дакле, Вотсон предвиђа решење кризе у границама заједничке државе и апелује да до договора што пре дође да би сложна држава приступила решењу

социјалног питања које је у акутној кризи. Још каже да је Југославија наклоњена сарадњи са Британијом и да то треба подржати.⁷¹

Још једна европска држава била је живо заинтересована за ситуацију у Краљевини Југославији то је Чехословачка. Стабилност Југославије била је од велике важности за Чехословаке у контексту интереса Мале Антанте за очувањем *statusa quo* у Европи. Званични кругови из Прага су по правилу подржавали владајућу политику у Југославији, међутим након доласка на власт Стојадиновића постепено је расло неповерење према Београду и све више је показивано интересовање за опозицију. За нас је интересантан извештај новинара Хуберта Рипке, који је боравио у Београду 6. и 7. маја 1936. године поводом сталног заседања Мале Антанте и тада је саставио извештај о политичким приликама у Југославији који је упутио председнику Чехословачке Бенешу и министарству спољних послова. Рипка је прилично исправно оценио прилике у Југославији, он унутрашњу ситуацију окараткресио као да влада велика збуњеност и несигурност о томе шта ће се догодити. После смрти краља нема јаке личности са ауторитетом, кнеза већина јавности сматра као слабића, иначе он жели да направи споразум са Хрватима преко двора дакле без политичара. Рипка истиче да су код Хрвата посебно ојачали сепаратистички елементи а код Срба свест да мора доћи до споразума са Хрватима. За Мачека каже да је он по његовом мишљењу више вођа једне странке него народа. Рипка је правилно указао и то да Југославији прети велика опасност од Ватикана.⁷²

Међутим, за разумевање хрватског проблема много су значајнија два тајна дипломатска извештаја која су била и 10. децембра 1937. године свом министарству спољних послова из Београда упутили чехословачки посланик Вацлав Гирс и аташе за штампу др Корбел. За нас је посебно интересантан други извештај који потписује др Корбел. Он је најпре разговарао са Кошутећем, који је одмах истакао значај „хрватског питања“ Кошутећ ту између осталог каже, да за њих Хрвате, Хрватска значи више него цела Југославија, ако Срби желе да сарађују морају да знају да они траже слободу за Хрватску. Срби Хрватима поричу народну индивидуалност, УО им је признала и то је добар корак. Кошутећ каже да ће се Хрватско питање решити свакако било у рату или у миру. Он каже да хрватски војник не би проливао своју крв у рату за овакву државу,

---

⁷¹ Lj. Boban, *nav. delo I*, 234–235.

⁷² Lj. Boban, *nav. delo*, 242–249.

власт је тога свесна и зато Стојадиновић води овакву политику трудећи се на сваки начин да избегне конфликт. Кошутих још каже да се ХСС бори за праведну Југославију да желе да створе „United states of Yugoslavia“, потом је Корбл разговарао са Вилдером који је највише времена хвалио Мачека, називајући га највећим *капиталом за Југославију*. Међутим, оно што је Мачек изјавио аташеу Корблу, доводи нас у позицију да се запитамо да ли је нормалан заједнички живот Срба и Хрвата у истој држави практично био могућ. Мачек је тада поред осталог изјавио „Ако би смо већ морали узети пушку у руку, прешли бисмо на другу страну. Није важно коме бисмо прешли. Није важно на којој би се страни борио Београд. Пребјегли бисмо макар и Нијемцима, премда их не волимо. Била су времена кад смо и Нијемце цијенили и кад смо били у добрим односима и с Талијанима, зато, јер су они били против Београда. Но данас су се зближили с Београдом и зато смо против њих“.⁷³ Београд оптужује да помаже православни клерикализам, а за Хрвате каже да су *добри католици* а не клерикалци. У УО не полаже велике наде, са ЈРЗ одбацује могућу сарадњу, а за кнеза каже да је превише слаб. Корбл је још разговарао и са Степинцем, др Ђурчином, др Политеом и др. Из тих разговора он је закључио да је хрватски проблем врло дубок, он има социјалну, историјску и културну димензију. Оправдано је стекао утисак да Хрвати живе својим самосталним животом, и да уколико их на то прилике не натерају они уопште и не долазе у Београд. Културна и спортска друштва Срба и Хрвата уопште не сарађују, штавише стално су присутне оптужбе из Загреба да сав новац иде Београду, да културне институције изван Србије не добијају донације. Постоји снажно уверење о вишем културном нивоу и припадности западној цивилизацији која се битно разликује од балканских обичаја Срба. Београд је каже др Корбл удаљен од Загреба исто као и Париз. Има читавих села која одбијају плаћање пореза. Хрвати одбијају да помогну у решавању хрватског питања, затварајући се у себе. Споразум са УО је први позитиван корак након 18 година заједничког живота.⁷⁴ Овај извештај даје суморну али реалну слику о томе да се српско-хрватски односи ни после скоро две деценије живота у заједничкој држави нису макли са мртве тачке.

Активнија политика Немачке ка југоситочној Европи почиње од Хитлеровог доласка на власт а нарочито од краја 1935.године. Немци су постепено градили позиције на овом

---

⁷³ Lj.Boban, *nav.delo* I, 315.

⁷⁴ Isto 305-324.

простору у односу на Француску и Италију. Прво је уследио немачки привредни продор на ово подручје и немачки капитал је постепено почео да потискује британски и француски. После доласка Стојадиновића односи две земље постали су још приснији. Стога се лако да закључити да владајући кругови у Немачкој нису имали већи интерес да подрже хрватску опозицију, а још мање њихову сепаратистичку емиграцију. Вођство ХСС-а је примало са негодовањем немачку подршку Стојадиновићу а посебно су изражавали жаљење због тога што немачка штампа са мало разумевања пише о Хрватима.. Мачек се огласио по питању евентуалног аншлуса Аустрије када је изјавио да би ако би дошло до аншлуса он више одговарао Србима због добрих веза Београда и Берлина, него Хрватима за које би значило фактички да су жртвовани великој Србији. После аншлуса Мачек је изјавио за швајцарски лист „Neue Zurcher Zeitnug“ да су због немачке опасности Хрвати више него икад спремни да се договоре са Србима.⁷⁵

Из дневника грофа Ђана, министра спољних послова Италије, можемо да видимо да је Мачек у току 1939.године у исто време док је преговарао са кнезом и Цветковићем покушавао да код Мусолинија оствари подршку за своје крајње сепаратистичке циљеве. Тако Ђано у својим сећањима бележи да је 20.марта 1939 године примио инжењера Карнелутија у својству Мачековог изасланика. Карнелути му је пренео поруку да су Хрвати непријатељи Немаца али да ће без размишљања пасти у наручје Берлина ако Рим одбије да им помогне да се реше *српског јарма*. Хрвати траже од Рима да помогне преговоре са Београдом, ако којим случајем договор не би био могућ, да се организује устанак у ком би се умешала и Италија, те би била створена независна хрватска држава која би се посебним уговором везала за Италију по примеру Албаније. И у последњој фази била би остварена персонална унија са Италијом. Мусолини је Ђану саветовао да прихвати ову понуду. Наредног дана Ђано је поручио Карнелутију да Хрвати покушају да се споразумеју са Београдом ако не би успели треба да подигну устанак и да позову Италију у помоћ ,Берлину никако не би требали да се обраћају.⁷⁶ Дакле, Мачек је за време док је преговарао са српском страном спремао план „Б“. Показати свету да је немогуће постићи договор са Београдом зато се мора подићи устанак и позвати у помоћ Италија. Пошто су преговори са Цветковићем запали у кризу на следећем сустрету Карнеултија и Ђана у мају месецу, Мачек је послао поруку да не намерава да

---

⁷⁵ V.Terzić, *nav.delo*, 54.

⁷⁶ Ђ.Ćано, *Dnevnik*, Zagreb 1948, 54–55.

се договара са Београдом, одлучан је да на зелено светло из Италије покрене устанак и у ту сврху тражио је новчани зајам. На састанку 26.маја Карнелути је пренео Ђану да је Мачек још долучнији да се подигне устанак и том приликом је формулисан нацрт споразума између Мачека и Италијана о подизању устанка у Хрватској и италијанској интервенцији. Ђано је забележио да је Мусолини о том тренутку сав био обузет мишљу да разбије Југославију и припоји краљевину Хрватску сматрао је да ће тај подухват бити врло лак.⁷⁷

На крају план Мачека и Италијана није спроведен у дело јер се Мачек у међувремену споразумео са Београдом. Карнелутијеву мисију је Мачек након рата приказивао у доста друкчијем светлу. У најкраћем, он каже да је Карнелути био искрени борац за хрватску ствар и члан ХСС, и да пошто је Мачек сазнао да је његов рођак Дино Алфиери, иначе заменик грофа Ђана, он је само покушао да преко њега сазна да ли је постојао тајни део споразума између Ђана и Стојадиновић. Карнелути му је обећао да ће покушати да сазна, међутим никада му није рекао је ли шта сазнао.⁷⁸ Постоји још једна занимљива активност из 1939.године коју је повео лично Мачек он је 18.јануара 1939.године упутио један меморандум председнику САД Рузвелту у коме му је представљајући хрватско питање као саставни део подунавске и европске политике, затражио од њега подршку. Председник Рузвелт је овај меморандум упутио министарству унутрашњих послова на мишљење, а шеф одсека за европске послове Мофат му је саветовао да Мачеку не одговара ни на посредан ни на непосредан начин тј. да се меморандум само региструје, што је и учињено.⁷⁹

Према једној сачуваној забелшци Хитлеровог заменика види се да је 12.фебруара 1939.године њега посетио извесни Мачеков опуномоћеник. Он је том приликом поред осталог изјавио да је хрватски народ као немачки савезник из рата предат на немилост Србима, али да је победа начела о праву народа на самоопредељење на примеру Аустрије и Судетске области појачала снагу хрватског покрета. Избори из децембра 1938.године су показали да је 98% Хрвата жели независну државу. У складу са одлуком Хрватског народног заступства, Мачек моли за помоћ Немачку и даље каже да ће независна хрватска држава бити спремна да за вечита времена најтешње сарађује са Немачком. Немачки посланик фон Херен пише да су се стекли услови да се помогне

---

⁷⁷ Isto 78-80.

⁷⁸ Terzić. *nav.delo* ,64-65.navedeno prema Vlatko Maček, *In Struggle for Freedom*, New York 1957, 187.

⁷⁹ Lj.Boban, *nav.delo I*, 444.

Хрватима који су наклоњени Немачкој за разлику од српске опозиције. Он предлаже да немачка штампа напусти досадашњи *резервисан став* о хрватском питању и да се гледиште о праву народа на самоопредељење јаче изрази у третирању Хрватског питања.⁸⁰ Међутим, Немачки званичници су наставили са својом досадашњом политиком према Југославији. У држању Немаца према хрватској опозицији у овом раздобљу осећају се мање осцилације него што је то случај са Италијанима. Делом је то последица чињенице да је у ово време Берлин уважавао предност интереса Италије на Балкану а делом јер је Немачка у ово време била заузета на другој страни пошто је у то време припреман је напад на Пољску.

Крајем марта 1939.године Мачек је послао Илију Јукића код Крњевића, са задатком да га упозна о дотадашњим разговорима са кнезом.и да га подстакне на акцију да се британској и француској влади укаже на хитност решавања хрватског питања односно да се оне подстакну да изврше притисак на кнеза да прихвати споразум. Крњевић је у Лондону уручио меморандум за г.Николса из Foreign office-а. Ту се наводи да ХСС има пун легитимитет да говори у име хрватског народа. Крњевић и његова странка верују у уздржавање од употребе силе зато су увек одбијали нуђену подршку од Немачке и Италије. Пошто хрватски народ живи на простору Истре и Далмације вођство ХСС-а је забринуто да би Италија могла да преузме сав утицај на том простору. Мачек је преко Крњевића тражио да Британци помогну да се постигне споразум са Београдом, односно ако би они то одбили, Мачек ће сматрати да Британија није заинтересована за консолидацију Југославије и њен опстанак уопште. У том случају Мачека занима да ли би Британија била вољна да протегне своју заштиту на независну Хрватску. Мачек би у том случају био спреман да прихвати сваку врсту заштите за коју би се одлучила Британија. Николс је Крњевићу одговорио да британска влада не намерава ни на који начин да интервенише око хрватског питања и саветује Хрватима што већу помирљивост како би се дошло до споразума.⁸¹

Активности вођства ХСС на међународном пољу морају се посматрати у ширем контексту. Циљ спољнополитичке активности вођства ХСС-а поред осталог био је и у томе да се искористе антагонизми заинтересованих земаља око Југославије ради јачања хрватских позиција у односу на Београд. Тако треба схватити дијаметрално супротне

---

⁸⁰ Lj.Boban, *nav.delo* II,82.

⁸¹ Ž.Avramovski, *nav.delo*,158-160.

поруке које је Мачек слао у Рим, Лондон и Берлин. Иностранци контакти служили су Мачеку посебно током његових преговора са Цветковићем и имали су великог утицаја на његове захтеве и тактику. Ипак када се погледа Мачекова политика у целини, види се да је он у свом крајењем циљу тежио независној Хрватској али је вероватно процењивао да још увек нису сазреле прилике за то, те се одлучио за остваривање тог циља у етапама, као што је рекао у једном од својих интервјуа, *он није човек који би се прихватио посла за који мисли да не може успешно да га обави*. Споразум између Београда и Загреба од 26.августа међу првима су поздравили Британци. Посебно задовољство је том приликом исказао Винстон Черчил и то код Ивана Суботића југословенског посланика при Друштву народа. Черчил је похвалио кнеза Павла и истакао да је Југославија успела да реши један велики проблем односно да је сада коначно спремна да у случају рата изврши општу мобилизацију.⁸² Колико је био у кривом показаће се за мање од две године у Априлском рату.

Клерофашистичка струјања на хрватској националној и политичкој сцени

Корени клерофашизма међу хрватским националним и политичким елитама зачети су у 19.веку. Идејни оци тих струја били су прваци Хрватске странке права, Антун Старчевић, Еуген Кватерник и Јосип Франк. Већ од половине 19.века на хрватском делу аустроугарске политичке сцене биле су присутне пароле „Хрватска хрватима“ „слободна уједињена целокупна и независна“. Ова екстремна струја је од самог почетка у себи садржавала снажну антисрпску димензију. Дакле, семе антисрпске политике међу хрватским елитама посејано је у Хабзбуршкој монархији, да би се век касније у Павелићевој НДХ убрали плодови те од почетка геноцидне политике. Основ сукоба са Србима произилазио је из идеје о „државном и историјском праву Хрватске“, хрватски политичари су ту идеју преузели од Мађара и она је у пракси значила да сви становници који живе на територији Хрватске без обзира на своју вероисповест и национално опредељење морају припадати *хрватском политичком народу*. Ватрени поборници те политике су били свесни чињенице да је она један од главних

---

⁸² Lj.Boban, *nav.delo* II, 124.

реметилачких чинилаца у односима између Хрвата и Срба али они су се чврсто држали тог права, сматрајући да је оно важније од споразума са Србима. Дакле, конзервативни и екстремни део хрватског дрштва никада није желео добровољно да призна Србе у Хрватској као засебан политички народ, њима су признавана само грађанска права и ништа више од тога

Као добар пример за горе наведену тврдњу могу се узети ставови Франа Супила, познатог хрватског политичара, он је у свом листу *Црвена Хрватска* 1895.године написао“ Сваки честити Хрват има бити начисту с тзв српским питањем. Има Срба признајемо, али у нас и у нашим земљама(тј. у Хрватској, Славонији и Далмацији) Срба нема. Они који се у Бановини и Далмацији Србима називају нијесу Срби него православни Хрвати“.⁸³ Најача Хрватска странка у 19.веку Штросмајерова *Народна странка* такође је Србима је порицала њихову националну индивидуалност називајући их „православним хрватима“. Само су за кратко признали српску националну индивидуалност и то маја 1866. године то је трајало све до ревизије хрватско-угарске нагодбе 1873.године и то јер су се тада заносили идејом да би Хрватска могла бити „Пијемонт“ за окупљање Јужних Словена на Балкану. Тако су Срби у Хрватској у 19.веку који су одбијали да се одрекну свог националног имена, а то је огромна већина српског народа који је већ вековима имао изграђену националну свест, представљани као „реметилачки фактор“ и називани су бројним погрдним називима као што су „православни шизматици“ „накот влашки“, „псета аустријска“ итд. Најдаље су мржњи ишли правашки, тако је Анте Старчевић 1870.године наговестио пут којим ће ићи Хрвати у решавању српског питања написавши том приликом „ Народ Хрватски неће терпети да та сужањска пасмина оскверњује свету земљу Хрвата“.⁸⁴

Главни предводник клерофашистичке политике на прелазу из 19ог у 20.век био је Јосип Франк вођа Чисте странке права. Од њега је у хрватски политички живот уведен нов термин „франковлук“ и „франковштина“ као одредница за правашку политику. Иако је Старчићева идеологија по својој природи била антиклерикална то неће бити сметња да се франковачка и клерикална струја нађу у истом блоку расне и верске несношљивости приликом стапања до којег је дошло после слома Куеновог режима у Хрватској и

---

⁸³ В.Крестић, *Геноцидом до велике Хрватске*, Јагодина 2007, 37, нав.према F.Supilo, *Glasovi o slozi politički spisi*, Zagreb 1970, 190–191.

⁸⁴ В.Крестић, *нав.дело* 83. нав.према, А.Старчевић, *Nekolike uspomene, Djela knj.III, znastvenopolitičke rasprave*, Zagreb 1894, 173.

Калајевог у БиХ.⁸⁵ Година 1900та била је прекретница клерикализму у Хрватској. Тада је одржан „Свехрватски католички конгрес у Загребу“ да би 1901.године били остављени темељи језуитске цркве и дома у Загребу. Том приликом је чувен говор одржао надбискуп врхбосански Јосип Штадлер када је поред осталог изјавио да ће Хрватско бити спасено једино под вођством хрватског епископата Од тог момента под патронатом Рима и Беча, клерикализам постаје стални савезник франковаца те настаје нов термин „франкофуртимаштина“.

Франковци су на почетку XX века били нарочито активни у распиривању мржње између Хрвата и Срба. Одигравши кључне улоге у бројним јавним манифестацијама упереним против Срба, нпр. 1899.године када је била прослава педесетогодишњице књижевног рада Јована Јовановића Змаја, Франковци су били предводници уличних немира уперених против Срба. Слична ситуација била је и почетком септембра 1902.године када су избиле велике антисрпске демонстрације у Загребу поводом једног чланка који је објављен у *Србобрану*, гласилу Самосталне српске странке. Колико су далеко ишли у својој мржњи према Србима показује најбоље говор франковачког заступника у хрватском сабору др Јерка Павелића он је 1907.године у сабору изјавио „Када би франковци били на власти тзв. Срби би за 48h постали православни Хрвати“.⁸⁶ Дакле, на Хрватској политичкој сцени је на прелазу из 19.ог у 20век дошло до политичке диференцијације, удружени франковци и клерикалци(франкофуртимаше) све чвршће су се повезивали и постајали су све бруталнији док је на другој страни стајао напредни део хрватског друштва, већином омладинци задојени идејама Томаша Масарика, који су одбацивали идеју мржње и активно су радили на повезивању са истомишљеницима на српској страни тако је као врхунац дошло и до стварања *Хрватско српске коалиције* 1905.године. Типичан представник те групе у то време био је млади Стјепан Радић који је због осуде напада на Србе из 1902.године Завршио пред судом изјавивши да је то „Свињски посао који ће осрамотити Хрвате пред целим светом за стотину година“.⁸⁷

У тренутку сарајевског атентата франкофуртимашка еуфорија била је на врхунцу, њихова штампа „Хрватство“, „Дан“, „Врхбосна“, и др. гласно је оплакивала убијеног

---

⁸⁵ V.Novak, *Magnum crimen; pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Beograd 1986, 5.

⁸⁶ В.Крестић, *нав.дело*, 85. нав.према, Миљана Gross, *Vladavina hrvatsko-srpske koalicije 1906-1907*, Beograd 1960, 146.

⁸⁷ В.Крестић, *нав.дело* 125. нав.према, *Радић пред загребачким судом*, Браник 1902, 126.

Франца Фердинанда и позивала на освету. Посебно се у изјавама истицао загребачки надбискуп Антун Бауер који је позивао Хрвате у борбу да у име божије буду осветници недела у Сарајеву, подсећајући их да су њихови преци стајали уз престо, да их сада њихова домовина и краљ зову у бој у који они треба да одлазе пуног срца јер бране домовину од душмана.⁸⁸ Тако се широким масама лажно представљало да су Хрвати од стране Срба изазвани и да је у том рату Хрватска била у средишту збивања. Поред Бауера у сличним изјавама истицали су се још љубљански бискуп Антон Бонавентура Јеглич и бискуп сарајевски Иван Шарић.

Одмах по проглашењу заједничке државе стали су се јасно оцртавати путеви којима ће ићи хрватски клерикалци. Сада су себе представљали као да су они одувек били проповедници југословенске мисли. Међутим, брзо се њихово декларативно југословенство све више претварало у отворено непријатељство према Краљевини СХС. Већ на заседању привременог народног представништва које је заседало од 1. марта 1919 до 28. новембра 1920. године, католички су представници били подељени у две групе на једној страни су били тзв. *Штросмајерови Југословени*: Дон Јурај Бјанкини и Вјекослав Спинчић на супрот су стајали *клерикалци* фра Дидак Бунтић, др Антон Корошец, крижевачки бискуп Јанко Шимрак и др. Корошец се међу првима побунио против нацрта новог устава посебно због одредебе о тзв *Канцелтараграфу* та одредба се тицала ограничења улоге цркве у политичке сврхе. Корошец је бранио став да католичка црква има право да се бави политичким питањима.⁸⁹ Бројне католичке општине са простора Хрватске, Славоније и Далмације упућивале су конституати протесте против тзв *канцелтараграфа*. Посебну узбуну је подизала католичка штампа под паролом „Вера је у опасности“. Клерикалци из југословенског клуба су затим напустили конституанту. Иако заправо никада није употребљен у пракси за шта је било основа, само његово постојање на папиру давало је повода клерикалцима за нападе на државу. Носиоци клерикалне политике у Хрватској и Словенији били су вечито незадовољни иако је чињеница да је католичка црква у периоду од 1918. до 1941. године била у сваком погледу а нарочито у буџетском питању повлашћенија него што је то икад била у Аустроугарској.⁹⁰

---

⁸⁸ N.Žutić, *Ideologija i vjerska politika nadbiskupa Stepnica u Jugoslaviji 1934-1946*, Beograd 2017, 15–16.

⁸⁹ V. Novak, *nav. delo*, 135–136.

⁹⁰ Isto 410.

Са завођњем шестојануарске диктатуре показало се да ће лаицизам, верски либерализам и антиклерикализам бити изражени у државној политици. На овај изазов, католичка црква је одговорила организовањем акција преко ширења посланица(тзв. *Окружница*) у којима су нападали државни курс. Нетрпељивост Свете столице према Југославији појачавали су додатно антијугословенски ставови надбискупа Бауера, крчког бискупа Јосипа Сребрнича, сарајевског надбискупа Ивана Шарића и др. Наследник папе Бенедикта XV, папа Пије XI је посебну пажњу посветио установи Католичке акције (КА). Католичка акција је у ствари представљала један дужи развојни правац отпора према тзв. антиклерикалним струјама које су узимале маха у Европи на почетку XX века. КА се дакле јавља као реакција на тенденције за лаизацијом друштва. Ова установа је учила и захтевала да се сваки грађанин католик има безусловно покоровати својим црквеним старешинама а само уз њихову сагласност и државним законима. Просто речено КА жели да узме у своје руке читав друштвени и политички живот.⁹¹ Сва стремљења католичке акције у Југославији посебно кроз њену најагресивнију организацију *Кржарство*, била су руковођена управо овим начелима. Хрватски клерикализам је показивао тенденцију за оснивањем политичке странке чију је идеологију представљало франкофуртимашко „Хрватство“ тако је настала прво Југословенска па Хрватска пучка странка која је се са југословенског програма враћала на наглашено великохрватско.

Најбоље податке о стању и развоју КА међу Хрватима прикупио је сплитски каноник Антун Пилепић. Он каже да је главни зачетник КА међу Хрватима бискуп Антун Махнич.⁹² На његову иницијативу настало је у Бечу студентско друштво *Хрватска* 1903.године, онда једно за другим настају у Загребу, католичко академско друштво *Домагоји* затим *Хрватски католички ђачки савез*, и коначно *Сениорат* у који улазе свршени студенти. Хрватски католички народни савез у Загребу подстицао је обнову католичких омладинских удружења у Краљевини СХС, тако су створени *Орлови* као против тежа *Соколима*. Орловски покрет, на чијем челу је био Иво Протулипац, је постепено апсорбовао сва омладинска католичка друштва. Ђачке организације биле су учлањене у „Југословенску католичку ђачку лигу“ која је долазила у спорове са Хрватским савезом орлова(ХОС) по питању компетенција рада те су тако настала два

---

⁹¹Isto XII

⁹²Isto 289.

табора. Са проглашењем дикатуре Орлови су се трансформисали у Крижаре и сада су се представљали као аполитична-црквена организација. Протулипац је стајао на њиховом челу уживајући пуну подршку сарајевског надбискупа Шарића.

Колико су далеко отишли крижари од 1929. до 1936. године сведочи изјава надбискупа Шарића из марта 1936. године где је поред осталог рекао *КА нијие ништа ндруго до остварење дивизе хрватског апостола Анте Старчевића који је рекао Бог и Хрвати... ми католички бискупи не само да одобравамо сваку ријеч др Мачека него кажем још и то да др Мачек говори онако како треба да говори сваки наш свештеник и сваки наш бискуп.*⁹³

Посебну улогу у ширењу Католичке акције у Краљевини Југославији одиграо је др Алојзије Степинац који је 1934. године постављен за надбискупа коадјутора са правом наслеђа остарелом и болесном загребачком надбискупу Бауеру. Степинац се пробио између осталих кандидата јер је успео да задовољи и Ватикан и Београд. Ватикан га је подржао као верног језуитског ђака који је завршио теологију на римском Германикуму. Подршку двора је добио јер се истицало да је био солунски добровољац. По повратку са школовања из Рима 1931. године именован је за церемонијара загребачког надбискупа а кратко је управљао и жупом у Самобору и Св. Ивану Зелина где се оставио лош утисак, пошто је тамо постављен против воље грађана и сељака који су му чак блокирали могућност да ступи на дужност. На крају је морала жандармерија да интервенише. Тако је овај управитељ жупе против воље пастве иначе потпуно непознат клеру и народу постао надбискуп.⁹⁴ Новембра 1934. године уз Бауера, и Ивана Мештровића, Степинац је међу првим потписницима је *меморандума* који је намесништву предат и у коме су изнети захтеви за реформама у држави. Између осталог у *меморандуму* је тражено да се заустви цензура и дозволе политичке организације, да се амнестирају политички затвореници укључујући и Мачека, да се дозволе слободни избори са тајним гласањем итд.⁹⁵ Убрзо се подигла нова узбуна у јавности пошто је надбискуп Бауер забранио католичкој омладини да учествује при свечаностима у поводом 700 година од смрти Светог Саве. Ипак нису сви бискупи и свештеници делили погледе Бауера и Степинца тако је нпр. которски бискуп Франо Уцелинии Тице био човек другог кова, који је допринисио сарадњи Срба и Хрвата.

---

⁹³ Isto 475–476.

⁹⁴ V. Novak, *nav. delo*, 415.

⁹⁵ I. Meštrović, *nav. delo*, 244.

У ово време у духу политике коју је водио о проширењу политичког фронта Мачек је посебно угађао клерикалцима. Тако су за време Петомајских избора били ухапшени и оптужени бројни свештеници, због чега је Бауер одмах писао бројне жалбе влади и двору. Касније се показало да је велики број међу овим ухапшенима био међу првима који су понудили своју сарадњу усташким властима у НДХ. Степинац је на разне начине радио на ширењу великохрватске политике. Тако је нпр. користио култ Марије Бистричке за своје политичке циљеве. Свечаност крунисања Марије Бистричке за *краљицу Хрвата* у пракси се претворила у скупштину где су изношене сепаратистичке тежње, међу приложницима за израду посебне круне за ову прилику био је и Мачек. Тако је ова тобоже црквена манифестација претворена у политички израз најближих односа између *вође* хрватског народа Мачека и католичке цркве.⁹⁶ Те исте 1935. године одржано је прво масовно обележавање дана смрти Стјепана Радића (8. август). Тај догађај се претворио у националну и верску мобилизацију хрватских маса. Свуда су истицане племенске хрватске заставе, певане су недоличне песме о покојном краљу Александру и младом Петру II. Додуше, није било значајнијих инцидената. Свештеници су овом приликом истицали да се тог дана не жали само за Радићевом, већ за смрћу свих Хрвата погинулих за Хрватску. У Лудбергу се том приликом окупило 15 000 људи који су клицали „Стјепану Радићу“, „хрватским мученицима“ „слободној Хрватској“ итд.⁹⁷

У ово време средином 30их година питање конкордата постало је поново актуелно. Посао око потписивања је започела влада Богољуба Јефтића, пошто је он рачунао да ће преко конкордата учинити концесије клерикалцима. Међутим, преварио се у процени, јер су они били или делом политички апстиненти или су чврсто стајали уз опозицију и њихови захтеви су били политичке природе те им није одговарало да дође до договора између Југославије и Свете столице. Стојадиновићева влада је наставила посао око конкордата, и министар правде др Ауер је 25. јула 1935. године потписао конкордат у Риму. Степинац се није службено оглашавао поводом овог чина, али је на банкетима гласно критиковао ситуацију у Југославији.⁹⁸ Ово ћутање о конкордату била је смишљена порука влади да их овим чином не могу задовољити. Изношење конкордата

---

⁹⁶ V. Novak, *nav. delo*, 408.

⁹⁷ N. Žutić, *nav. delo*, 54.

⁹⁸ V. Novak, *nav. delo*, 434–435

пред народну скупштину се отегло на чак 17 месеци. Клерикалци су користили то време да износе бројне критике на рачун власти. Када је коначно изнесен пред скупштину, уследио је одговор на другој страни, одмах је одржан сабор Српске православне цркве на коме је изнет јединствен став и на основу њега је упућен меморандум влади од 5.децембра 1936.године. СПЦ је стекла утисак да овакав конкордат фаворизује католичку цркву. После велике помпе у јавности, крваве литије и др. иако га је скупштина на крају усвојила, Стојадиновић се одлучио да конкордат не износи пред Сенат те је прво за извесно време, а онда и дефинитивно скинут са дневног реда. Интересантно је да је надбискуп Шарић је имао супротно мишљење од већине епископата, он је сматрао да конкордат не треба закључивати, зато што је Југославија земља која треба да се распадне док би потписивањем конкордата Ватикан признао њено правно постојање.⁹⁹

Почетком децембра 1937.године умро је надбискуп Бауер и његова сахрана је искоришћена као велика политичка манифестација. Како је време пролазило све више се учвршћивао однос између хрватског епископата и Мачека. Узалудна су била опомињања која су долазила од стране старијих и верних присталица идеологије С.Радића. Мачек је све више наступао са клерикалних позиција. Тако је 1937.године Мачек као и сваке године до сада упутио хрватском народу своју божићну честитику али овај пут је она била написана у стилу неког црквеног великодостојника.¹⁰⁰ Он је исте године подржао и иницијативу надбискупа Степинца да се Никола Тавелић, до тада непознати хрватски фрањевац из 14ог века, прогласи за првог хрватског свеца. И други надбискуп, Иван Шарић такође је стајао уз Мачека с тим што је он потајно сарађивао и са усташама с којима је дошао у додир на прво Еухаристичком конгресу у Буенос Ајресу 1934.године. Одржавао је и везе са Павелићем у Риму. Када је у августу 1937.године дошао на Мисијски конгрес за немачке мањине у Падерборну од читаве нацистичке штампе био је поздрављен као *немачки пријатељ*.¹⁰¹ Он и Степинац су се у скоро свему подударали иако се нису међусобно ценили. Степинац је вршио исти посао као и Шарић имао је и исте циљеве само су његове методе биле друкчије. Степинац је своје политичке циљеве мудро увијао у форму борбе за веру.

---

⁹⁹ N.Žutić, *nav.delo*, 122.

¹⁰⁰ V.Novak, *nav.delo*, 473.

¹⁰¹ Isto 480.

И по формирању Бановине Хрватске наставила се сарадња Мачека и клерикалаца, тако је нпр. услишена жеља црквених кругова да се у школама веронаука има предавати на првим часовима уместо као до тада на последњим. Сарајевски „Католички тједник“ је априла 1940. године хвалио однос нове управне власти Бановине према Римокатоличкој цркви.¹⁰² Упоредо са Сељачком и Грађанском заштитом у сепаратистичкој активности се истицала и нова клерофашистичка организација чије је стварање иницирао Протулипац. Реч је о *Хрватском јунаку*. Ова организација се представљала као *елитна организација хрватске националистичке омладине у коју су могли ући само млади Хрвати који су национално здрави и чисте националне прошлости*.¹⁰³

Надбискуп Степинац је био врло активан у току 1940. и на почетку 1941. године. Посебно је био активан у служби ширења утицаја на оне територије које нису биле прикључене Бановини али на које се рачунало да ће бити прикључене у скорој будућности. Тако је Степинац ишао у Боку Которску и Дубровник где је одржао бројне проповеди повезивајући *католицизам са хрватством*. Прослава 1300 година од покрштавања Хрвата заказана за 1941. годину планирана је као велика манифестација у служби великохрватске пропаганде. Ту су поред остало изношене бесмислене тезе попут оне да су се Хрвати покрестили без оптора и сл. Степинац је овим поводом упутио посланице свим католичким бискупима у свету и позвао их на Еухаристички конгрес планиран за јун 1941. године.

Хрватски клерикалци су одржавали активне везе и са Павелићевом организацијом, тако постоје бројни подаци да су бројни хрватски стипендисти који у похађали студије у Заводу светог Јеронима у Риму, ишли у Сијену и посећивали тамо Павелића. Пошто се за ово сазнало у јавности, надбискуп Степинац је стао у одбрану тих младића говорећи да то није истина. После 10. априла 1941. године, ти исти људи су му се захваљивали за та учињена добротинства. Павелићу су од велике користи били свештеници и фрањевци Хрвати на студијама у Италији јер је преко њих могао да обнови изгубљену везу са Југославијом. На пример од велике помоћи му је био његов лични пријатељ фра Јустин Медић који га је повезивао са Југославијом и усташама у САД.¹⁰⁴

---

¹⁰² N.Žutić, *nav.delo*, 134.

¹⁰³ Isto 110–111

¹⁰⁴ V.Novak, *nav.delo*, 504–505.

Овде се на крају треба посебно зауставити како би се покушало објаснити како је дошло до тога се од почетка 30их година хрватско друштво нађе под тако великим клерикалним утицајем. Као што смо видели поред ангажовања Пија XI и марљивог труда хрватских клерикалних радника мислимо да је пресудан утицај имала ипак политика. До 1928.године на хрватској политичкој сцени главну улогу играо је Стјепан Радић а његову реч је слушало готово 90% Хрвата. Радић је од своје најраније младости био антиклерикално расположен и целог живота се борио против злоупотребе цркве у политичке сврхе. Као сељачко дете он је неко ко врло добро познаје хрватског сељака одмах је препознао да свештеници не прилазе народу искрено. Он је добро разумео стога зашто је Анте Старчевић тако неповољно судио о свештеницима. Ипак не треба мислити да је Радић био верски искључив, он је лично познавао бискупа Штросмајера а често се дружио и са Фрањом Рачким, прваком Народне странке, историчарем и доктором теологије. Радић се дивио бискупу Штросмајеру који је за њега био истински представник народне цркве. Он је рано ушао у сукоб са Јосипом Штадлером, неретко су размењивали и теже речи, тако га је Штадлер називао *папождером* и *попождером*. Радић је мислећи на Штадлера и њему сличне клерикалце још 1904.године у *Хрватској мисли* писао „Клерикалац је кому је појам цркве виши од вјере; клерикалац је, тко Папу замњује са црковм; клерикалац је тко вјерује, да је краљевство Божије на овом свијету и да је у моћи Петрова кључа и свјетска власт над владарима и народима, како је то тврдило средњевјековно папинство; клерикалац је ко си умишља, да се вјерска освједочења може силом створити или уништити, клерикалац је ко вазда приправан да чисту заповјест своје савјести жртвује туђем ауторитету“¹⁰⁵

Језуите је посебно љутило што је Радић говорио и писао да између католичке и православне вере заправо и нема разлике и да две цркве не смеју да буду сметња за братство хрватског и српског народа. За време док је кратко био министар просвете, од 1925. до 1927.године, Радић је био врло агилан на сузбијању клерикализма на терену. Његово писмо из јула 1925.године у коме је објашњавао политички заокрет који је учинио он поред осталог каже и да је клерикализам највећа опасност договору Срба и Хрвата, тј. сметња су *Хрвати којима је глава у Риму*. Он каже још да нема потпуног народног уједињења без верског уједињења зато је сваки велики народ створио своју

---

¹⁰⁵Isto XI

цркву“¹⁰⁶ Али после његове смрти политика ХСС је по клерикалном питању отишла у сасвим другом смеру као што смо видели захваљујући новом вођи Влатку Мачеку, који је спојио своја лична клерикална уверења са циљем своје политике тј. трудио се да створи што шири хрватски национални покрет те је настојао да се што више додвори клерикалним структурама хрватског друштва.

Хрватски клерикализам је као што смо видели у марту 1941године био у посебном успону.

Павелићева организација

Анте Павелић је био првак Хрватске странке права, која је након нестанка Аустроугарске монархије била испрва распуштена, да би по стварању Краљевине СХС поново постала активна. Праваши су тврдили да је Краљевина Србија 1.децембра 1918.године окупирала *хрватске земље* наметнувши великосрпску хегемонију

---

¹⁰⁶ Isto 233.

хрватском народу. Пошто је већ приказано да се антисрбизам и антиправославље налазе у сржи правашке идеологије, јасно је да представници Хрватске странке права и њихове присталице нису желеле апсолутно никакву заједничку државу са Србима, штавише од самог почетка тежили су за физичким истребљењем Срба који су живели на простору тзв. *хрватских земаља*. Тежње савремене хрватске историографије да су усташке идеје и начела која су почивала на јасним позивима на биолошко истребљење Срба само рекација на терор шестојануарске диктатуре, *хајдучки одговор на хадјучију, шовинистичка мржња на још већу шовинистичку мржњу*.¹⁰⁷ Просто не стоје. Као што смо видели, семе мржње према Србима засејано је у 19.веку и поникло је баш из редова правашке странке којој је припадао и чија је начела успешно спроводио у дело после 10.априла 1941.године и усташки поглавник Анте Павелић .

Као што је већ речено Хрватска странка права је активно радила на спровођењу у дело своје сепаратистичке политике. Тако се и њен првак Анте Павелић јуна 1927.године запутио у Париз на Конгрес градова, у својству заступника града Загреба. Он је тај пут искористио да се сусретне са групом бивших аустријских официра окупљених око бившег аустријског генерала Стјепана Саркотића. Тада се срео са Иваном Перчевићем и Стевом Дуићем рачунавши на њихове везе у фашистичкој Италији, затражио је да ступи у контакт са тамошњим меродавним личностима. Жеља му се остварила и у Риму се састао са Даванзатијем, изаслаником Италијанске владе. Павелић му је том приликом предао једну промеморију упознаваши га са политиком ХСП тј. да се она залаже за независну Хрватску, и предложио је сарадњу. Даванзати је преносећи ову поруку својим надређенима додоао да ову прилику треба искористити јер се може показати као врло корисна. У основним цртама у Промеморији су изнете супротности интереса Југославије и Италије које у хрватском народу буде наду у савезништво са Италијом. Каже се даље да хрватски народ жели независност и све територије којима је некада владала Аустроугарска где су Хрвати живели у већини. Даље се апелује да би Хрватска и Италија требало да се уједине као противтежа руским интересима на Јадрану чији је Србија експонент.¹⁰⁸ Павелић је убрзо путовао и у Мађарску са истим циљем.

---

¹⁰⁷ D.Bilandžić, *nav.delo*, 108.

¹⁰⁸ B.Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Zagreb 1986, 13–15.

Што се тиче унутрашње политике Павелић је ово време дакле од 1927.године до проглашења диктатуре, иступао у народној скупштини као једини представник Хрватске странке права. Те 1927.године он се јавно истакао пошто је преузео да брани групу до 20ак оптужених становника Македоније који су били оптужени за анти државну активност, захваљујући томе покупио је симпатије антијугословенских и ревизионистичких кругова у Бугарској што ће му убрзо добро послужити. У новонасталој ситуацији након скупштинског атентата, Павелић се добро користио радикалним расположењем у народу, те је почео да окупља омладину. Под плаштом спортског друштва у Загребу је у октобру 1928 основано друштво *Хрватски домобран* коме је убрзо полиција забранила деловање. У кратком времену до проглашења диктатуре у Павелићу је већ сазрела одлука да оде у емиграцију у којој су већ били отишли Густав Перчец, главни адвокат ХСП-а, и Бранимир Јелић вођа правашке омладине. Деветнаестог јануара је отишао и Павелић, претходно се сусрео са бившим аустријским генералом, Славком Кватерником и обавестио га је да и он одлази у емиграцију.¹⁰⁹

Павелић се на свом путу кроз Европу прво зауставио у Бечу 20.јануара где га је дочекао Иван Перчевић. Већ од тих првих дана у емиграцији Павелићеву активност је пратио изасланик министарства унутрашњих дела Владета Милићевић. Павелић у друштву Перчеца одлази у Мађарску, па у Бугарску где су свечано дочекани 19.априла 1929.године. због чега је југословенска влада протествовала код Бугара и подигла оптужнице против Павелића и Перчеца због антидржавне делатности. У Бугарској Павелић се састао са Ванчом Михајловим, вођом злогласне терористичке организације ВМРО, ту су почели разговори о заједничкој будућој акцији. Након тога Павелић је био у Турској да би на крају завршио у Италији. Тамо су настављени преговори са представницима ВМРО-а и договорено је да се одмах настави са што јачим диверзијама на југословенској територији и да што пре треба почети са обуком људства и тај задатак је поверен Густаву Перцецу. Први усташки центар био је у Бечу у стану Густава Перчеца на бечкој артерији Wiener-gurtelu бр. 6.¹¹⁰ Перчец је доводио припреме у завршну фазу како би повео осветничку акцију. За прву жртву одабран је Антон Шелгел, за кога се веровало да је утицајан на двору и да је *перјаница диктатуре*. Шелгел

---

¹⁰⁹ В.Кrizman, *nav.delo*, 51.

¹¹⁰ Isto 70.

је убијен на вратима своје куће 22.марта 1929.године.Током маја је Перчецова група извела неколико диверзија на друмовима и пругама. Перчец је у совм стану развио и акцију монтирања паклених стројева у возове који су из Аустрије одлазили у Југославију, темпирајући их тако да експлодирају на југословенској територији.

У иностранству су већ деловали центри за приватање избеглица и упућивање пропагандног материјала у земљу. Павелићу је за даље ширење његове организације било неопходно људство. У Аустрији, Мађарској и Италији није било пуно хрватских емиграната или радника па се окренуо првенствено Белгији, Француској, Немачкој где их је било мноштво али и Јужној и Северној Америци. Пошто није могло доћи до јавног врбовања тамо су осниване организације под привидном другим карактером. Тако је у Белгији створен *Хрватски савез* у Серенгу као удружење за узајамну помоћ, акција се показала успешна и из Белгије је регрутовано мноштво усташа. У Јужну Америку су послати Б.Јелић и Анте Валент који су тамо основали по сличном принципу *Хрватски домобран*. Павелић је од почетка био активан на пропагандном пољу, тако је већ 1929.године објавио брошуру *Успостава хрватске државе-трајни мир на Балкану*, ту је дао романтичну интерпретацију историје Хрвата истичући да је у подсвести народа дубоко похрањена мисао о слободној и независној држави. Првог септембра Павелић је предао меморандум Друштву народа где се истиче поред осталог да се хрватски народ није одрекао права на самоопредељење које им је Србија ускратила 1918.године.¹¹¹ Што се тиче штампе прво је у Буенос Ајресу почео да излази „Хрватски домобран“ 1930.године. У Њујорку, Питсбургу и Чикагу излазио је лист „НДХ“, АУ Сан Франциску „Хрватско право“. Глави орган био је лист „Усташа“ који је почео излазити у главном усташком стану у Италији. У Швајцарској и Немачкој је излазио лист „Независна хрватска држава“ а у Бечу лист „Грич“.

Загребачка полиција са Бедаковићем на челу пробала је да изведе атентат на Перчеца у Бечу али неуспешно, онда је аустријска полиција протерала Перчеца не желећи на својој територији да гледа крваве обрачуне Југословена. Перчец одлази у Мађарску где је закупио једно имање ,чувену Јанка Пусту на самој граници Мађарске и Југославије. У јесен 1931.године у Минхену је покушан атентат и на Павелића али неуспешно. Круг

---

¹¹¹Isto 75.

неуспеха југословенске полиције се затворио у јесен 1932.године када је покушан атентат на др Милу Будака, после чега се и он ускоро прикључио усташкој емиграцији.

Павелић је у Италији основао први усташки логор у планинском селу Бовињу у покрајини Брешија у другој половини 1931.године. Логор је у почетку бројао 15-20 људи онда је број нарастао на 40ак. У Брешији је било заповедништво *Главног усташког стана*(Г.У.С) ту се штампао лист *Усташа* и ту су настале прве организационе одредбе „Усташе-хрватске револуционарне организације“(УХРО) и први војнички прописи. Од самог почетка италијанска влада је пратила активност Павелића, за надзор над њим био је задужен инспектор Еторе Конти. Обично се узима 1932. као година кад је италијанска влада допустила Павелићу да у Италији оснује војно језгро.¹¹² То је било повезано са одлуком да се при министартсву спољних послова оснује одељење *Хрватска* на челу са Паолом Кортесеом стручњаком за балканска питања који је био у контакту са Павелићем. Године 1932, Павелић је обзанио и *Устав* УХРО-а где се у првој тачки каже да *Усташки покрет има задатак да свим средствима па и оружаним устанком ослободи Хрватску јарма*. Даље се каже да се УХРО састоји од табора, логора, стожера и Г.У.С-а. На челу су таборник, логорник, стожер и поглавник. Усташе се деле на *дјелатне* и *причувне*. Првој групи припадају они који су у УХРО ступили пре устанка који се планира и везани су за усташке прописе и налоге трајно, док су други они који су приступили покрету у време устанка и везани су за њега само док траје устанак.¹¹³

У јесен 1932.године Павелић се одлучио са поведе акцију у Лици која му се чинила као погодно подручје будући да је у самом Госпићу постојала усташка организација чији је вођа био адвокат др Андрија Артуковић. Задар је одређен као најприкладније место за пребацивање оружја које је почело у пролеће 1932.године. Цео устанак састојао се у томе да је на крају група од око 20 усташа 6. и 7. септембра 1932.године у Брушанима опколила касарну желећи да је сруши експлозивом што је делимично и учињено. Жандарми су узвратили ватру после чега су усташе побегле уз шуму уз покличе „Живео Павелић!“, „Живео Перчец!“. Италијанска и мађарска штампа су драматизовале приказе тих догађаја најављујући свету да почиње грађански рат у Југославији.¹¹⁴ Затим

---

¹¹² В.Кrizman,*nav.delo*,84.

¹¹³ Isto 89–90.

¹¹⁴ Isto 97.

је одржан један састанак у Бреши на коме су поред Павелића били Перчевић, Дуић и Славко Кватерник. Договорено је да је убудуће боље не организовати овакве устанке из иностранства јер се тако само губи људство, затим да се скупља велика војска у земљи, а у иностранству је довољно да се оснује само легија која би се када дође до преокрета у земљи пребацила тамо и преузела власт. Још је закључено да се оружје мора убудуће скупљати у земљи јер се доставање споља из примера Велебитског устанка показало као немогућа. У години 1932. Осим *усташких битака по Лици од Брушана до Јадовног*. Како би то театрално назвао Павелић, бележимо више усташких акција предузетих из логора Јанка Пусте. То су биле највећим делом експлозије паклених стројева на железници у Осијеку, затим на прузи Загреб-Београд, онда у Загребу пред православном црквом и др.¹¹⁵

Марта 1933.године седиште усташке организације је премештено из Бовиња у општину Борговал ди Таро у провинцији Парма. Усташки поглавник Анте Павелић је 1.јуна 1933.године у Г.У.С-у објавио „Начела усташког покрета“ у 17 тачака. Логор је убрзо поново премештен у јулу 1933 у место Вишето. По премештању логора у Вишето успостављена је строга контрола сваког појединца. Убрзо је дошло до обрачуна унутар усташких редова, наиме Густав Перчец се нашао у немилости Павелића зато што је његова љубавница Јелка Погорolec ,иначе југословенски шпијун, објавила у Загребачким новинама серију чланака о усташама у Мађарској. Перчец је присиљен да се повуче са места заповедника логора те је на то место по налогу Павелића дошао Вјекославу Серватзи.¹¹⁶ Почетком 1935.године Павелић је наредио да се Г.Перчец ликвидира. У току 1933. године покушан је атентат на краља Александра који је планирао да свој рођендан 27.децембра прослави у Загребу. Павелић је то препознао као добру прилику да га убије и изведе преврат у Хрватској. За ивршиоца је изабран извесни Петар Ореб сиромашни сељак из Корчуле. Он је од усташке организације у Италији добио оружје, бомбе и лажни мађарски пасош. Пошто се поколебао на дан када је требао да изврши чин, одлучио је да га одложи за сутрадан 18. децембар. За то време В.Милићевић је сазнао за ове планове и атентатор је ухапшен. У току 1934. године логор је два пута био сељен прво у Олвието у средишњој Италији затим је у августу коначно пресељен у Провинцију Аквилу у унутрашњост Апенина. Службено су

---

¹¹⁵ В.Кrizman, *nav.delo*, 102.

¹¹⁶ Isto 129.

усташе били означени као „радници специјализовани за радове пошумљавања“. У том тренутку у логорима је било 450 људи.

Чини се да је одлука о атентату на краља Александра пала августа 1934.године у Риму на састанку А.Павелића и В.Михајлова. Поучени прошлогодишњим искуством одлучили су се да сада за атентаторе узму проверене људе. За непосредног извршиоца изабран је Величко Георгијев Керин. Договорено је да организацију атентата обави Павелић. Он је стога одредио Еугена Диду Кватерника да обави неопходне предрадње. За то време усташка штампа је почела да припрема јавност, гомилали су се наслови о томе да је потребно предузети радикалније мере. Вест је убрзо процурила и доспела до југословенских власти. Под шифром *пријатељ* искусни франковац Владимир Сакс Петровић обавестио је одмах дипломату Ивана Суботића о припреми атентата.¹¹⁷ За то време трајале су припреме. Дидо Кватерник је у Цириху сачекао групу из мађарске Мију Краља, Ивана Рајића, Звонка Поспишила и Мију Бзика са њима се нашао и атентатор *Влада шофер*. Кватерник им је као вођа групе купио одела и набавио чехословачке пасоше. Из Цириха су кренули у две групе до Тонона а одатле до Париза, аутобусом како не би привукли пажњу. У Паризу их је Кватерник опет поделио у 2 групе *марсејска* као главна група са Владом Шофером и М.Краљем и *паришка* као резервна ту су били Рајић и Поспишил. Краљ Александар је из Боке Которске кренуо 6.октобра разарачем „Дубровник“ док је краљица Марија путовала возом до Париза. Приближавајући се копну и марсељској луци после подне 9.октобра краљу су саопштили Милићевићеву најновију информацију да група од 5-6 терориста спрема атентат. Краљ је сматрао да је сада касно и да се зацртани програм посете мора извршити.¹¹⁸ Пошто је краљ ушао у ауто и сео поред Луја Бартуа француског министра спољних послова и генерала Жоржа нису прешли ни 100 метара када је из публике истрчао *Влада шофер* са букетом и уз повик „Живео краљ“ ипалио више хитаца у правцу краља, на лицу места су издахнули краљ Александар и Луј Барту док је генерал Жорж рањен. Павелић је могао да буде задовољан он је сада рачунао да ће доћи до брзог распада Југославије и да не постоји више ништа што може да спречи његов повратак у „ослобођену Хрватску“. Али му се тај сан тада није остварио. Павелић је ухапшен 17.октобра1934.године а Влада шофер је брзо умро по обављеном чину не

---

¹¹⁷ В.Кrizman, *nav.delo*, 157.

¹¹⁸ Isto 158.

долазећи све време свести. У Тонону су француске власти ухапсиле Поспишила, Рајића и Мију Краља. Југословенске власти су тражиле да учествују у истрази и достављале су Французима податке о свим осумњиченима. На првом месту на тој листи је био Павелић, затим су се ређали Г.Перчец, Мија Бзик, Дидо Кватерник и др.

Суочен са међународним притиском и разочаран изостанком било каквог знака бунта унутар граница Југославије, Мусолини доноси одлуку да привремено затвори Павелића и Кватерника у Торину. Наређује затим да се прикупе све усташе и да се пребаце на Липарска острва, пребацивани су у цивилу и разоружани. Укупно их је било 550. Павелић је у међувремену слао поруке из затвора охрабрујући саборце. За заповедника свих усташких логора на простору Италије именован је Милу Будака. Стање на Липарима како је време пролазило све више се погоршавало. Усташе су се тамо поделиле у два табора, једна група је била окупљена око Бранимира Јелића а друга око М.Будака.

Вођству Краљевине Југославије било је и више него јасно да за атентат највећу одговорност сноси Италија али је под притиском Француске на седници Друштва народа оптужена само Мађарска. Уз Краљевину Југославију су стале Чехословачка и Румунија. Југословенска влада је истакла да атентат не посматра као лични чин већ као заверу уперену против Југославије. У ноти коју је поднела Друштву народа против Мађарске, Југославија је поделила терористе у Мађарској на 5 група. Описано је како се развијала терористичке акција на мађарској територији. Изнети су бројни докази да су мађарске власти знале за те активности. Стога је у ноти постављено питање одговорности Мађарске. На овој седници мађарски представник Екхард је одбацио све оптужбе и после незанимљиве расправе на предлог председавајућег Ентонија Идна усвојена је резолуција у којој се у основним цртама жали за атентатом, осуђује се тај злочин, и тражи се да се кривци казне.¹¹⁹ На судском процесу у Аиксу тројица саучесника су осуђени на доживотну робију са присилним радом а Павелић, Перчец и Кватерник су осуђени на смрт у одсуству. Мусолини је одбио да изручи Павелића и држао га је у затвору док се не стиша бура. Убрзо по објављивању пресуде пустио га је на слободу. Сигурно је да је на слободу изашао до 9.априла 1936.године јер је тада из Г.У.С-а упутио ускршњу честитку.¹²⁰

---

¹¹⁹ В.Кrizman, *nav.delo*, 205–208.

¹²⁰ Isto 231.

Нова Стојадиновићева влада водила је политику приближавања Италији, политичку мисију том правцу је водио искусни дипломата Иван Суботић. Он је пет пута ишао у Рим на разговоре са Ћановим опуномоћеницима Бутијем и Витетијем. Као круна труда 25. марта 1937. године у Београду су Ћано и Стојадиновић потписали *Београдске уговоре*, политички и привредни споразум. За нас је овде посебно важан члан 3. који је гласио „обе стране се обавезују да на својој територији неће трпети ни помагати ма какву активност која би била уперена против територијалног интегритета или постојећег поретка друге стране“¹²¹ У складу са обавезама које је на себе преузела Италија, Павелић је био присиљен да већ 1. априла 1937. године изда *Одредбу* којом је на темељу усташког устава разрешио од делатне усташке службе све припаднике усташке организације на подручју Италије тада су и сви логори распуштени. Италијанске власти су приступиле расељавању усташа у групама том чину је присуствовао и изасланик југословенског министарства унутрашњих послова Сава Ћирковић. Он је јављао да су усташе сада смештене на острвима Липари, Стромболи и Ћилију затим у 12 других покрајина. Ћирковић је располагао са списком од 510 лица. Павелић је конфиниран у Сијени, он је био изузетак, пошто су сви остали истакнути вођи били конфинирани двојица по двојица у појединачним местима. Ћирковић је био задовољан како се овај посао изводи, али он истиче да конфинирањем усташа то питање није дефинитивно решено.¹²²

Владета Милићевић је успео да почетком марта 1938. године да успостави контакт са Милом Будаком који је изразио жељу да се врати у Хрватску тј. у Југославију.¹²³ Међутим, његов повратак је допринео оживљавању усташке струје у земљи и изван ње. Будак је погазио обећања дата Стојадиновићу и Милићевићу. У фебруару 1939. године је покренуо лист „Хрватски народ“ где је заступао гледиште апослутног остварења хрватске државности. Он и Славко Кватерник били су на челу *Узданице*, организације која је под камуфлажом организације за узајамну помоћ оствари окупљала младе људе, претежно студенте наклоњене Павелићу. О једном од таквих омладинских покрета извештава у свом извештају из 1936. године и команда жандармерије из Дубровника. Ту се каже да у тзв. омладинском покрету „Мачекова гарда“ има доста франковаца и комуниста. И према подацима са којима располаже полиција, реч је о Павелићевцима

---

¹²¹ Isto 278.

¹²² Isto 281.

¹²³ Isto 301.

којима овај назив служи само као маска за њихов илегални деструктивни рад.¹²⁴

Постојала су и друга легална друштва преко којих су Усташе шириле свој утицај нпр. „Аугуст Шено“, „Матија Губец“, и већ помињани „Хрватски Јунак“.

Павелићева организација у Италији и њене присталице у земљи оштро су осудиле споразум Цветковић-Мачек. Пошто су безрезервно антијугословенство и сепаратизам били полазна тачка њихове политике са тих позиција су нападали споразум као издају тог циља. Посебно је гласан критичар био Миле Будак. Он и његове присталице су тврдили да је споразум Хрватској дао *неку сићушну административну аутономију без икаквих гаранција*, с напоменом да онај ко је аутономију дао може је и узети.¹²⁵

Усташка активност у Бановини се манифестовала у различитим облицима преко усмене пропаганде, ширења летака, до физичких напада. Они су успешно користили струје унутар ХСС-а које нису биле задовољне споразумом те су још више подстицали диференцијацију редовима Мачековаца. Користили су и велико незадовољство народа у Бановини због економских и социјалних тешкоћа, тврдећи да ти проблеми могу бити решени само у самосталној хрватској држави. Тако је нпр усташки лист „Независна хрватска држава“ из Питсбурга у свом броју од 21. септембра 1940. године донео наслов *Перифидија београдске политике* текст је конципиран тако да су Мачек и банска власт представљени као инструменти великосрпске државне мисли.¹²⁶

Везу између Загреба и Рима једно време је одржавао гроф Бомбелес, Ћано је у свом дневнику забележио да га је примио 21. јануара 1940. године. Бомбелес му је поверио како је у Хрватској све спремно за устанак и да га треба организовати по следећем принципу: избијање устанка и заузеће Загреба, онда би се у земљу вратио Павелић, онда би се Италија замолила за интервенцију. Затим би била проглашена хрватска краљевина чија би круна била поверена италијанском краљу. Бомбелес предлаже да се ради тог плана Ћано састане са Павелићем.¹²⁷ Ћано даље бележи да му је Мусолини саветовао да је најбоље да се он састане са Павелићем. До састанка је и дошло 23. јануара 1940. године а пошто је ту био присутан и Ћанов шеф кабинета Анфусо он је саставио промеморију тим поводом. Павелић је на овом састанку уверавао Ћана у успех евентуалног устанка у Хрватској, он сматра да је потребно да италијанска војска уђе у

---

¹²⁴ АЈ, фонд Милана Стојадиновића, Хрватска сељачка странка, фасцикла бр. 19, број јединице описа 138

¹²⁵ Н. Matković, *nav. delo*, 214.

¹²⁶ АЈ, Централни пресбиро председништва министарског савета краљевине Југославије, Министарство иностраних дела

¹²⁷ Ђ. Сано, *nav. delo*, 78.

Југославију и верује у брз распад Југославије. Сагласан је да се прогласи независна Хрватска у заједници са Италијом која ће представљати брану ширењу германизма на овим просторима. Ћано и Павелић су се лако сложили око будуће Хрватске државе, дакле она ће бити независна и биће у царинској и монетарној унији са Италијом. Ћано је поздравио дотадашњу тактику усташа и препоручио је Павелићу да се још увек уздржи од акција пошто међународне прилике још увек нису повољне и да чека на знак из Рима.¹²⁸

Ћано је 9.априла записао да му је Мусолини говорио о Хрватској тј. да намерава да убрза догађаје и искористи узбуну у Европи. Он је уверен да га Енглеска и Франуска неће напасти због удара на Југославију. Ћано се 10.маја опет састао са Павелићем, који му је саопштио да ситуација у Хрватској сазрева и да буду ли Италијани дуго оклевали многе ће се народне симпатије окренути Немцима. Ћано бележи да су добијени докази да је гроф Бомбелес у ствари све време радио за Београд.¹²⁹ На крају се Мусолини одлучио да објави рат Француској и Британији те је привремено одустао од југословенске експедиције.

Самим тим што је Италија била заузета бављењем ратом у западној Европи, и својим акцијама у Албанији и Грчкој. Зауостављени су и сви планови који су укључивали и Павелићеву организацију. Тзв. *велика усташка шутња* трајала је до 27.марта 1941.године када се ситуација окренула радикално у корист Павелића. Исто тако Мусолинију се указала прилика да оствари свој сан о распарчавању Југославије.

---

¹²⁸ Lj.Boban, *nav.delo* II, 315–317.

¹²⁹ Ђ.Ћано, *nav.delo*, 179.

Краљевина Југославија на међународној сцени до почетка Другог светског рата

Силе победнице из Првог светског рата успоставиле су нови поредак у Европи који је био заснован на низу међународних уговора потписаних на конференцији у Паризу у периоду од 1919. до 1920. године. Главну реч у највећем делу послератног периода водиле су Француска и Велика Британија. Њихова основна тежња биће да тај поредак што дуже одрже, међутим, на другој страни било је много европских држава које нису биле задовољне постојећим тзв *Версајским системом*. На првом месту треба истаћи Италију. Као сила победница Италија је сматрала да није добила праведну сатисфакцију за своју жртву у претходном рату. Поред ње, у табору тзв. „ревизионистичких земаља“ нашле су се још Аустрија, Бугарска, Мађарска и наравно Немачка. Територијалне аспирације ових ревизионистичких земаља уз увек присутни страх од ширења болшевизма из СССР-а, представљаће највећу претњу европском миру.

Међународни положај Краљевине СХС није био ни лак ни једноставан. Сви суседи југословенске краљевине изузев Грчке и Румуније са нескривеним апетитом посматрали су одређене делове њене територије. Југословенске власти, свесне опасности која им прети, највише нада су полагале у ратну савезницу Француску. Међутим, показаће се да интереси две земље често неће бити истоветни. Како би се заштитила од опасног северног суседа, Мађарске, Краљевина СХС се повезала са Чехословачком и Румунијом, и преко низа уговора које су потписале ове три земље, од августа 1920. до августа 1921. године, формиран је војнополитички савез Мала

Антанта. Три земље су се повезале првенствено како би се заштитиле од заједничког противника тј. Мађарске. Наравно да је до овог повезивања дошло под патронатом Француске којој је Мала Антанта одговарала као гаранција да неће доћи до обнављања Хабзбуршке монархије и са друге стране као отпор совјетском утицају. Међутим, Мала Антанта није решила све бриге краља Александра. Односи са Италијом били су најважнији и најтежи спољнополитички проблем. Тако је гложење између Југославије и Италије заменило предратно ривалство Аустроугарске и Италије¹³⁰. Већ од 1918. године Италија је наступала отворено непријатељски према младој краљевини исказујући јасне територијалне претензије пре свега на далматинску обалу. Немоћна да се сама носи са моћним суседом, југословенска краљевина је поглед упирала ка Француској. Међутим, Французи су у Италији гледали могућег савезника против свог највећег непријатеља, Немачке. Стога је Француска избегавала да се војно и политички повеже са Београдом из страха да се не замери Италији. Тако су две земље склопиле уговор о пријатељству тек 11. новембра 1927. године, међутим тада није потписана војна конвенција какву је Француска имала у својим уговорима са Пољском, Чехословачком и Румунијом.

Пошто је увидео да од Француске конкретну помоћ за ово питање не може очекивати, да су Британци препустили главну реч Французима, а да је са Совјетима свака сарадња немогућа, краљ Александар је био приморан да лично покуша да пронађе компромисно решење са Мусолинијем. Он је од 1929. године па све до своје погибије преко разних посредника покушавао да Мусолинија придобије за договор. Обично би преговори запињали око Албаније. Циљ Југославије био је да спречи продор Италије дубље на Балкан, а за Италију најлакше средство да дође до тог циља јесте окупација Албаније. Албаније је преко два Тиранска пакта из 1926. и 1927. године постала прикривени протекторат Италије, стога је Краљевина Југославија грчевито покушавала спречи оно што што је неминовно морало да се деси, а то је окупација Албаније. Краљ Александар је у преговорима био спреман да призна важност трговинских, индустријских и финансијских интереса Италије у Албанији, и тако у преговорима 1932. преко посредника, дворског декоратора Капија, нудио је Мусолинију да Југославија са своје стране преузме обавезу да неће учинити ништа што би могло оштетити горе поменуте интересе. Краљ је предлагао да две земље заједно гарантују независност и слободу

---

¹³⁰J. Hoptner, *Jugoslavija u krizi 1934-1941*, Rijeka 1973, 56.

Албаније. Међутим, Мусолини је одбијао сваки договор, јер није желео да утицај на Јадрану дели са краљем Александром.¹³¹ После Марсејског атентата уследио је прекид италијанско–југословенских преговора који је трајао до 1937. године.

Поред са севера и запада, Краљевини Југославији је претила опасност и са истока. Краљевина Бугарска је имала претензије на Вардарску Македонију и граничне општине на истоку које су уговором у Нејиу припале Југославији. Зато је Бугарска помагала активност терористичке организације ВМРО, која је имала за циљ разбијање Југославије. У склопу својих планова о стварању једног ширег фронта балканских држава, краљ Александар је покушавао придобити и Бугаре. Он им је понудио Цариброд и Босилеград, међутим, бугарски председник владе Мушанов је одбио ту понуду. Пошто Бугарска није никако одустајала од свог захтева за пуном ревизијом уговора из Нејиа, онда су без ње Грчка, Румунија, Турска и Југославија 9. фебруара 1934. године у Атини потписале уговор о Балканском савезу¹³². Савез је државе потписнице штитио од напада било које балканске државе, било да то учини сама или у савезу са изван балкансом земљом. Дакле, земље потписнице су биле обезбеђене од Бугарске, али не и од Италије.

Што се тиче послератних односа са Немачком, они су пре свега били условљени положајем Немаца. Немачка је сносила велике последице пораза у рату и борила се да постепено изађе из политичке изолације и поврати улогу велике силе. У таквим околностима она је према југоисточној Европи водила уздржљиву политику. Немачка је постепено показивала интерес ка сарадњи са Југославијом најпре на трговинском, а онда и на културном пољу. Све интезиинија економска сарадња условила је и политичко приближавање. Немци су у сарадњи са Југославијом видели прилику да потисну француски утицај на овом простору. Крајем друге деценије двадестог века, повећане су амбиције Немачке да поново постане велика светска сила. Пошто је у рату изгубила колоније, у Берлину је донета одлука да основа за економско уздизање треба да се прошири везивањем аграрних земаља југоисточне Европе за немачку привреду у оквиру немачког великог привредног простора. Потписивање трговинског уговора са Југославијом 1. маја 1934. године је важан моменат. Овим уговором се Немачка обавезала да узима пољопривредне производе из Југославије по ценама виших од оних

---

¹³¹ J. Hoptner, *nav. delo*, 64–65.

¹³² Isto 62.

на светском тржишту с тим да плаћање врши путем клиринга тј. извозом индустријских производа у Југославију. Овај споразум био је у складу са циљем да се постигну поред економских и политички циљеви тј. да се у Југославији створи порпиште против француских и италијанских интереса у Подунављу.

У околностима када од Француза не могу очекивати помоћ по питању Мусолинијевих претњи, југословенске власти се све више окрећу сарадњи са Немачком јер у њој виде противтежу Италији. Када је октобра 1935. године Италија напала Етиопију чланице Друштва народа укључујући и Југославију, увеле су јој економске санкције. Та одлука нарочито је погодила Југославију пошто је Италија до тада била њен главни трговински партнер. Међутим, сада се указала прилика Немцима да попуне упражњен простор, што су они врло успешно искористили.

Након Марсејског атентата нерасположење југословенске јавности према Италији било је на врхунцу. Власт у Београду је добро знала да је Мусолини стајао иза атентата. Југославија се сада осећала политички изолованом. Са доласком на власт Милана Стојадиновића јуна 1935. године политика дистанцирања од Француске и Мале Антанте постала је све видљивија. У ствари, Стојадиновић је увиђао да му са те стране неће стићи помоћ у случају конфликта са Италијанима. Тако је питање отпора могућој италијанској агресији постављено у мају 1936. године на састанку сталног савета Балканског пакта, када је грчки премијер Метаксас пренео Стојадиновићу да Грчка не жели да предузме ништа против Италије ако иза Југославије не стоји Енглеска. Пар месеци после тога, у септембру одржан је поново стални савет Мале Антанте овај пут у Братислави. Ту се одмах показало да постоје знатне разлике у гледишту Чехословачке с једне, и Румуније и Југославије с друге стране. Чехословаци уплашени од Немаца покушали су да Антанту преобликују у савез одбране од напада било које друге земље, Румуни су пак одбијали да прискоче у помоћ и Чехословацима и Југословенима. Три земље су се разилазиле и око питања рестаурација Хабсбурга у Аустрији односно *Аншлуса*, као и око питања односа према СССР. Тако да се братиславски састанак узима као почетак распада Мале Антанте.¹³³

На другој страни, Италија је све више напуштала сарадњу са Француском и Британијом и окретала се Немачкој. Тако су две земље октобра 1936. године потписале споразум о подели утицајних сфера тзв. *Осовина Рим-Берлин*. Марта исте године, Немачка је

---

¹³³ J. Hoptner, *nav. delo*, 90–92.

отказала Локарнски пакт¹³⁴ и послала је своје трупе у демилитаризовану зону рајнске области. Млако реаговање Друштва народа на отказивање клаузула Версајског уговора уверило је Југословенску владу да се версајски систем полако али сигурно распада. Следећи потез у правцу удаљавања од старих савезника био је пакт о вечном пријатељству са Бугарском који је Стојадиновић потписао 24. јануара 1937. године. Да би као круна Стојадиновићеве политике дошли *Београдски уговори* од 25. марта 1937. године. Југославији је пут показала британска политика, пошто су у јануару исте године Британци са Италијанима потписали тзв. *Дентлменски споразум*. Управо као што је Британији била потребна сигурност на Средоземљу па ју је пронашла у договору са Италијом тако је и Југославији требала сигурност на Јадрану коју је требало наћи у сличном уговору са Италијом¹³⁵. Почетком јануара југословенски дипломата при Друштву народа Иван Суботић је отпутовао у Италију, тада се два пута састао са италијанским представницима грофом Виетијем и Бутијем. Пошто је први контакт успешно остварен, настављени су преговори преко Суботића и Миливоја Пиље, високог функционера из министарства трговине, први је био задужен за политичке а други за привредне разговоре. Преговори су крунисани када су у Београду 25. марта Тано и Стојадиновић потписали тзв *Београдске уговоре*. Реч је о политичком и привредном споразуму. У основним цртама две стране су се обавезале да ће поштовати заједничке границе, ако би једну од њих напала трећа страна, друга страна уговорница би се уздржала од сваке сметње. Две стране су се сложиле и да у случајевима када су им угрожени интереси, заједнички ће се договарати о мерама које треба предузети да се они заштите. Искључује се рат као средство решења проблема, ту је и већ помињани трећи члан. Према привредном уговору, Италија се обавезала да ће повећати увоз југословенских производа и у међусобној размени дати Југославији статус најповлашћеније нације.¹³⁶ Италију је на овај споразум упућивао, на првом месту, страх од даљег ширења немачког утицаја на овом простору.

Јануара 1938. године Стојадиновић је, после Париза где је обновио француско-југословенски пакт од 1927. године, посетио још и Берлин. Тамо се 17.

---

¹³⁴ Локарнски пакт је политички уговор који су 1925. године закључиле В. Британија, Француска, Немачка, Италија и Белгија Уговором је гарантована неповредивост граница између Белгије и Немачке, и Француске и Немачке реч је о границама повученим на мировној конференцији у Версају. За више види, В. Krizman, *Vanjska politika jugoslovenske države 1918–1941*, Zagreb 1975

¹³⁵ J. Hoptner, *nav. delo*, 98.

¹³⁶ В. Krizman, *nav. delo*, 278.

јануара састао са Хитлером. Стојадиновић је тада поред осталог изјавио да се југословенска политика према Немачкој може саопштити у једној реченици „Југославија неће никада ни у каквим околностима, ући у какав пакт или коалицију против Немачке“. Хитлер је Стојадиновићу саопштио да ће Немачка спречити рестаурацију Хабсбурговаца и да на Балкану, Немци имају само економске интересе. Стојадиновић је још ставио до знања Хитлеру да Југославија на питање аншлуса гледа као на чисто унутрашње питање немачког народа¹³⁷. Французи су били јако незадовољни због Стојадиновићеве посете Берлину, и зато је њихов министар спољних послова Делбос протествовао код југословенског посланика Пурића, истичући да му је несхватљиво то што Стојадиновић тако јавно манифестује своје симпатије према Трећем рајху¹³⁸.

Немачка војска ушла је 13. марта 1938. године у Аустрију. Тако је извршен чувени *аншлус* тј. Аустрија је припојена Немачкој. Београдска влада је одмах наредила пограничној стражи да сарађује са немачким службеницима, а онда је затражено од Берлина да зајамчи неповредивост југословенске границе. Три недеље касније, Хитлер је објавио да Немачка нема других циљева ван Аустрије и да југословенска граница неће бити повређена¹³⁹. Након Аустрије следећа Хитлерова мета била је Чехословачка, односно Судетска област у којој је живео велики број Немаца. *Судетска криза* је задавала много веће бриге кнезу и Стојадиновићу, јер у случају да се у акцију против Чехословачке укључи и Мађарска, Југославија би била дужна да притекне у помоћ својој савезници из Мале Антанте. Међутим, како до тога није дошло, и када су на Минхенској конференцији 29-30. септембра Британци, Французи и Италијани предали Судетску област Немцима, Стојадиновићу је остало само да немачком посланику Херену изјави своје „безгранично дивљење“ због Хитлеровог успешног ширења Рајха¹⁴⁰.

Пад Стојадиновића у фебруару 1939. године изазвао је незадовољство у Немачкој и Италији јер је он сматран гарантом дотадашње југословенске политике зближавања с Осовином. Нови председник владе Д.Цветковић је сада морао уверити Немце и Италијане да промена премијера не значи и промену југословенске спољне политике.

---

¹³⁷ J.Hoptner, *nav.delo*, 118

¹³⁸ V.Terzić, *nav.delo*, 228.

¹³⁹ J.Hoptner, *nav.delo*, 138.

¹⁴⁰ Isto 142.

Добар корак у том правцу било је постављање дотадашњег посланика у Берлину Александра Цинцар-Марковића за министра спољних послова. Ђано је са Стојадиновићем започео преговоре око Албаније, ако би се Београд сложио са окупацијом Албаније, Рим је нудио део Албаније и Солун. Пошто је убрзо након тога Стојадиновић пао, Мусолини и Ђано су се сложили да ако Цветковић не би прихватио Стојадиновићеву политику, Италија ће окупирати Албанију без Југославије и ако треба против њене воље.¹⁴¹ Цветковићева влада је окупацију Албаније од 7. априла 1939. године примила без протеста иако је тиме прекршен Београдски споразум, само је тражено да Италија обећа да неће ићи даље. На тој основи је 22. и 23. априла дошло до споразума између Ђана и Цинцар-Марковића у Венецији. Ђано је тада изјавио да Косово не занима Италију¹⁴². Тренутна неутралност Балкана је на другој страни ишла на руку Хитлеру због припрема за поход на Пољску. Британија и Француска су желеле да по сваку цену сачувају своје позиције на Балкану. Зато су због немачког притиска на Румунију и италијанског на Грчку овим земљама у априлу 1939. гарантовале интегритет док се Турска 12. маја споразумела са Британијом да ће се у случају рата у Средоземљу међусобно помагати свим средствима¹⁴³, Турци су сличан уговор склопили у октобру и са Французима.

На позив Хитлера кнез Павле и А. Цинцар-Марковић су од 1. до 6. јуна 1939. године посетили Берлин. Хитлер се постарао да Југословене што боље дочека, те су после низа свечаности уследили су и политички разговори. Хитлер и Рибентроп су тражили да Југославија јасно одреди своју политику, пошто су истакли пријатељске намере Немачке, предложили су да Југословени учине неки гест којим би показали своју пријатељску политику према Осовини. То би могло да буде иступање из Лиге народа, или улазак у Антикоминтерна пакт. Кнез је са своје стране истакао да Југославија има намеру да и у будућности води неутралну политику, да нема потребе да улазе у Антикоминтерна пакт пошто је познато да су југословени антибољшевички расположени. Хитлер је био јако разочаран после ових преговора.

Кнез је пак закључио да је рат неизбежан и имао је прилику да се увери у снагу Вермахта. Зато је у јулу послао генерала Петра Пешића у Париз и Лондон на консултације са тамошњим војним шефовима. Из Пешићевог извештаја се види да су

---

¹⁴¹ Ђ.Ćано, *nav.delo*, 38.

¹⁴² V.Terzić, *nav.delo*, 244.

¹⁴³ J.Hoptner, *nav.delo*, 164.

Французи потцењивали снагу и морал немачких војника.¹⁴⁴ Међутим, није их потцењивала југословенска влада, зато се почела убрзано припремати како не би неспремна дочекала почетак рата. Да би се држава стабилизовала на унутрашњем плану убрзани су преговори са Хрватима те је 26. августа закључен споразум Цветковић-Мачек. Влада је радила и на наоружавању, те је тако од Немаца добијен кредит за куповину оружја, међутим, како приликом потписивања протокола није била одређена висина кредита, кредит је постао корисно средство којим ће се Југославија политички уцењивати¹⁴⁵.

Британци су у међувремену радили на повезивању балканских држава како би се створила брана немачком утицају. Зато је вршен притисак на Југославију, Румунију и Грчку да удовоље територијалним захтевима Бугара. Међутим, кнез Павле је у посети Лондону 19. јула 1939. године рекао лорду Халифаксу да он нема ништа против да се Бугарима изађе у сусрет по питању дела Добруце на коме инсистирају, али да је он против тога да Бугарска добије луку на Егејском мору јер би то на другој страни отворило Италијанима *још једна врата којима би могли ући у балканску кућу*¹⁴⁶.

Ђано се са Рибентропом састао 11. августа 1939. године у Фушлу, а дан после и са Хитлером. У основним цртама Рибентроп је саопштио Ђану да је рат неизбежан, да су Немци сигурни да се Руси неће умешати и да западне силе неће бранити Пољску. Хитлер је констатовао да је Југославија *неверна*. Он верује да ће се она у рату држати неутрално све док западни савезници не почну побеђивати, а онда ће им отворено прићи. Немци су предлагали да Италија искористи метеж који ће настати због Пољске и да уништи Југославију. Ђано је био љут, сматрао је да Немци желе да увуку Италију у пустоловину са неизвесним исходом то је саопштио и Мусолинију, који се најпре сложио са њим, да би убрзо променио мишљење наредивши начелнику генералштаба генералу Бадолу да припрема планове за истовремени напад на Грчку и Југославију. Ипак, војна неспремност Италије спасила је привремено Југославију од рата¹⁴⁷. Хитлер је у међувремену водио преговоре са Московом, о чему није обавестио Рим, тако је 23. августа потписан пакт о ненападању између Немаца и Совјета (тзв. „Пакт Рибентроп-Молотов“). Првог септембра Хитлер је без објаве рата, напао Пољску и

---

¹⁴⁴ J.Hoptner, *nav. delo*, 171.

¹⁴⁵ Isto 174.

¹⁴⁶ V.Terzić, *nav. delo*, 252.

¹⁴⁷ V.Terzić, *nav. delo*, 253. и Čano, *nav. delo*, 100–101.

пошто је одбио ултиматум Француске и Британије да обустави ратне операције и да се повуче из Пољске и ове две земље су 3. септембра објавиле рат Немачкој. Тако је почео Други светски рат.

Политика Краљевине и држање вођства ХСС-а од почетка рата до 27.

Марта

Одмах по избијању рата југословенска влада је објавила своју неутралност. У званичном саопштењу је стајало *да ће Југославија остати неутрална у сукобима у којима нису тангирани њена независност и њен интегритет*¹⁴⁸. Осећајући се несигурном југословенска влада је наредила мобилизацију 500 000 војника поставивши две армије дуж границе од Јадрана до Румуније. Кнез је уверавао британског

---

¹⁴⁸ Политика 5. септембар 1939.

министра спољних послова лорда Халифакса да би се Југославија борила ако би била нападнута. У том смислу, сматрао је да велика одговорност лежи на Британији да она мора да пресече италијанске комуникације у Албанији у супротном Балкан је изгубљен.¹⁴⁹ Кнез је покушавао и код Француза, тражио је да се искрцају у Солуну тиме ће спречити да се рат пренесе на Балкан и Југославији би осигурали везу са западом. Међутим, Французи нису имали снаге за тако нешто, а није постојала ни сагласност Британије која је тада рачунала да је *Италија кориснија од Балкана* тј. да је не треба изазивати.

Мусолини се више пута враћао идеји да нападне Југославију. У марту 1940. године су му Немци јасно ставили до знања да држи даље руке од Балкана. То је била последица чињенице да је Хитлер био заузет ратом на западу и да му у том тренутку никако није одговарало отварање новог фронта на Балкану. Кнез је у међувремену размишљао како смањити притисак Осовине. Пошто је било јасно да од Париза и Лондона не може очекивати помоћ, а ући у отворени савез са Хитлером значило би политичко самоубиство, кнез се одлучио на један други радикалан потез. Иако је био искрени антибољшевик кнез је немајући куд, у марту 1940. године, наложио влади да се поставе основе разговора са СССР. Контакт је успостављен преко југословенског посланика у Анкари, Шуменковића, те су убрзо најпре успостављени трговински односи да би коначно 24. јуна у Анкари совјетски посланик Терентијев и Шуменковић потписали споразум о успостављању дипломатских односа између две земље.¹⁵⁰ Берлин је отворено протествовао због приближавања Београда и Москве, поготову пошто је за југословенског посланика постављен Милан Гавриловић познат као велики англофил и франкофил.

За то време на западу Европе клупко се постепено одмотавало, 5. јуна 1940. године Хитлер је напао Француску, а убрзо је и Италија ушла у рат на страни Немачке. Неочекивано брзо, 22. јуна Француска је капитулирала. У рату са Осовином је остала још само В. Британија, која је сада више него икад настојала да повеже неутралне балканске земље. Са друге стране, Хитлер је сада одлучио да употреби сва расположива средства да то не дозволи и да у потпуности елиминише Британце и са југа континента. Пошто је већ имала Турску на својој страни, Британија је настојала по сваку цену да је

---

¹⁴⁹ J.Hoptner, *nav.delo*, 181.

¹⁵⁰ V.Terzić, *nav.delo*, 271.

повеже са Бугарском. Међутим, Бугарска је све више потпадала под утицај Немачке, руковођена проценом односа снага и у очекивању будућих добитака. То је било нарочито видљиво од фебруара 1940. године када је умерену владу Кјосеиванова заменила германофилска влада Богдана Филова.

Мусолини није желео више да седи скрштених руку и да гледа како Хитлер ниже успехе, зато је 28. октобра кренуо у акцију, те је Италија напала Грчку. На вест да су Италијани прешли Грчку границу, кнез Павле је заказао ванредну седницу Крунског савета. Присутни су били поред кнеза, председник владе Цветковић, министар спољних послова Цинцар-Марковић, министар војске Недић, начелник генералштаба генерал Косић и министар двора Антић. Сви осим кнеза били су против мобилизације. Кнез је изнео мишљење да ће Грчкој бити боље ако Солун буде у рукама Југославије, а не Италије. Зато је идућег дана поверена мисија војном аташеу у Берлину пуковнику Ваухнику да сазна како би реаговала Немачка уколико би Југословени ушли у Солун. Та мисија је изведена на иницијативу министра Недића и Антића мимо генералштаба и редовне процедуре. На крају од овог плана није било ништа јер су Грци прешли у контрафанзиву, а Недић је смењен пошто није адекватно реаговао када су италијански авиони „ненамерно“ бомбардовали Битољ 5. и 6. новембра. Кнез је у међувремену одлучио да истера Италијанску политику на чистину. Тако је на иницијативу министра двора Антића 11. новембра послат адвокат Стакић у посету Ћану. Југословене је занимало да ли Рим и даље сматра одрживим уговор из 1937. године. Ћано је уверавао Стакића да он држи да је јака и независна Југославија потребна Италији. Он би желео да се договор из 1937. године прошири у једно шире савезништво између две земље. Тврдио је да Југославију не треба да брину италијанске тежње јер су оне усмерене ка простору јужно од Албаније. Југославија би по Ћану могла да докаже своје пријатељство тако што би демилитаризовала јадранску обалу. На Стакићево питање против кога би био усмерен тај савез, Ћано је одговорио да пошто он уважава кнежеве симпатије према Британији сматра да би савез био користан против СССР-а¹⁵¹.

Ћано се убрзо састао са Хитлером у Фушлу, пре свега због све теже ситуације на грчком фронту. Хитлер је променио став, сада је истицао да је Југославија кључ ситуације на Балкану и поздравио је преговоре који су се водили преко Стакића. Он је упитао да ли је Мусолини вољан да склопи са Југославијом пакт којим ће јој

---

¹⁵¹J.Hoptner, *nav. delo*, 196.

гарантовати границе и уступити Солун у замену за демилитаризацију јадранске обале. Тано је одговорио да је тако нешто немогуће. Међутим, убрзо ће Хитлер успети да придобије Мусолинија на попуштање по Југословенском питању. Мусолини се сложио да се Југославији уступи Солун, али под условом да приступи Тројном пакту, демилитаризује јадранску обалу и уведе своје трупе у рат тек пошто Италијани натерају Грке на капитулацију.¹⁵²

Хитлер је крајем новембра примио Цинцар-Марковића. Одмах га је стао уверавати које све погодности доноси приступање пакту. Хитлер је истицао да Немачка нема територијалних претензија на Балкану и да жели јаку Југославију, зато она мора приступити пакту, а као награду добиће Солун. Да би се задовољила Италија, Југославија мора демилитаризовати Далмацију. Хитлер је пожуривао Југословене говорећи да би за три месеца ситуација могла бити мање повољна за њих. Хитлер је додао да ће Немачка можда морати да интервенише у грчко-италијанском сукобу али она неће ступити у акцију против Грчке већ против Енглеза у Грчкој. Цинцар-Марковић је само изјавио да креће сместа за Београд и да ће обавестити кнеза о свему. Хитлер је додао да је спреман да прими Цветковића или кнеза у Бертшесгадену или Бечу ако би требало још нешто расправити.¹⁵³

На наговор Британаца 19.јануара турски амбасадор у Београду је изнео понуду Цинцар-Марковићу, истичући да пошто су Немци ушли у Румунију они могу лако кренути против Совјета или Грчке тј. било које балканске земље. Зато је он предложио да Анкара и Београд израде план заједничке акције. Но Цинцар-Марковић је то одбио јер је рачунао да турска влада нема никакве озбиљне планове нити је њена војска спремна за рат¹⁵⁴. Снажну подршку британском настојању активирања балканског савеза давао је председник САД Рузвелт. Тако је у јануару 1941. године у Београд стигао његов изасланик пуковник Виљем Донован. Он је требао да подстакне антифашистичке кругове на Балкану на отпор против Осовине обећавајући помоћ САД. Али за то је већ било касно. Цветковић и Цинцар-Марковић су безуспешно покушавали да заинтересују Совјете за југословенски проблем. Совјети су желели по сваку цену да избегну рат. Министар двора Антић је онда поново упутио Стакића у Рим, са задатком да изнесе следећи предлог, да Југославија уместо приступа Тројном

---

¹⁵² Isto 197.

¹⁵³ V. Terzić, *nav. delo*, 303.

¹⁵⁴ Isto 211

пакту, склопи само нови пакт о пријатељству са Италијом. Немцима се није свидела ова идеја и зато је секретар Вејзсакер поручио Италијанима да зауставе преговоре што су они и послушали.¹⁵⁵

Хитлер је желео да сам одлучује о југословенском питању, стога су 14. фебруара 1941. године стигли Цветковић и Цинцар-Марковић. Најпре су се састали са Рибентропом у Фушлу, а затим их је примио Хитлер у Бертшесгадену. На отворени притисак да Југославија приступи Тројном пакту, њих двојица су бранили неутралну политику, такође, истицали су добру економску сарадњу са Немачком и обећавали су да Југославија никада неће постати инструмент британске политике. Пошто су одбили да прихвате пакт, Хитлер је поручио да би желео да се састане са кнезом.¹⁵⁶ Кнез Павле је у разговору са послаником Кембелом покушао да сазна каква би била евентуална помоћ Југославији ако би је напала Немачка. Није добио одговор, Кембел је само одговорио да Британија верује да балканске државе могу успешно одолети Немцима ако су сложне. Кнез се у другој половини фебруара састао два пута са америчким послаником Лејном. На његово питање шта ће Југославија предузети ако немачке трупе уђу у Бугарску, кнез је одговорио да Југославија неће предузети ништа. Кнез је подсећао Лејна да Британци не могу помоћи, стога шта друго очекују од њега него да води политику неутралности. Што се тиче САД, Југославија би била уништена много пре него што би стигла помоћ из Вашингтона. Кнез Павле је био врло песимистичан том приликом, али је подвукао да ће се Југославија борити ако буде нападнута и да он верује у коначну победу Британије.¹⁵⁷ Другог марта немачка војска је ушла и у Бугарску те је убрзо и она приступила пакту.

Кнез је немајући куд у највећој тајности отпутовао 4. марта 1941. године у Бергхоф на састанак са Хитлером. Немачки вођа је позвао кнеза да Југославија заузме место у новом европском поретку, уверавао га је да Немачка може заштити Југославију само ако је она у Тројном пакту. Кнез је одговорио да му је тешко да донесе такву одлуку, пре свега због огромног отпора југословенске јавности као и због његових личних уверења. Додао је затим да он не може никако прихватити клаузулу уговора по којој би Осовина могла да користи југословенску територију у војне сврхе. Хитлер је додао да је

---

¹⁵⁵ J.Hoptner, *nav.delo*, 214.

¹⁵⁶ V.Terzić, *nav.delo*, 342–351.

¹⁵⁷ J.Hoptner, *nav.delo*, 218–219.

спреман да избаци све војне клаузуле. Кнез је на крају разговора рекао да сада не може да да пристанак пошто мора да се консултује са владом и саветницима.¹⁵⁸

Кнез Павле је одмах по повратку 6. марта сазвао Крунски савет. У Белом двору су се састали поред три намесника, још председник Владе Цветковић, потпредседник Мачек, министри Цинцар-Марковић, Пешић, Куловец и Антић. Кнез је присутне обавестио о свом разговору са Хитлером и његовим захтевом да Југославија приступи Тројном пакту. После кнеза први је говорио Цинцар-Марковић, он је описао ситуацију у којој се тренутно земља налази и изнео своје мишљење да би требало прихватити немачки предлог. На Мачеково питање какве би последице имало југословенско одбијање немачког захтева, Цинцар-Марковић је одговорио да можда не би одмах дошло до немачког напада, али *нико не може бити толико слеп* па не видети да су Немци кадри поновити овај захтев у далеко неповољнијим приликама. Мачек се онда обратио и генералу Пешићу са захтевом да га извести од спремности војске у случају рата. Генерал Пешић је одговорио да би по његовом мишљењу Немци врло брзо заузели северни део земље са три најважнија града Београд, Љубљану и Загреб. Војска би се могла повући у босанско-херцеговачка брда и тамо би издржала да пружа отпор највише шест недеља. Војна ситуација је лоша, јер су Немци заузимањем Чехословачке пресекли линију снабдевања Југославије наоружањем. Мачек је постављајући ова питања желео да поткрепи свој став за улазак у Тројни пакт. Једино се намесник Станковић отворено успротивио предлогу. Ипак пре доношења дефинитвне одлуке одлучено је да Цинцар-Марковић разјасни питање да ли ће Југославија добити писмену изјаву о поштовању њеног суверенитета и територијалног интегритета, да се од Југославије неће тражити војна помоћ и транспорт трупа кроз земљу и да ће се приликом новог уређења Европе водити рачуна о интересима Југославије за слободан излаз на Егејско море преко Солуна¹⁵⁹. Убрзо је Цинцар-Марковић упознао немачког посланика фон Херена са тим захтевима, те су наступили дани већања, да би Цинцар Марковић ускоро добио немачки одговор који је саопштен на трећој по реду седници Крунског савета од 10. марта. Немци су прихватили све сем клаузуле која се односила на указивање војне помоћи Немачкој. После жучне расправе одлучено је да Цинцар-Марковић одговори Херену да влада остаје при ранијим условима.

---

¹⁵⁸ J. Hoptner, *nav. delo*, 221.

¹⁵⁹ Terzić, *nav. delo*, 374.

У ово време кнез се налазио под огромним притисцима Лондона и Вашингтона. Он је одговарао да има своју савест и да не сме увести свој народ у рат, када је свестан да би то довело до сигурног пораза¹⁶⁰. Коначна одлука о приступу Југославије Тројном пакту донета је на шестој по реду седници Крунског савета 20. марта 1941. године. Немци су прихватили све југословенске захтеве стога није више било препрека. На седници није прихваћен предлог намесника Станковића да се овој одлуци информише и опозиција, томе су се највише успротивили Мачек и Цветковић. Мачек је тврдио да он и Цветковић представљају већину српског и хрватског народа.

Истог дана одржана је и седница владе на којој је Цветковић упознао свој кабинет о току преговора и одлуци да се приступи Тројном пакту. На крају расправе сви министри су појединачно гласали, само су три гласа били против, а реч је о Михаилу Констатиновићу, Бранку Чубриловићу и Срђану Будисављевићу. Та три министра су одмах предали оставке. Кнез је у међувремену одбио позив британског министра спољних послова Идна да се састану у Београду уз аргумент да би за састанак могли сазнати Немци.¹⁶¹ Кнез је затим примио низ еминентних личности попут генерала Душана Симовића, Милана Грола, Слободана Јовановића, патријарха Гаврила Дожића и др. Настојећи да им образложи своју одлуку за коју је знао да им се неће свидети.

У периоду од 20. до 24. марта владала је политичка криза у Југославији. Цветковић је покушавао да попуни упражњена места у влади и за то време влада се није оглашавала по питању пакта. Немци су све време пожуривали Београд да би коначно, Рибентроп преко фон Херена 23. марта ујутро саопштио ултиматум да се до поноћи мора знати одлука Београда због неопходних припрема за церемонију у Палати Белведере¹⁶². Немајући куд, југословенске власти су истог дана на седмој седници Крунског савета потврдиле одлуку о приступању Тројном пакту, да би исте вечери Цинцар Марковић обавестио Херена да су он и Цветковић спремни да сутрадан увече отпутују у Беч ради потписивања Тројног пакта. Југословенска делегација је 25. марта пре подне стигла у Беч где ју је сачекао Рибентроп са осталим представницима Осовине. Затим су на свечаности у Жутој дворани замка Белведере у 14 часова Цветковић и Цинцар-Марковић потписали *Протокол о приступању Југославије Тројном пакту*. Са

---

¹⁶⁰ Isto 397.

¹⁶¹ Ž. Avramovski, *nav. delo*, 674.

¹⁶² V. Terzić, *nav. delo*, 409.

стране Осовине на протокол су своје потписе ставили Рибентроп, Ћано и генерал Ошима јапански амбасадор у Берлину. Потписивању су присуствовали мађарски, румунски, словачки, бугарски и југословески посланици у Берлину. Затим су југословенски представници примили три ноте на немачком и италијанском језику које су потписали Ћано и Рибентроп.

Првом нотом силе Осовине су се обавезале да ће поштовати територијални интегритет и суверенитет Југославије, *другом* су обећале да неће од Југославије тражити никакву војну помоћ нити ће тражити одобрење за прелаз трупа преко њене територије као и да ће Југословенима препустити могућност да сами склапају своје војне аранжмане у оквиру Осовине. И коначно *трећом* нотом су се силе Осовине обавезале да ће се приликом утврђивања граница на Балкану узети у обзир интереси Југославије у погледу проширења њеног суверенитета на град и луку Солун. Нотама није требало давати публицитет да се не би изазвао гнев других чланова Осовине због уступака Југославији, али је Југословенима довољено да их објаве преко својих државних медија.¹⁶³

Иначе тог 25.марта док је председник владе Цветковић боравио у Бечу, у земљи га је замењивао Мачек. Он у својим мемоарима бележи да му је истог дана дошао управник града Београда, др Дринчић, у ствари како он каже, шеф полиције за целу државу сем Бановине Хрватске. Он је Мачека обавестио да је почело окупљање опозиционара у Крагујевцу и да је он послао један батаљон жандармерије како би се у старту угушила потенцијална револуција. Мачек је одмах опозвао ту одлуку наредивши да се пошаље само камион са службеним новинама у којима је био текст о приступу Тројном пакту односно што је најважније ту су биле наведене све три клаузуле. Када су новине раздељене окупљенима, како Мачек каже, они су се мирно разишли.¹⁶⁴

Мачек и остали представници ХСС у влади, јавно су истицали потпуну сагласност са спољно-политичком оријентацијом коју је у на почетку рата прокламовала југословенска влада, а која се састојала у наглашавању политике неутралности. Треба одмах истаћи да Мачек није посвећивао превелику пажњу спољнополитичким питањима. Претежни део његове политичке активности био је усмерен ка спровођењу споразума од 26. августа, односно он је марљиво радио на даљој изградњи Бановине и стабилизовању њене аутономије. ХСС је свој утицај у спољној политици краљевине

---

¹⁶³ J.Hoptner, *nav.delo*, 238-239 i B.Petranović, *nav.delo*, 372-373.

¹⁶⁴ V.Маџек, *nav.delo*, 148-149.

остваривао преко Илије Јукића, Мачековог шефа кабинета, који је постављен за помоћника Цинцар-Марковићу. Тако је и Мачекова изјава дописнику италијанског листа „*Corriere della Sera*“ била у духу политике неутралности, Мачек је изјавио да Југославија по сваку цену мора спроводити политику неутралности и да треба да се прихвати оружја само ако је принуђена да брани своју територију¹⁶⁵. Мачек је у овом периоду успешно маневрисао у својим изјавама у којима је изразивао симпатије час према Лондону час према Риму и Берлину, стога је јако тешко утврдити која су била његова лична уверења по питању спољнополитичке оријентације. У односу на Немачку код Мачека и његове околине осећа се наглашена тактика обазривости, али и додворавања што је додуше било и уопштено обележје и владине политике. Може се слободно рећи да док је Хитлеру одговарала неутрална Југославија тј. до италијанског напада на Грчку у јесен 1940. године, дотле је и Мачек чврсто стајао на позицијама неутралности. Како се нацистички обруч стезао око Југославије и пошто се влада коначно морала изјаснити на коју ће страну, Мачек је преузео улогу једног од главних заговорника приступању Тројном пакту. Мачек у својим сећањима доноси једну занимљиву тврдњу, наиме он каже како је остало уврежено погрешно мишљење да је кнез Павле променио спољнополитички курс Краљевине Југославије. Мачек наводи да то није истина и да је још краљ Александар започео постепено приближавање Немачкој. То је по Мачеку нарочито било видљиво од пролећа 1934.године.¹⁶⁶

Већих размимоилажења између њега и кнеза није било, ако би њих двојица морали да се упореде може се рећи да је Мачек у неутралној политици био попустљивији према силама Осовине, а чвршћи према Британији. Једно од питања око којих се нису слагали је *питање Солуна*, коме Мачек није придавао већи значај. Он нарочито није био склон да дозволи да се због питања Солуна уђе у сукоб са Осовином.¹⁶⁷ Мачек је желео да се по сваку цену избегне рат, јер је рачунао да би рат пресекао процес осамостаљивања Бановине. Исто тако Мачек је био свестан да би се у случају рата показало да већина Хрвата не доживљава Југославију као своју земљу, те се стога и не може очекивати да они узму пушку у руку и заложу свој живот за ту земљу. Што се уосталом и показало у Априлском рату. Зато је он био међу најгласнијим поборницима приступања Тројном пакту, додуше, на затвореним седницама владе и крунског савета. Дакле, његово

---

¹⁶⁵ Lj. Boban, *nav. delo* II, 320.

¹⁶⁶ V. Maček, *nav. delo*, 139.

¹⁶⁷ Lj. Boban, *nav. delo* II, 378–379.

залагање за приступ Тројном пакту није нужно морало бити условљено чињеницом да су Берлин и Рим били ближи Мачековом срцу него Лондон, већ је то последица процене политичке ситуације. Интересантно је да је кнез Павле у разговору са британским послаником у Загребу, Рапом, одговорност за приступање Тројном пакту пребацивао на Мачека, док је Мачек тврдио да је кнез пристао на улазак у Тројни пакт још 4. марта и да се сада служи изговорима да би се оправдао за корак за који није имао снаге да одбије ¹⁶⁸. Додуше, тај разговор се водио дан након војног пуча. Мачек је у својим мемоарима образлагао своје спољнополитичке одлуке искључиво под изговором да је по сваку цену требало избећи рат. Односно како он каже “ Читаво деловање кнеза Павла, Драгише Цветковића па и моје, колико сам могао дјеловати на развој вањске политике Југославије, ишло је за тиме, да Југославија буде спашена од рата“ ¹⁶⁹

---

¹⁶⁸ Ž. Avramovski, *nav. delo*, 728.

¹⁶⁹ V. Maček, *nav. delo*, 142.

Припреме и војни пуч од 27. Марта

Идејни творац државног удара био је бригадни генерал Божидар Мирковић. Као искрени националиста он се није слагао са правцем ка коме је намесништво водило земљу. Своје замисли од државном удару је почео да уобличава по свему судећи 1937. године у време потписивања пакта између Београда и Рима. Он је лично сматрао да је војска чувар националне части и да је дужна да заустави политику која води земљу у пропаст. Мирковић је закључио да готово нико не стоји иза владине политике, већ напротив да се више од 90% друштва укључујући ту поред обичног света, и војску, интелигенцију и цркву не слаже са политиком намесништва. Чврсто уверен у потребу државног удара, бацио се на тражење адекватне личности која би могла да удар организује. Најпре се обратио генералу Милану Недићу, тада министру војске, међутим он је одбио понуђену улогу. После њега, Мирковић је још покушао да придобије генерала Станковића, команданта краљеве гарде и генерала Богољуба Илића, али оба ова покушаја показала су се као неуспешна. Његова потрага је потрајала све до 1941. године када је будућег вођу државног удара пронашао у команданту ваздухопловства генералу Душану Симовићу који је одмах прихватио Мирковићев предлог.¹⁷⁰ У годинама након војног удара, постављане су разне претпоставке о томе ко је био главни организатор државног удара. Черчил, Хоптнер, Слободан Јовановић и Богдан Кризман су рецимо предност давали Мирковићу, а патријарх Гаврило у својим мемоарима Симовићу. По свему судећи главни организатор удара био је генерал Симовић. Главни узрок неслагања око питања ко је био главни организатор пуча је у погоршаним односима између генерала Мирковића и генерала Симовића у емиграцији.

Још од почетка 1941. године генерал Симовић почео је да врши припреме за државни удар. Припреме су се убрзале после кнежеве посете Хитлеру 4. марта када се сазнало да ће Југославија приступити Пакту. Симовић је стога поред групе официра из команде ваздухопловства: генерала Мирковића, пуковника Драгутина Савића потпуковника

---

¹⁷⁰ J.Hoptner, *nav.delo*, 248–249.

Лозића и Павловића за своје сараднике изабрао и неколико официра из краљеве гарде и осталих београдских јединица, на првом месту ту су мајори Живан Кнежевић, Данило Зобеница, Никола Косић и др. Официри из преврата су углавном већ од раније припадали конспиративним организацијама непријатељски расположеним према влади и кнезу. Завера је постојала и у гарнизонима широм земље. О пучу се говорило у војним, политичким, дипломатским и црквеним круговима тако да је он био такорећи јавна тајна. О могућности пуча су јавно говорили Слободан Јовановић, патријарх Гаврило, Драгиша Цветковић, А. Цинцар-Марковић и други¹⁷¹. Дакле, погодно тло за извођење удара је било условљено антигерманским расположењем у народу, незадовољством опозиције, интелектуалних, војних и црквених кругова државном политиком. У пучисте су велике наде полагали нарочито Британци. Тако је Кембел у свом телеграму од 25. јула 1940. године извештавао *Foreign office* да постоје снажни елементи у српском друштву који размишљају о извршењу државног удара. У те елементе он набраја разне патриотске организације попут *Народне одбране*, затим Српску православну цркву, делове војске и сељаштва.¹⁷²

Какво је било расположење у војсци и народу сведочи у својим сећањима мајор Никола Косић. Он и мајор Кнежевић су разговорима око припреме пуча 17. марта констатовали да је стање у војсци поразно. Ту нарочито мисле на млађе официре који су највише незадовољни државном политиком, а другој страни, народ криви војску што се она не буну те изгледа као да одборава правац којим иде земља¹⁷³.

Британци су несумњиво користили своје везе и доприносили су појачаном антинемачком расположењу у земљи потпомагајући тако пуч. Британци су имали развијену обавештајну мрежу на овом простору. После *минхенског диктата* образована је тајна секција „Д“ при британској војно-обавештајној служби са задатком да спороводи политику британске владе на територији појединих државе. Ова служба је у лето 1940. године реорганизована у *Управу за специјалне операције* (СОЕ) Центар секције „Д“ за Балкан налазио се у Београду, на његовом челу се прво налазио Јулиус Хану кога је ускоро на том месту заменио Том Мастерсон.¹⁷⁴ Познато је да су Британци финансирали и *Земљорадничку странку* Милана Гавриловића, *Народну*

---

¹⁷¹ 27.mart-tematska zbirka dokumenata, priр. В. Petranović i N. Žutić, Beograd 1990, 82.

¹⁷² Ž. Avramovski, *nav. delo*, 502.

¹⁷³ Н. Косић, *Дневник: 17. март-28. март 1941*, Милвоки 1984, 2.

¹⁷⁴ 27.mart-tematska zbirka dokumenata, priр. В. Petranović i N. Žutić, Beograd 1990, 80–81.

Одбрану Илије Трифуновића Бирчанина, лист *Нову ријеч* и др. Треба рећи и да су завереници користили Британце тако су се једноставно поклопили интереси две стране. Не може се рећи да су пучисти били плаћени од Британаца за тај чин. Реч је о угледним личностима и материјано обезбеђеним. Дакле, њих су на овај чин побуђивале искључиво патриотске намере. Патријарх Гаврило у својим мемоарима двојицу главних вођа удара, генерале Симовића и Мирковића описује као елитне официре и искрене патриоте, а за идејног творца пуча означио је угледног интелектуалца Радоја Кнежевића¹⁷⁵. Засада нема расположивих података о улози СССР-а у догађајима од 27. марта али је сигурно да је државни удар у Београду био у интересу Москве.

Да је кнез био упознат са могућношћу државног удара сведоче генерал Симовић и патријарх Гаврило у својим мемоарима. Наиме, обојица су била у аудијенцији код кнеза истог дана 23. марта 1941 године. Патријарх Гаврило сусрет са кнезом описује као најтежи моменат у његовом животу. Када му је кнез саопштио вест да ће Југославија приступити пакту, патријарх је гласно негодовао, сматрао је да то не сме да се учини пре него што се консултује народ, упозорио је кнеза да би везивање за Осовину уништило морал народа и погодило његова родољубива осећања и понос. Патријарх га је даље подсећао на српску историју и на чињеницу да се српски народ никада није мирио са судбином и да се увек борио против завојевача. Патријарх је одговорио кнезу да ситуација није безизлазна како је он представља, затим је изложио свој план у 4 тачке. Формирање концентрационе-народне владе, проширење Крунског савета, пребацивање војних ресурса у планинске пределе и потреба да кнез успостави контакт са обичним светом. Кнез је одбацио патријархове предлоге као непотребне и нереалне. На крају приказа овог разговора патријарх је закључио да је трагедија Југославије била у томе што је власт из руку државотворног и храброг краља Александра прешла у руке неспособног и колебљивог кнеза Павла кога је упоредио са његовим дедом кнезом Александором Карађорђевићем.¹⁷⁶ Дакле, став Српске православне цркве био је јасан, приступање Тројном пакту значило је за цркву националну катастрофу, одрицање од славне прошлости и удаљавање од светосавља.

Гледиште војних кругова о приступању Тројном пакту у аудијенцији истог дана кнезу је саопштио и генерал Симовић. Он у својим мемоарима каже да је он настојао до

---

¹⁷⁵ Г. Дожић, *Мемоари патријарха српског Гаврила*, Београд 1990, 220–228.

¹⁷⁶ Исто 169–178.

последњег тренутка да убеди кнеза у неопходност одбацивања Хитлеровог диктата. Да би га што јаче импресионирао и упозорио да својом одлуком доводи у питање националне интересе Симовић му је тада поред осталог рекао „ Ја једва држим у рукама моје офицере и може се десити на случај неповољног обрта ствари и погрешних одлука, бомбардују прво мене и команду ваздухопловства, потом генералштаб и министарства па и Вас у Белом двору“. На кнежево питање како би Југославија могла да се одбрани, генерал Симовић је рекао да се треба борити на герилски начин с тим што би се морао поновити Солунски фронт.¹⁷⁷ Дакле кнез је имао јасну слику о расположењу јавности, али као што смо видели сматрао је да је приступање пакту мање зло од рата са Осовином.

Преломни дан био је 25. март, тада су се Мирковић и Симовић сложили да се пуч изведе у рано јутро 27. марта. Задаци су подељени према већ припремљеном плану који је био једноставан. У предвиђено време, а то је 1 час после поноћи, односно 2 часа (у зависности од задатака) 27. марта потребно је да старешине јединица заузму стратешки најбитније локације у Београду, дакле зграде Генералштаба, Команду града, председништво владе, зграду Управе града, радио станицу Београд, Главну пошту, Електричну централу и друге битне објекте. У исто време почеће хапшење чланова владе. Акција је започела у предвиђено време, тихо и без већих проблема заузеле су све стратешке тачке. Извршењем задатака у заузимању објеката у Београду руководио је потпуковник Стојан Здравковић, а објеката у Земуну и мостова на Сави генерал Мирковић и пуковник Драгутин Савић. Генерал Симовић у ноћи 26/27. марта се налазио у свом стану да би избегао подозрење полиције. За сат времена пучисти су извршили свој план. Покушај начелника генералштаба генерала Петра Косића да организује угушење удара није успео јер није добио потребна овлашћења од двојице намесника, пошто се кнез у том тренутку налазио на путу за Блед.¹⁷⁸ Косићу је на другој страни и сама војска отказала послушност. Радоје Кнежевић је био тај који је лично обавестио генерала Симовића да је пуч успешно извршен, и у његовом стану је саставио прокламацију коју ће прочитати млади краљ. Затим су се заједно одвезли у Генералштаб где су приведени чланови Цветковићеве владе који су без отпора потписали своје оставке. Онда су један по један у Генералштаб пристизали чланови

---

¹⁷⁷ V.Terzić, *nav.delo*, 410–411 nav.prema, D.Simović, *Memoari* II, 66–67.

¹⁷⁸ V.Terzić, *nav.delo*, 469–470.

будуће владе Милан Грол, Миша Трифуновић, Богољуб Јефтић и др. Према сећањима патријарха Гаврила састав нове владе је одредио Радоје Кнежевић а Симовић се у потпуности сложио са његовим предлогом.¹⁷⁹ Пошто је формирана нова влада, преко радија је у 4 часа ујутру пуштена краљева прокламација народу у којој се у основним цртама каже да је он у овом тешком тренутку по земљу одлучио да преузме власт, позвајући народ да се окупи око престола и обавестивши га да је мандат за састав владе поверио генералу Симовићу.¹⁸⁰

Удар је извршен глатко и без проливања крви, ако се изузме убиство једног полицајца који није желео да мирно преда радио станицу. Кнез Павле се дакле у ово време налазио на путу за Блед и пошто се воз зауставио у Загребу, саопштене су му вести из Београда. Комадант четврте армије са седиштем у Загребу, генерал Недељковић, је добио наређење да јави кнезу да се одмах врати у Београд. Кнез је тражио да се најпре сретне са Мачеком. До састанка је дошло у Банским дворима, а присутни су поред кнеза били још и бан Шубашић, Ј.Крњевић и А. Кошутић. Мачек је предлагао хапшење Недељковића и да се на његово место постави генерал Марић. Затим да се уз помоћ четврте армије поведе војна акција против пучиста. Међутим, кнез је те предлоге одбио. Симовић је онда назвао Мачека и обавестио га да је саставио владу од представника свих странака те је позвао и њега да се прикључи. Мачек је дао дозволу другим министрима ХСС да уђу у владу, а за себе је задржао право да сачека како би увидео у ком правцу ће се прилике развијати.¹⁸¹ Кнез је затим отпутовао за Београд где је заједно са осталим намесницима потписао абдикацију. Одмах након тог чина кнез се са породицом спаковао и пребацио у Грчку, одакле су му даљу судбину одредили Британци. Тек након што је пуч извршен и пошто је састављена нова влада увече 27. марта, генерал Симовић је отишао у Бели двор. Краљ Петар II тада је потписао указ о новој влади, што је био уједно први званични акт који је он потписао као пуноправни владар.

Већ од раног јутра 27. марта свет је испунио улице главног града, маса је одушевљено клицала војсци и краљу Петру. Чуле су се познате паролe „Боље рат него пакт“ „Боље

---

¹⁷⁹ Г. Дожих, *нав. дело*, 238.

¹⁸⁰ *27. mart-tematska zbirka dokumenata*, прир. В. Petranović и N. Žutić, Београд 1990, 390.

¹⁸¹ Lj. Boban, *нав. дело* II, 388–389.

гроб него роб“, „Живео краљ“, „Доле Хитлер и Мусолини“. Маса народа се окупила и испред Патријаршије одакле их је радосно поздрављао патријарх. Он је тог дана одржао говор преко радија у коме је изнео своју радост што се српска нација приволела *царству небеском* и поручивао је народу да им нико не може ништа док су сложни и верни свом краљу, јер је и Бог на њиховој страни¹⁸². Одушевљење народа и манифестације су се брзо рашириле по Србији, Црној Гори, БиХ, Македонији и Словенији, свуда сем у Хрватској. Масе су заправо изашле на улице у свим градовима Југославије где је српски народ сачињавао већину. „Политика“ је у свом броју од 28. марта извештавала о незапамћеним манифестацијама у Скопљу, и поздравима пуча из Љубљане. Састав тог света био је шаренолик од обичних људи до интелектуалаца. Тако се међу масом нашао и вођа Земљорадничке левице Драгољуб Јовановић. Он је у својим мемоарима 27. март назвао *Трећим српским устанком*, он је окупљенима одржао неколико говора посебно истичући да је народ увек правилније оцењивао интересе отаџбине него они који су земљу водили.¹⁸³

Међу бројним демонстрантима нашли су се и многи комунисти. Комунистичка партија није учествовала у организацији пуча али је донела одлуку да се њени чланови прикључе народу. Комунисти су се истицали по паролама „Савез с Русијом“ и „Војска са народом“. Они нису клицали младом краљу.

Тих дана Београд се налазио у центру пажње европских и светских медија. Најодушевљеније вести је доносила штампа западних демократија, низали су се наслови „Југословенско пролеће“, „Велики историјски обрт“ и сл. Најодушевљенији су били наравно Британци. Истог дана Черчил је телеграфисао Идну да с обзиром на пуч у Београду сада постоји могућност да се привуче Турска и организује заједнички фронт на Балкану, зато га је саветовао да се активира више на том пољу¹⁸⁴.

---

¹⁸² Г. Дожих, *нав. дело*, 251.

¹⁸³ Д. Јовановић, *Политичке успомене: Узлет у бури*, књига бр.6, Београд 1997, 235–242.

¹⁸⁴ *27.mart-tematska zbirka dokumenata*, приг. В. Petranović и N. Žutić, Београд 1990, 510.

Реакција Хрватских елита на догађаје од 27. Марта

Хрватски надбискуп Степинац је у свом дневнику 27. марта прибележио “ Али из цијелог овог чина, опет избија на јаву чињеница да су Срби и Хрвати два свијета која се никад неће ујединити док је једног од њих на животу“. Он још додаје да тога дана на улицама Београда није било ниједног поштеног човека да манифестује већ само разуларена маса жељна крви и новца, као и констатацију да је православље највеће проклетство Европе¹⁸⁵. Степинац се после пуча понашао врло уздржано ишчекујући развој ситуације.

„Хрватски дневник“ је је у свом броју од 28. марта писао да је цела Хрватска овај историјски догађај у Београду дочекала са беспримерним миром и достојанством. Органи реда и мира упозорили су загребачко грађанство да су забрањени сви видови јавних окупљања без дозволе власти. Хрватски народ је према овом листу, тиме што је претходног дана остао миран, у ствари показао своју *политичку зрелост*. Становништву је присуство Мачека у Загребу уливало сигурност, а вести да је Симовић у нову владу одмах позвао бивше хрватске министре упућивала их је на закључак да се

---

¹⁸⁵ N.Žutić, nav.delo,156.

у Београду води рачуна о Хрватској. Овај лист посебно наглашава да спољнополитички положај земље захтева да се све одлуке доносе након дубоког промишљања, да се не би учинило нешто за чим би се касније могло зажалити. Лист наставља даље, да Мачек пажљиво прати развој прилика и да он ни за мало не одступа од политике чувања мира. Он ће своју одлуку у уласку у нову владу донети након што добије извештај бана Шубашића кога је послао у Београд да му донесе информације из прве руке.¹⁸⁶

Иван Мештровић који се у тренутку пуча затекао у Сплиту, коментаришући говор српског патријарха, записао је да је то био говор пун православног и српског шовинизма. Он је додао да је „Ово почетак пропасти, њен први чин. Овај и овакав говор убојитије је оружје од свих њемачких топова и тенкова; њега ће слиједити расуло Југославије и трагедија њених народа“¹⁸⁷. Дакле, по Мештровићу и његовим истомишљеницима којих је међу хрватским елитама било пуно, позивање српског патријарха на српску историју и светосавље је сејање мржње према осталим народима. Док на другој страни ни једну реч критике није упутио хрватском клеру, који се у пар изузетака сав утркивао у изливању мржње према Србима, као што смо видели.

Као што „Хрватски дневник“ пренео Мачек је заједно са кнезом послао Шубашића у Београд. У јутро 27. марта у већ помињаном телефонском разговору Симовић је Мачеку понудио место потпредседника владе. Мачек је тада дао сагласност да чланови ХСС: Шутеј, Торбар, Смољан и Андрес уђу нову владу док је за себе лично тражио мало времена да размисли. Преко Шубашића, Мачек је послао Симовићу своје услове за улазак у његову владу, тражио је да: Симовић призна приступ Тројном пакту који је потписала претходна влада, да нова влада прихвати споразум Цветковић-Мачек из 1939. године. Шубашић се вратио у Загреб 29. марта изјавивши да Симовић прихвата оба услова¹⁸⁸. Мачек није био задовољан Шубашићевим, по његовом мишљењу, превише оптимистичним гледиштем да Југославија може избећи рат са Осовином. Зато је почео да одуговлачи преговоре, тако је сада послао Кошутића у Београд да му и он поднесе извештај.

За Мачеков однос према новој влади најважније су биле две ствари, како ће се она понети према Осовини и да ли ће признати споразум од 26. августа. Он није седео

---

¹⁸⁶ АЈ, *Централни пресбиро председништва министарског савета краљевине Југославије*

¹⁸⁷ I.Meštrović, *nav.delo*, 267.

¹⁸⁸ V.Terzić, *nav.delo*, 493.

скрштених руку већ је и сам повео иницијативу. Тако је за време док је Кошутећ био у Београду он успоставио контакт са Немцима. Он је 28. марта разговарао са инжењером Дерфлером и како је овај забележио, Мачек је био изненађен превратом. Он је сматрао да може доћи до рата, и ако би се то десило Мачек је тражио да Немци не наступају преко Хрватске већ да иду преко Дрине. Мачек сматра да Симовићева влада неће дуго трајати, а томе ће допринети и хрватски министри. Он лично ће радити на томе да се призна Тројни пакт. Замолио је Дерфлера да отпутује у Немачку и да га информише о томе какав став имају Немци о ситуацији у Југославији, на основу тога ће он заузети став према новој влади. Из Берлина је Мачеку поручено да за сада за њега нема никакве поруке.¹⁸⁹ Мачек је био разочаран овом вешћу. Међутим, истог дана Рибентроп је поручио немачком конзулу у Загребу да обавести вође хрватског народа да Немачка у оквиру нове Европе предвиђа место за независну Хрватску, услов за то је да се уздрже од сваке сарадње са Београдом.

Пошто је стигао у Београд, 31. марта, Кошутећ се састао са Симовићем и изнео му нове Мачекове услове. Из извештаја британског посланика у Загребу се види да је он том приликом тражио да се формира ново намесништво које би требало да саветује краља и чији би потпис био обавезан на важним државним актима, да се министар војске генерал Косић смени због његових антихрватских осећања и да се дају гаранције за настављање политике споразума од 26. августа 1939. године¹⁹⁰. Након повратка Кошутећа, 1. априла у Банским дворима одржан је састанак вођства ХСС-а на ком су били присутни Мачек, Шубашић, Крњевић, Кошутећ, Шутеј, Смољан и Андрес. Одлучено је да ће Мачек ући у владу, и четворица министара су отпутовала назад у Београд да о томе обавесте Симовића. На том састанку је донесена и одлука да ће у случају ситуације да влада мора да иде у емиграцију Мачек поднети оставку, а његово место у влади заузеће Крњевић.

Слободан Јовановић иначе потпредседник Симовићеве владе бележи да је генерал Симовић прихватио Мачекове услове на своју руку не тражећи сагласност осталих министара. Јовановић наводи да је Симовић тада пристао да се жандармерија на простору Бановине Хрватске стави под надлежност бана и да се извршење свих закона (дакле и општих-државних и оних који се односе само на Бановину) на територији

---

¹⁸⁹ Lj. Boban, *nav. delo*, 391.

¹⁹⁰ Ž. Avramovski, *nav. delo*, 734.

Бановине Хрватске има оставити искључиво бановинским извршним органима. С. Јовановић још каже да је му је Мачек лично изнео предлог да би било добро да се формира један Савет (од три лица без чијег пристанка краљ не би могао донети ни једну важну одлуку). У тај Тројни савет имала би да уђе краљица Марија, с једним Србином коме верују Хрвати, и с једним Хрватом коме верују Срби. Мачек предлаже да то буду И.Шубашић и С. Јовановић. Слободан Јовановић му је на тај предлог одговорио да садашњи устав не предвиђа могућност формирања једног таквог тела.¹⁹¹

Пошто је већ одлучио да крене за Београд, Мачеку је 3. априла стигао Рибентропов изасланик Малтеке, Немци су променили став. Малтеке је сада покушавао да придобије Мачека, саветовао га је да се привремено склони и сачека развој догађаја, а онда прогласи независну Хрватску. Када га је Мачек обавестио да је одлучио да уђе у владу, Малтеке га је молио да одустане од тога.¹⁹² Мачек је стигао у Београд 4. априла и одмах се састао са Симовићем, главна тема била је како избећи рат са Немачком. Мачеку је убрзо постало јасно да у новој влади не постоји јединствен став о будућој политици. Он у својим мемоарима каже да је одбио Малтекеов предлог због тога што је веровао да би сам чин оцепљења тј. стварања независне хрватске државе, неминовно проузроковао грађански рат у земљи.¹⁹³

Пошто нису успели да придобију Мачека за свој план Немци су се окренули проушастим елементима у хрватској бановини. Задатак да придобију те људе имали су већ помињани Малтеке и нови Рибентропов изасланик Весенмајер. Главну улогу у контактима са Весенмајером одиграо је генерал Славко Кватерник. У свом телеграму Рибентропу од 5. априла Весенмајер обавештава Рибентропа да је успео да обједини националистичке групе укључујући и десно крило ХСС. Припремљен је и план деловања. Весенмајер је доставио текст изјаве која је садржавала проглашење независне хрватске државе, позив Рајху да ту државу призна и заштити је.¹⁹⁴ Изјаву су поред Кватерника потписали још и М. Лорковић, Ј. Тортић, М. Ламешић и др. Ова немачка акција била је условљена тежњама Хитлера да сузбије италијански утицај на

---

¹⁹¹ S.Jovanović, *Zapisi o problemima i ljudima*, 1941-1944, London 1976, 10–11.

¹⁹² Lj.Boban, *nav.delo II*, 400–401.

¹⁹³ V.Maček, *nav.delo*, 152.

¹⁹⁴ Isto 407–408.

овом простору. Исто тако рачунало се да ће ако се успе придобити Мачек, он осигурати стабилнију ситуацију у Хрватској него усташки покрет.

Пошто је истог дана 27. марта, донео одлуку да се Југославија уништи, Хитлер је одмах о свом плану обавестио Мусолинија. У одговору Мусолини је предлагао да поред Бугара и Мађара треба рачунати и на сепаратистичке тенденције код Хрвата које представља Анте Павелић који се тренутно налази у близини Рима¹⁹⁵. Мусолини је одмах 28. марта позвао Павелића који му је тада потврдио раније преузете обавезе према Италији, а 1. априла из Главног усташког стана Павелић је издао одредбу којом је позвао усташе да се поново наоружају и припреме за повратак у домовину.

Покушај Симовићеве владе да избегне рат

Око питања избора нових министара није било већих проблема, једино је већи спор избио око места министра иностраних послова. Било је предлога да на том месту остане Цинцар-Марковић јер се рачунало да ће се тако одобрвољити Немци, међутим тај предлог је одбачен. Није прошао ни предлог да на то место дође Милан Гавриловић, јер се рачунало да је он због своје англофилске оријентације био неприхватљив за Берлин. На крају је као компромисно решење позван Момчило Нинчић, рачунало се да он као бивши министар спољних послова има везе на свим странама. Хопнтер бележи да су га

---

¹⁹⁵ В.Кrizman, *nav.delo*, 354.

извукли из куће где се опорављао након операције *мртвачки блијед и глух као топ* дошао је да преузме најодговорнији портфељ¹⁹⁶. Нова влада је била врло хетерогена и није могла имати јединствен став ни око једног важног државног питања. Одмах су се формирале две групације које су различито гледале како на спољнополитичка тако и унутрашња питања. Прва група се по сваку цену опирала ступању у рат, ту су најгласнији били Мачек, Куловец и Нинчић, у другој групи су били Симовић, Косановић, Чубриловић. Остали чланови су били у трећој групи тзв *колебљиваца*.¹⁹⁷ Пошто је решио најважнији задатак на унутрашњем плану, а то је придобијање Мачека за улазак у владу, Симовић се окренуо приоритетном задатку на спољном плану а то је како спречити рат са Немачком. Нинчић је још 27. марта пожурio да увери фон Херена да ће положај Југославије у односу на Немачку остати непромењен додавши да је нова југословенска влада спреман да прими Тројни пакт. И генерал Симовић и Нинчић изразили су немачком посланику искрено жаљење због немилих догађаја на београдским улицама. Наиме, тог дана фон Херен је трпео увреде, а разорен је и Саобраћајни биро. Симовић је објашњавао Херену да је удар само унутрашња ствар. Међутим, Хитлер је већ био донео одлуку да се Југославија војно уништи, а Рибентроп је 28. марта јавио Херену да не врши никакве званичне посете југословенским државницима и да се изговара болешћу.¹⁹⁸

Симовић је покушао да придобије Италијане да посредују између њега и Берлина. Он је примио италијанског посланика Мамелија затраживши од њега да апелује на Берлин да не окупира Солун јер ће у супротном Југославија бити приморана да нападне Италијане у Албанији. Међутим, Мусолини је пошто се консултовао са Хитлером, наредио Мамелију да буде у сталном контакту са фон Хереном и да по потреби извршава сва његова наређења. Од Италијана, дакле, Симовић није могао да очекује помоћ. Рибентроп је 2. априла издао наредбу да се у београдском посланству у року од 24 часа смањи број немачких службеника на 4 или 5 лица, која ће када добију шифровану поруку „Тројни пакт“ уништити сав тајни материјал, и сакрити радио уређаје, затим ће се склонити на сигурно место.¹⁹⁹ За то време, југословенски посланик у Берлину Иво Андрић безуспешно је покушавао да успостави контакт са немачким

---

¹⁹⁶ J. Hoptner, *nav. delo*, 259.

¹⁹⁷ V. Terzić, *nav. delo*, 492.

¹⁹⁸ J. Hoptner, *nav. delo*, 260.

¹⁹⁹ V. Terzić, *nav. delo*, 521.

званичницима, те се на крају обратио италијанском посланику Алфијерију замоливши га да Рибентропу пренесе поруку да Београд жали због немилих догађаја и жели договор са Берлином.

Симовић је одлучио да се обнове преговори са Британцима. Тако су у Београд 31. марта у највећој тајности стигли генерал Џон Дил, начелник британског имеперијалног генералштаба и представник *Foreign office-a*, Пирсон Диксон. Истог дана одржан је састанак између њих двојице са једне и генерала Симовића, генерала Б. Илића и генерала Милутина Николића са друге стране. Југословени су изнели мишљење да ће Немци напасти Југославију пре него Грчку и да ће напад ићи из Бугарске. Занимало их је да ли би Југославија могла да користи своју авијацију против Немаца из грчких база, затим колико војника тренутно Британци имају у Грчкој, и да ли би могли да се снабдевају преко Солуна. Од Британаца је тражена максимална ваздухопловна подршка и да по сваку цену задрже долину дојранског језера. Добили су одговоре да ће вероватно моћи да рачунају на грчке базе, али не и на Солун, да Британци сада у Грчкој имају око 75000 војника, али да рачунају да ће тај број бити удовстручен. Њихов предлог да се одмах поведу разговори између британског, југословенског и грчког генералштаба југословенски генерали су одбили из страха да би то могло изгледати као изазивање Немаца. Из истог разлога, Симовић је одбијао и да се састане са Ентонијем Идном. На питање Дила какав је однос владе према питању Тројног пакта, Симовић је одговорио да влада сматра да то питање треба да остане под суспензијом јер је влада прећутно сматра да је приступање пропала ствар. Влада неће ни проширивати ни сужавати овај пакт. У свом извештају од 4. априла о својој мисији у Београду, генерал Дил поред осталог наводи да је Симовић имао тежак задатак да одржи владу на окупу и да не може да закључи никакав споразум без пристанка владе, али изгледа да су он и генерал Илић спремни да се боре. Пошто југословенске снаге нису спремне за рат, Симовић жели да добије на времену како би завршио војне припреме. Он очекује напада Немаца из Бугарске и спреман је да помогне Грке у Албанији али неће ништа предузимати док Немци не нападну Југославију или угрозе њене животне интересе.²⁰⁰

Симовић је покушао на другој страни да обезбеди помоћ и из Москве. Стога је Нинчић наредио посланику Гавриловићу да успостави контакте са Вишинским и испита могућност склапања совјетско-југословенског војнополитичког уговора. После

---

²⁰⁰ V. Terzić, *nav. delo*, 529–533. и 538.

консултација са Молотовом, Вишински је одговорио да у овом тренутку из обзира према Берлину, Совјети могу да понуде само склапање *уговора о пријатељству и ненападању*. На крају је уговор потписан у рано јутро 6. априла. У основним цртама уговор је предвиђао да се обе стране уговорнице обавезују да ће узајамно поштовати независност, суверенитет и територијални интегритет. Затим у случају да једна од страна уговорница буде нападнута од стране треће државе, друга страна уговорница се обавезује да ће очувати према њој политику пријатељских односа. Уговор је потписан са роком важења од 5 година²⁰¹. Међутим, већ је било касно. У недељу 6. априла у 5h и 15 минута ујутро немачки бомбардери почели су да сеју смрт по Београду.

Закључак

Као што смо видели хрватске елите су од стварања заједничке државе свим средствима настојале да обезбеде самосталну и територијално заокружену хрватску државу. Део њих је ту државу видео у границама Југославије, било као федералну јединицу или

---

²⁰¹ 27.mart-tematska zbirka dokumenata, pir.B.Petranović i N.Žutić, Beograd 1990, 567. nav.prema, *arhiv ssip-a*

независну државу везану персоналном унијом за Србију, а други део представника хрватског друштва је желео потпуно независну хрватску државу. Нестанак Аустроугарске вратио је Хрватској додуше формалан државни субјективитет. Према схватању хрватских политичких представника заједничка држава је настала као једна врста нагодбе између две независне државе(самопроглашене Краљевине СХС и Краљевине Србије). Тако су се хрватске политичке елите, бар њихов највећи део, од самог почетка бориле за остварење оног статуса федералне јединице који никада нису успели да издејствују у Хабзбуршкој монархији и на тај начин учине први корак ка формирању сопствене државности. Тако се десило да уместо да заједничка држава постане демократска заједница у којој ће свака политичка групација моћи слободно да заступа своја политичка уверења, она се претворила у бојно поље сукобљених националних интереса. Нерешено хрватско питање, као што смо видели представљало је један од највећих унутрашњих проблема међуратне Југославије. Тај проблем постаје посебно акутан од средине тридесетих година двадесетог века, пре свега због међународних околности које су хрватским представницима ишле на руку, а затим и због успешне политике Радићевог наследника Влатка Мачека који је успео да окупи око ХСС-а све политичке снаге Хрвата, ујединивши их у заједничкој борби за решавањем националног питања. Мачек је био неспорни *вођа* хрватског народа све до слома заједничке државе. Он је својим успешним политичким маневрисањем на спољном и унутрашњем плану изборио Бановину Хрватску. Можемо слободно рећи једну *државу у држави*. Да ли би се Мачек зауставио само на томе, остаће питање на које не можемо са сигурношћу одговорити, јер је рат прекинуо његове планове. Чињеница је да стварање Бановине Хрватске није задовољило све хрватске националне захтеве.

Мишљења смо да је Мачек тежио у свом крајњем циљу, независној хрватској држави, али да због недостатка политичке смелости није посегнуо за тим чином. Постоји врло реална могућност и да је Мачек тактизирао, односно да је веровао да ће силе Осовине, које су једине нудиле независну хрватску државу, изгубити рат те је зато желео да се не понови 1918. година и да овај пут хрватски народ буде на победничкој страни. Ова тврдња се може поткрепити на основу бројних изјава које је Мачек давао својим сарадницима али и страним дипломатама, додуше у нешто завијенијој форми. На више места у својим мемоарима Мачек правда те своје поступке. Мачеково држање у време

27. марта је разумљиво, он се као потпредседник владе није претерано мешао у спољнополитичка питања. Схватајући колико је ситуација тешка он је мудро сву одговорност пребацивао на српску страну односно на кнеза Павла. Чињеница да је пристао ући у пучистичку владу је доказ да је размишљао на дуге стазе. Њему је у том тренутку најважније било да српска страна потврди споразум из 1939. године, када је добио ту потврду и штавише обећања да ће хрватска аутономија бити проширена, сместа је прихватио положај потпредседника владе. Нема дилеме да је Мачек био свестан да је рат са Немачком неизбежан. Стога сматрамо да је Мачеково инсистирање да влада потврди да остаје при Тројном пакту, било само тактичка варка.

Са растом међународне напетости тридесетих година хрватски сепаратизам, тада већ потпуно поистовећен са католицизмом, захваљујући успешном деловању Католичке акције почео је да игра све већу улогу у остваривању политичких планова, Италије, Немачке и Ватикана. Вођа најекстремније струје хрватских националиста Анте Павелић је на простору Италије 1932. године створио терористичку организацију „Усташа-хрватска револуционарна организација“ која се борила за рушење Југославије и стварање независне и етнички чисте хрватске државе. Усташка идеологија заснована на антисрпству и уопште антисловенству добро је послужила Мусолинију. Италијански империјални планови односно жеља за даљим продором на јадранску обалу директно су се сукобљавали са југословенским националним интересима на том простору. Двадесет и седми март, највише је обрадовао Павелића и Мусолинија, јер их тада више ништа није спречавало да остваре своје најмарчније циљеве. Пуч од 27. марта је резултат кулминације нагомиланог незадовољства у народним, црквеним, војним и политичким круговима. Кнез Павле и Цветковићева влада били су принуђени да се повуку са политичке сцене, власт су по жељи народа преузели краљ Петар II генерал Симовић. Ипак, одмах по формирању нове владе показало се да ситуација у земљи нити у свету није зрела за било какву радикалнију промену политичког курса. То се посебно видело у чињеници колико је генералу Симовићу било битно да Мачек буде задовољан и лојалан новој власти.

Извори и литература

Архивски извори

Архив Југославије

Фонд број 37; фонд Милана Стојадиновића

Фонд број 38; Централни пресбиро председништва министарског савета Краљевине Југославије

Објављени извори

Аврамовски Ж. *„Britanci o kraljevini Jugoslaviji; knjiga br.3(1939-1941)*, Београд 1996.

Дожић Г. *„Мемоари патријарха српског Гаврила* , Београд, 1990.

Јовановић Д. *„Политичке успомене“* књига бр.5 *Искушења* и књига бр.6 *Узлет у бури*, Београд, 1997.

Косић Н. *„Дневник: 17.март-28.март1941*, Милвоки, 1984.

Маћек В. , *Мемоари*, Загреб, 1992.

Међтровић И. *„Успомене на политичке ljude i događaje*, Загреб, 1969.

Стојадиновић М. *„Ni rat ni pakt: Jugoslavija između dva rata*, Буенос Ајрес, 1963.

Ћано Ђ. *„Дневник грофа Ћана 1937-1943*, Загреб,1948.

Крџман Н. , *Дневник(1937-1941): život u politici*, Бјеловар,2014.

27.mart-tematska zbirka dokumenata, priredili В.Петрановић и Н.Џутић,Београд,1990.

Литература

Биланджић Д. *„Hrvatska moderna povijest*, Загреб, 1999.

Бобан Лј. *„Маћек и политика хрватске сељачке странке 1928-1941*, I-II, Загреб, 1974.

Џутић Н. *„Ideologija i vjerska politika nadbiskupa Stepinca u Jugoslaviji 1934-1946*, Београд, 2017.

Јовановић С. *„Zapisi o problemima i ljudima*, Лондон, 1976.

Крестић В. *„Геноцидом до велике Хрватске“*, Јагодина,2007.

Крџман В. *„Ante Pavelić i ustaše*, Загреб,1986.

Матковић Н. *„Povijest Jugoslavije1918-1991-hrvatski pogled*, Загреб,1998.

Новак В. *„Magnum Crimen:pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Београд, 1986.

Петрановић В. *„Istorija Jugoslavije 1918-1988*, књига бр. 1, Београд, 1988.

Терзић В. *„Slom kraljevine Jugoslavije 1941*, књига бр.1, Београд, 1982.

Ноптнер.Ј *„Jugoslavija u krizi 1934-1941*, Ријека,1973.

